

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

А. В. Боровик, С. М. Шевчук

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ
ДИСПОЗИТИВНОСТІ ТА ЗМАГАЛЬНОСТІ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ
З МЕТОЮ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД**

Монографія



Видавництво
«Юридика»
2023

УДК 342.951:347.998.85
Б83

Рецензенти:

Дрозд Олексій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Соболь Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Сербин Руслан Андрійович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 12 від 07.09.2023 р.)*

Боровик А. В.

Б83 Застосування принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві з метою реалізації права на справедливий суд : монографія / А. В. Боровик, С. М. Шевчук. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. – 184 с.

ISBN 978-617-8263-71-3

DOI 10.5281/zenodo.8421875

У монографії визначено юридичну природу та розкрито специфіку реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України з позиції аналізу усталених підходів до їхньої інтерпретації з кореляцією змін їхнього застосування внаслідок розвитку судової доктрини, реформ судочинства та оновлення вітчизняного законодавства загалом. Розкрито особливості специфіки адміністративного судочинства як форми судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб з деталізацією основ забезпечення його функціональності. Виокремлено місце та роль у системі принципів адміністративного судочинства таких як диспозитивність і змагальність. Визначено особливості об'єктивізації принципів диспозитивності та змагальності адміністративного судочинства України на різних етапах і стадіях судового провадження адміністративної справи з узагальненням, що тільки при комплексному аналізі усіх механізмів, що були активовані у межах розгляду конкретної адміністративної справи є можливість адекватно оцінити ту чи іншу модель поведінки її учасників.

УДК 342.951:347.998.85

ЗМІСТ

Передмова	5
-----------------	---

Розділ 1

Загальнотеоретичні засади принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України	7
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----------

1.1 Адміністративне судочинство як форма захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб	7
1.2 Поняття та сутність принципів адміністративного судочинства як складової реалізації права на справедливий суд	20
1.3 Юридична природа принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві	37
1.4 Нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України	55

Розділ 2

Принципи диспозитивності та змагальності: реалізація в адміністративному судочинстві України	67
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----------

2.1 Характеристика прояву принципів диспозитивності та змагальності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції	67
2.2 Особливості реалізації принципів диспозитивності та змагальності при розгляді окремих категорій адміністративних справ	85
2.3 Реалізація принципів диспозитивності та змагальності в апеляційному та касаційному провадженнях: основні відмінності	106

2.4 Специфіка реалізації принципів диспозитивності та змагальності при перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами	121
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

Розділ 3

Основні напрями удосконалення ефективності реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України	137
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	------------

Висновки	157
-----------------------	------------

Список використаних джерел	163
-----------------------------------------	------------

ПЕРЕДМОВА

Створивши систему адміністративних судів, Україна проголосила свій намір визнавати та дотримуватись європейських цінностей та стандартів судового захисту прав, свобод та інтересів осіб від свавільної поведінки суб'єктів владних повноважень, тим самим забезпечувати розвиток демократії та утвердження її як правової держави.

Основоположним документом, що нині об'єктивує такі цінності та стандарти є Європейська конвенція з прав людини, стаття 6 якої за сучасних умов може бути розтлумачена так: забезпеченою є можливість особі безперешкодно звернутися до суду і бути впевненим у тому, що держава створила усі необхідні умови задля того, щоб будь-який правовий спір за її участю був не тільки вирішеним по суті, а й відповідав основним постулатам справедливості у розумінні її як основної із засад панування права в суспільстві. В процесуальному аспекті йдеться про те, що порядок і правила здійснення судочинства є унормованими, пронизаними ідеологічними цінностями, які гарантують захист прав, свобод та інтересів осіб, що звертаються до суду.

Чи дійсно зазначені прописні істини є практично дієвими з'ясовується через: 1) загальні показники ефективності судової системи, які цілком виправдано співвідносяться з тенденціями належного суспільного розвитку (йдеться, наприклад, про часові, кількісні, ресурсні показники, а також реалізованість судових рішень, відсоток їхнього оскарження, причини затримок у розгляді адміністративних справ у корекції з перевагами/недоліками використання сучасних технологій та інформаційних систем); 2) чіткість, достатність та практичну реалізованість основних засад та принципів судочинства, у тому числі – на предмет їхньої відповідності міжнародним стандартам, зворотності взаємозв'язку, логістичній відпрацьованості тощо. Означене має вияв у межах здійснення моніторингу законодавства, який з-поміж того,

що сприяє виявленню законодавчих неточностей та неузгодженостей загалом, демонструє ключові вектори його розвитку на засадах «доказової необхідності», адже вивчає предметну сферу дослідження з позиції теорії, практики та майбутніх перспектив.

За результатами моніторингового звіту проєкту Право-Justice щодо адміністративного судочинства в Україні, основним завданням законодавців до 2017 року було створення усіх необхідних умов для підвищення ефективності судового провадження та забезпечення рівності сторін на практиці, а після означеного періоду – оцінювання втілених змін¹. Причому з введенням в Україні правового режиму воєнного стану це питання стало надто актуальним, адже необхідно швидко та ефективно усунути законодавчі прогалини у кореляції з узгодженістю вже усталених основоположних правил, закладених в основу забезпечення функціональності інституту судового розгляду адміністративних справ.

З огляду на зазначене, доцільність аналізу сучасного стану практичного прояву принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві є очевидною, адже з одного боку це сприятиме реалізації моніторингової функції, а з іншого – внесе корективи до усталених інтерпретацій їхньої юридичної природи, забезпечить можливість виявлення істинного відношення держави до своїх громадян.

¹ Моніторинг адміністративного судочинства в Україні: звіт. Проєкт ЄС «Право-Justice», 2020. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/5fa/ca/5f55faca95895847277379.pdf>

РОЗДІЛ 1

Загальнотеоретичні засади принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України

1.1 Адміністративне судочинство як форма захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб

Україна як незалежна, соціально орієнтована правова держава не може існувати без дієвих механізмів² забезпечення та захисту прав, свобод та інтересів як людини і громадянина, так і інших суб'єктів, адже істинно правова держава не тільки має їх проголошувати, а й ефективно охороняти³.

Так згідно з конституційними нормами кожному гарантується захист своїх прав, свобод та інтересів від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. Такий підхід відповідає проявам верховенства права, що не обмежується лише законодавством, а містить і інші соціальні регулятори, норми моралі, традиції, звичаї тощо. Всі ці елементи права відповідають ідеології справедливості, що значною мірою відображені у статтях 3, 6, 8, 55 Конституції України⁴.

² Шулежко В. Адміністративне судочинство у справах про протиправність дій суб'єктів владних повноважень в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДШП. Київ, 2020. 212 с.

³ Шевчук С. Адміністративне судочинство як форма захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. *KELM*. 2023. № 4 (56). С. 169–173.

⁴ Про способи захисту права у публічно-правових відносинах: Прес-служба Сьомого апеляційного адміністративного суду. *Юридична газета*. 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/pro-sposobi-zahistu-prava-u-publichnopravovih-vidnosinah.html>

У дискурсі формулювання «кожному» насамперед йдеться про необмежене коло суб'єктів права. Однак не можна стверджувати, що таке трактування має всеосяжне значення. Зокрема концепт «права, свободи та інтереси» в контексті «людини», «громадянина», «особи / осіб», «фізичних осіб», «юридичних осіб», «осіб публічного та приватного права» має різну поняттєво-змістову складову, хоч і є допустимим взаємозаміщення окремих із них, у тому числі шляхом поглинання їхнього змісту. Варто уточнити, що найширшим за обсягом із таких є концепт «права, свободи та інтереси осіб», які, своєю чергою, є фізичними та юридичними. Загалом фізична особа – це людина, яка виступає як учасник правових відносин⁵. Категорії «фізична особа» та «людина» не є тотожними. Відмінність між ними полягає в тому, що поняттям «людина» охоплюється будь-яка біопсихосоціальна істота, незалежно від того, чи вступає вона в правові відносини, тоді як «фізичною особою» є людина як суб'єкт правових відносин. Водночас людина може бути, а може й не бути учасником правових відносин, вона може бути суб'єктом права, а може розглядатися як об'єкт впливу в іншій системі суспільних зв'язків. І як вірно зазначив професор, доктор юридичних наук Є. Харитонов, «поняття фізичної особи в цивільстиці може не збігатися з поняттям людини, як істоти біологічної: іноді ці поняття тотожні, а іноді – поняття «фізична особа» вужче поняття «людина»». Дезоб'єктивізуючи його думку цивільстичною площиною, у правовій доктрині та у концепції галузевого законодавства визнається існування «юридичної особи приватного права», то логічним було б вести мову про «приватну особу», як узагальнену категорію, що охоплює і людей (за існуючою термінологією – «фізичні особи»), і юридичних осіб приватного права⁶. Нам вбачається цікавою зазначена думка з огляду на декілька причин: по-перше, цілком

⁵ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁶ Харитонов Є. Архаїчне поняття «фізична особа» у офіційній концепції оновлення ЦК України має бути виправлене. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України : проблеми практичної реалізації* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 25 лютого 2021р.) ; за заг. ред. Є. Харитонова, О. Харитонові. Одеса : Фенікс, 2021. С. 5–9.

логічним є апелювання термінами «приватні особи» (у розумінні як фізичної, так і юридичної) та окремо «юридична особа приватного права» і «юридична особа публічного права» як такими, що юридично мають смислову єдність, позначаючи приналежність особи до конкретної групи; по-друге, не можна заперечувати той факт, що об'єктивізація особи як суб'єкта права і як біопсихосоціальної істоти має істинно різне значення⁷.

Однак для законодавчої та судової доктрини обрано за принагідне апелювання здебільшого категоріями «права і свободи людини та громадянина», «права і законні інтереси юридичних осіб» та «інтереси суспільства і держави». Це здійснено задля того, щоб розширити коло потенційних суб'єктів права, у тому числі тих, що мають право на захист⁸, а також щоб чітко окреслити які з них мають право на захист (1) прав і свобод, (2) прав і законних інтересів, (3) тільки інтересів.

Як приклад, у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 7, 9, п. 2 ч. 16 статті 236-8 Кримінально-процесуального кодексу України від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009 чітко вказано: «суди здійснюють правосуддя з метою забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави»⁹.

Узагальнити вищенаведене можна так: згідно з конституційними нормами фізичні та юридичні особи мають право на захист своїх прав, свобод та інтересів, однак слід чітко розуміти поверхневність зазначеного формулювання, адже не кожна особа має необхідний

⁷ Шевчук С. Коло потенційних суб'єктів права, наділених можливістю реалізації права на судовий захист у формі адміністративного судочинства. *Перспективні напрями розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 14–15 черв. 2022 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 21–23.

⁸ Там само.

⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень [...] від 30.06.2009 № 16-рп/2009. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>

обсяг правосуб'єктності для активізації відповідних механізмів. Винятком є фізичні особи, які в правовому контексті завжди мають статус людини, й за умов громадянства України – громадянина.

Як вже стало зрозумілим у контексті механізмного підходу до захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб йдеться насамперед про суд. Однак це також стосується і прокуратури. На додаток, у багатьох розвинених державах є омбудсман – спеціальна посадова особа, яку обирають або призначають для контролю за дотриманням людських прав і свобод. Важливу роль у їхньому захисті мають й інститути громадянського суспільства, національні й міжнародні правозахисні організації¹⁰.

Втім саме інститут судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб є одним з найбільш ефективних його форм, адже це основне функціональне призначення судової влади будь-якої цивілізованої, демократичної та соціально-орієнтованої держави¹¹. Звісно аналогічно можна стверджувати і про прокуратуру, однак судова влада, зважаючи на сутність її функцій, є найменш небезпечною для демократичного врядування та інших гілок державної влади, а також для природних прав людини, визначених Конституцією України, оскільки має найменше можливостей для їх порушення або негативного впливу на них. Адже законодавча влада встановлює правила, виконавча влада застосовує примус, а судова влада не має ні того, ні іншого¹². Уточнимо, що у межах цього дослідження не аналізується місце і роль прокуратури в системі державних органів, однак необхідно зазначити, що підтримати наукову думку щодо того, що цей інститут належить до судової гілки влади не вбачається доцільним.

¹⁰ Соломін О. Концепція правової держави: сучасний контекст. *Наукові записки НАУКМА. Політичні науки*. 2012. Т. 134. С. 3–6.

¹¹ Шевчук С. Адміністративне судочинство як форма захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. *KELM*. 2023. № 4 (56). С. 169–173.

¹² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень [...] від 30.06.2009 № 16-рп/2009. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>

Власне тому визначальною властивістю судової влади в демократичній правовій державі є її самостійність, що означає її інституційну відокремленість від органів законодавчої та виконавчої влади, неприпустимість впливу останніх на виконання суддями їх професійних функцій, у тому числі й у спосіб не обумовленої суспільними прагненнями законодавчої реорганізації, зміни системи судоустрою¹³.

Загалом сутність правосуддя насамперед полягає в тому, що воно повинно втілювати виключність судової влади в державі. Звідси зрозуміло, чому зміни в політичній, економічній, соціальній сферах суспільства нерозривно пов'язані з побудовою правової держави, правовою реформою й установленням винятковості судової влади¹⁴. Так у Конституції України¹⁵ їй присвячено 8 розділ, який має назву «Правосуддя». У цьому розділі викладено основні засади здійснення правосуддя в Україні¹⁶, зокрема: 1) сформовано коло суб'єктів реалізації правосуддя в Україні (статті 124 та 127); 2) представлена система судоустрою України (стаття 125); 3) визначено гарантії незалежності та недоторканності суддів (стаття 126); 4) сформовано організаційні засади діяльності суддів України (статті 128–130-1); 5) описано правовий статус Вищої ради правосуддя України (стаття 131); 6) визначено засади для організації та порядку діяльності прокуратури України (стаття 131-1); 7) представлено систему професійної правничої допомоги в Україні (стаття 131-1)¹⁷.

¹³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих [...] від 18.02.2020 № 2-р/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text>

¹⁴ Адміністративне судочинство України : підручник ; за ред. О. Пасенюка. К. : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.

¹⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

¹⁶ Гриценко І., Погорецький М. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23–27.

¹⁷ Шулежко В. Аналіз основних засад здійснення правосуддя в Україні. *Теорія і практика сучасної юриспруденції* : міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 7–8 грудня 2018 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 77–80.

Своєю чергою, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII містить наступні положення: «суди України утворюють єдину систему» (стаття 3), «єдність системи судоустрою забезпечується: 1) єдиними засадами організації та діяльності судів; 2) єдиним статусом суддів; 3) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; 4) єдністю судової практики; 5) обов'язковістю виконання на території України судових рішень; 6) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; 7) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; 8) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування (стаття 17); «Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення» (стаття 18)¹⁸.

Зазначене чітко демонструє, інститут адміністративної справи є відмінним від інституту справ про адміністративні правопорушення. Акцентуація на цьому питанні здійснюється неспроста, адже як зазначає Н. Задирака, адміністративними судами деякі вчені розуміють лише суди, що здійснюють діяльність по розгляду справ про накладення стягнень за скоєння адміністративних правопорушень, тобто ототожнюють поняття адміністративного судочинства та адміністративно-деліктного судочинства. При здійсненні такого судочинства суд захищає саме державу від неправомірних дій людини, а не навпаки. Такий суд у свідомості людини асоціюється лише з каральною інституцією¹⁹.

Саме тому стаття 125 Конституції України, присвячена судоустрою в Україні, серед іншого, містить положення про те, що «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових

¹⁸ Постанова Верховного Суду від 29 листопада 2022 року у справі № 240/401/1 (провадження № К/9901/48257/21). *Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2022_12_12_240_401_1

¹⁹ Куйбіда Р. О., Шишкін В. І. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : підручник. К. : Старий світ, 2006. 576 с.; Задирака Н. Адміністративне судочинство в Україні: актуальні проблеми. *Форум права*. 2011. № 3. С. 277–281.

відносин діють адміністративні суди»²⁰. Іншими словами, у системі судоустрою України адміністративні суди (їхня діяльність) є формою захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб у конкретній сфері – публічно-правовій²¹.

Доцільно визначити, що публічно-правова сфера здебільшого характеризується через суб'єктний критерій, тобто один суб'єкт законодавчо уповноважений владно керувати поведінкою інших суб'єктів²². Відповідно, не викликає подиву необхідність існування спеціалізованого інституційного механізму, що покликаний забезпечувати узгоджений характер усієї юридичної системи в умовах співіснування суперечливих норм, завдяки чому досягається дієвість верховенства права (правовладдя), тобто його ефективність²³.

Нині чинна редакція КАС України визначає, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень²⁴. Причому результативність та забезпечення належної реалізації цього завдання виступає показником рівня законності та верховенства права у державі²⁵. Окрім того, воно є репрезентацією

²⁰ Постанова Верховного Суду від 29 листопада 2022 року у справі № 240/401/1 (провадження № К/9901/48257/21). *Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2022_12_12_240_401_1

²¹ Шевчук С. Адміністративне судочинство як форма захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. *KELM*. 2023. № 4 (56). С. 169–173.

²² КАС ВС розтлумачив основні ознаки публічно-правового спору. *Судово-юридична газета*. 2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/218639-kas-vs-roztlumachiv-osnovni-oznaki-publichno-pravovogo-sporu>

²³ Рішення Другого сенату Конституційного Суду України в справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції [...] від 18.06.2020 № 5-р(П)/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>

²⁴ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

²⁵ Боровик А., Махаринець О., Дрозд О. та ін. Адміністративне судочинство як форма реалізації судової влади: організаційного-правовий аспект : навч. посіб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 260 с.

основного призначення адміністративного судочинства, відтворення ідеї створення адміністративних судів, які мають розглядати справи на кшталт «особа проти держави». У широкому сенсі адміністративні суди захищають людину від свавілля держави. Так, у рамках адміністративного судочинства захищаються і інтереси держави, проте об'єктивно все ж це носить неосновний, другорядний характер і тільки у тих випадках, які визначені чинним законодавством²⁶.

Саме тому конституційна норма «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» сформована саме таким чином. Вона є конкретною та не викликає жодних додаткових розмірковувань, оскільки норми Конституції України встановлюють правила, неухильність додержання яких контролюється з боку держави зокрема та через відповідальне ставлення кожного представника владних повноважень до своєї соціальної місії²⁷. Як носіїв підвищеної соціальної відповідальності, їхні морально-етичні якості та професійні здібності (навички) мають бути на високому рівні, адже саме вони (своїми рішеннями, діями та бездіяльністю) репрезентують істинне відношення держави до своїх громадян²⁸.

Уточнимо, що усвідомлення проблеми належної діяльності суб'єктів виконання публічно-управлінських функцій та правової необхідності кардинальної перебудови розуміння формування взаємовідносин держави з громадським сектором має достатньо глибоку історичну основу, адже держава, з одного боку, покликана

²⁶ Постанова Верховного Суду від 29 листопада 2022 року у справі № 240/401/1 (провадження № К/9901/48257/21). *Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2022_12_12_240_401_1

²⁷ Шулежко В. Місце адміністративної юстиції у механізмі захисту осіб від свавілля суб'єктів владних повноважень. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 91–96.

²⁸ Шулежко В. Адміністративне судочинство у справах про протиправність дій суб'єктів владних повноважень в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2020. 212 с.

здійснювати активну соціальну роль, позитивно впливаючи на ті соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві, та використувувати для цього відповідні методи впливу на нього; а з іншого – держава повинна здійснювати свою діяльність у межах, що унеможливають зловживання з боку органів держави як стосовно окремої вільної у своїй поведінці й автономно діючої особистості, так і громадянського суспільства загалом²⁹. Причому основний виток до розвитку означена проблема отримала саме з моменту проголошення незалежності України, коли запровадження адміністративного судочинства стало одним з фундаментальних напрямів процесу новітнього державотворення.

Загалом концептуальні основи задля цього мали початок зі схвалення Верховною Радою України Концепції судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року, яку, як зауважують вчені-правознавці, слід визнати своєрідним стратегічним планом, що передбачав поетапне здійснення цілої низки правових та організаційних заходів, спрямованих на становлення та розвиток судової влади в Україні³⁰. Аналіз наведеного нормативно-правового акта вказує, що необхідність проведення судово-правової реформи обумовлювалося з поміж іншого реальним забезпеченням прав і свобод громадян, затвердженням верховенства закону. Також, як було зазначено в Концепції, необхідність судово-правової реформи обумовлена й тим, що суди республіки, вся система юстиції та чинне законодавство, яке регулює діяльність правоохоронних органів, переживають глибоку кризу, викликану багатьма факторами, які негативно впливали на їх діяльність. Суди не завжди надійно охороняли права та свободи людини, являли собою важливий інструмент командно-адміністративної системи й змушені були бути провідниками її волі. Суд не мав влади, а влада безконтрольно користувалась судом. Судово-правова реформа

²⁹ Білик В. Організаційно-правові засади реалізації поліцейської функції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Київський національний ун-т внутрішніх справ. К., 2008. 20 с.

³⁰ Комзюк А., Бевзенко В., Мельник Р. Адміністративний процес України. К. : Прецедент, 2007. 531 с.

повинна привести судову систему, а також усі галузі права у відповідність із соціально-економічними та політичними змінами, що відбулись у суспільстві³¹. Проте визначені в Концепції основи формування адміністративного судочинства в Україні мали скоріш декларативний характер, оскільки адміністративні суди запрацювали ще не скоро й загалом остаточний процес його становлення було завершено тільки з прийняттям КАС України в 2005 році³². До того часу усі судді займалися організаційно-підготовчими заходами щодо започаткування адміністративного судочинства, працювали над текстом Кодексу, зустрічалися з відповідними експертами з інших країн: Німеччини, Франції, Литви, Польщі, а також і з депутатським корпусом, щоб переконати останніх у тому, що адміністративна юстиція в Україні необхідна³³.

Відповідно, починаючи з 2005 року, адміністративні суди змогли перевіряти нормативно-правові акти суб'єктів владних повноважень на відповідність актам вищої юридичної сили, крім тих нормативно-правових актів, які належать до юрисдикції Конституційного Суду. Наразі ж, крім цих повноважень, суд, визнавши попередній акт протиправним, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень прийняти новий нормативно-правовий акт з урахуванням позиції суду. Тобто, якщо це стосується, наприклад, встановлення тарифів, і суд прийде до висновку, що вони завищені і суб'єкт владних повноважень, приймаючи рішення, не дослідив встановлені законодавством моменти, то суд зобов'язує прийняти новий акт, вже з урахуванням позиції суду щодо їх розміру та інших складових. Таким чином, фактично судам надані повноваження на втручання в нормотворчу діяльність. Це важливо, оскільки вже були випадки, коли суд скасовував нормативно-правовий акт, а суб'єкт владних

³¹ Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України : від 28 квіт. 1992 р. № 2296-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.

³² Пчелін В. Організація адміністративного судочинства України : правові засади : монографія. Харків : ТОВ «У справі», 2017. 488 с.

³³ «Адміністративна юстиція – це надбання нашої держави», – Михайло Смокович. *Судово-юридична газета*. 2018. № 24–28 (443–447). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/525058/>

повноважень нічого на його заміну не приймав, не вчиняв жодних необхідних дій. У такому випадку міг діяти старий нормативно-правовий акт, який не задовольняв прав громадян³⁴. Аналогічна ситуація складається й щодо індивідуальних актів.

Отже, за нинішніх умов адміністративне судочинство балансує між легітимними аспектами втручання у нормотворчу діяльність суб'єктів владних повноважень із засадами розподілу державної влади в Україні на самостійні складові. Змушуючи суб'єкта владних повноважень до реалізації правомірної поведінки, адміністративний суд не підміняє його функцій, не реалізовує відповідні повноваження, а лише вказує на те, як ці повноваження та функції мають втілюватись у практичній площині.

Зокрема щодо цього судова доктрина стверджує про таке: «адміністративний суд, перевіряючи рішення, дію чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень на відповідність, закріпленим ч. 3 статті 2 КАС України критеріям, не втручається у дискрецію (вільний розсуд) суб'єкта владних повноважень поза межами перевірки за названими критеріями. Завдання адміністративного судочинства полягає не у забезпеченні ефективності державного управління, а в гарантуванні дотримання вимог права, інакше було б порушено принцип розподілу влади»³⁵.

Таким чином, можемо узагальнити, що наразі адміністративне судочинство має самостійність та відокремленість від інших форм судового захисту, визначається важливим інструментом сервісно-організованого типу управління суспільними та державними справами. Воно сприймається як провідна форма захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб в Україні з декількох причин, основною з яких є те, що попри наявність окремих складнощів, які впливають на його

³⁴ «Адміністративна юстиція – це надбання нашої держави», – Михайло Смокович. *Судово-юридична газета*. 2018. № 24–28 (443–447). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/525058/>

³⁵ Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 8 вересня 2016 року по справі № 826/26538/15. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6538805-16#Text>

ефективність, воно все ж таки забезпечує дієвість верховенства права (правовладдя) у спосіб узгодження суперечливих норм належного функціонування публічно-правової сфери, відновлення справедливості у разі наявності збоїв правового режиму її функціональності.

Можна також додати, що створення в Україні системи адміністративних судів та розробка нормативної бази регулювання адміністративного судочинства враховує міжнародні стандарти, теоретичні положення доктрини та позитивного досвіду зарубіжних держав і має своєю метою гарантування права кожного оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що і повинно забезпечити реалізацію конституційного принципу відповідальності держави за свою діяльність перед людиною³⁶.

Таким чином, проведений аналіз досліджуваної проблематики спонукає до таких висновків:

- проголошення, забезпечення та захист (охорона) прав, свобод та інтересів як людини та громадянина, так і інших суб'єктів є взаємозалежними аспектами реалізації основоположних завдань правової держави;
- концепт «права, свободи та інтереси» в контексті «людини», «громадянина», «особи/осіб», «фізичних осіб», «юридичних осіб», «осіб публічного та приватного права» має різну поняттєво-змістову складову хоч і є допустимим взаємозаміщення окремих із них, у тому числі шляхом поглинання їхнього змісту. Причому найширшим за обсягом із таких є концепт «права, свободи та інтереси осіб», які розподіляються на фізичних та юридичних;
- законодавча доктрина апелює здебільшого категоріями «права і свободи людини і громадянина», «права і законні інтереси юридичних осіб» та «інтереси суспільства і держави». Це здійснено задля того, щоб розширити коло потенційних суб'єктів

³⁶ Сербан Ф. Кореляція принципу офіційності і принципів змагальності та диспозитивності в адміністративному судочинстві. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 74–82.

права, у тому числі тих, що мають право на захист, а також щоб чітко окреслити які з них мають право на захист (1) прав і свобод, (2) прав і законних інтересів, (3) тільки інтересів. Тому правовий концепт «права, свободи та інтереси фізичних та юридичних осіб» слід розуміти як такий, що поняттєво-сутнісним аспектом не повною мірою розкриває його зміст, а є лише узагальненням, яке конкретизується у відповідних нормах та законодавчих актах;

- форми захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб традиційно класифікуються на судові та позасудові (альтернативні). Основне призначення адміністративного судочинства як різновиду судової форми їхнього захисту полягає у тому, щоб забезпечити дієвість верховенства права (правовладдя) у спосіб узгодження суперечливих норм належного функціонування публічно-правової сфери, відновлення справедливості у разі наявності збоїв правового режиму її функціональності. З огляду на це логічним є визначення завдань адміністративного судочинства у вияві правозахисних обов'язків;
- усвідомлення проблеми належної діяльності суб'єктів виконання публічно-управлінських функцій та правової необхідності кардинальної перебудови розуміння формування взаємовідносин держави з громадським сектором має достатньо глибоку історичну основу. Причому основний виток до розвитку вона отримала саме з моменту проголошення незалежності України, коли запровадження адміністративного судочинства стало одним з фундаментальних напрямів процесу новітнього державотворення. За нинішніх умов адміністративне судочинство балансує між легітимними аспектами втручання у нормотворчу діяльність суб'єктів владних повноважень із засадами розподілу державної влади в Україні на самостійні складові. Змушуючи суб'єкта владних повноважень до реалізації правомірної поведінки, адміністративний суд не піднімає його функцій, не реалізовує відповідні повноваження, а лише вказує на те, як ці повноваження та функції мають втілюватись у практичній площині.

Отже, згідно з конституційними нормами фізичні та юридичні особи мають право на захист своїх прав, свобод та інтересів, однак слід чітко розуміти поверхневність зазначеного формулювання, адже не кожна особа має необхідний обсяг правосуб'єктності для активізації відповідних механізмів. Винятком є фізичні особи, які в правовому контексті завжди мають статус людини, й за умов громадянства України – громадянина. Саме інститут судового захисту їхніх прав, свобод та інтересів є одним з найбільш ефективних його форм, адже це основне і функціональне призначення судової влади будь-якої цивілізованої, демократичної та соціально-орієнтованої держави. Наразі адміністративне судочинство є невід'ємною його складовою, має самостійність та відокремленість від інших й визначається важливим інструментом сервісно-організованого типу управління суспільними та державними справами.

1.2 Поняття та сутність принципів адміністративного судочинства як складової реалізації права на справедливий суд

Неможливо сперечатись з думкою Я. Горобцової, що характеризуючи адміністративне судочинство як невід'ємний елемент більш загальної системи захисту прав людини, необхідно привернути особливу увагу, в першу чергу, до його принципів та особливостей їх застосування, оскільки саме вони й дають можливість скласти цілісне уявлення про те, яким чином реально діють адміністративні суди для того, щоб бути спроможними реалізовувати свої, визначені законом, завдання щодо захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними публічно-владних управлінських

функцій на основі чинного законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень³⁷.

Примітно, що за результатами дослідження М. Бояринцевої, у юридичній науці донині немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття правових принципів³⁸. Справа у тому, що сформулювати визначення поняття, що розглядається, не так просто, адже, як наголошував ще наприкінці XVIII ст. І. Бентам, термін «принцип» дуже неясний і має дуже широке значення. Його надзвичайна важливість виявляється в тому, що він застосовується до будь-чого, що мислиться як основа або початок якої-небудь серії дій. Походить цей термін від латинської *principium*, яке складається з двох слів – з *primus*, керівний (головний, основний), і *сіріит*, закінчення, витікання терміну, межа (результат), яке, імовірно, походить від *саріо*, приймати, як у словах *тапсіріит*, *типісіріит*, до яких аналогічні *аусерс*, *форсерс* та *ін*.³⁹ Враховуючи зазначене, основні позиції щодо його трактування вченими співпадають – у сенсі «вихідного положення», «переконань», «поглядів», «ідей»⁴⁰. Тому на думку З. Кравцової можна говорити про те, що сутнісним тлумаченням терміну «принцип» є основна засада, тобто та засада, яка лежить в основі явищ, систем, процесів⁴¹.

Відповідно, в адміністративно-правовій доктрині аналіз правових принципів відбувається кризь призму дослідження основних засад

³⁷ Горобцова Я. Щодо принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 12 (2). С. 136–140.

³⁸ Бояринцева М. Принципи адміністративного права щодо діяльності публічної адміністрації в країнах Європейського Союзу та Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2 (2). С. 115–120.

³⁹ Кучук А., Перепьолкін С. Принципи права як категорія внутрішньо державного й міжнародного права. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 22–26; Bentham J. *An introduction to the principles of morals and legislation*. – reprint ed. – Oxford : Clarendon Press; London : Oxford University Press Warehouse, Henry Frowde, Amen Corner, E. C., 1823. – xxxiii, 389 p.

⁴⁰ Шатіло В. Загальнонаукові підходи до визначення принципів права та їх вплив на розвиток конституційного механізму державної влади. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 9–14.

⁴¹ Кравцова З. Конституційні основи державної влади в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 3. С 22–28.

у різноманітних сферах їх об'єктивізації, якими можуть виступати будь-які процеси, явища, види діяльності (публічне адміністрування, контроль, адміністративне судочинство, публічна служба, адміністративна відповідальність тощо)⁴².

Таким чином, ведучи мову про принципи адміністративного судочинства слід орієнтуватись на те, що лежить в основі його функціональності. Однак ми переконані, що слід розрізняти засади та принципи здійснення адміністративного судочинства, адже попри їхній збіг у смисловій складності, це різні правові явища. З цього приводу. В. Божко відзначає, що термін «засада» є ширшим за своїм змістом та охоплює також і ті явища, які окреслюються категорією «принцип». У якості прикладу ним наводяться засади правового регулювання оплати праці, які, керуючись правовими позиціями Конституційного Суду України, охоплюють принципи та функції оплати праці, її правовий режим та механізм правового регулювання; визначають суб'єктів оплати праці, їх правосуб'єктність, гарантії реалізації ними свого правового статусу тощо. При цьому наголошується, що принципи оплати праці є найважливішою складовою цих засад, адже саме вони зумовлюють зміст всіх інших її компонентів. Щоправда, вченим наводиться, на думку Н. Подкопаєва, спірне твердження «...що зміст терміну «принцип» можна розкрити через ширшу за своїм змістом категорію «засада», а не навпаки»⁴³. На нашу думку, зазначене твердження є цілком логічним і спірності у ньому немає, звісно якщо не сприймати його у буквальному сенсі. Вбачається, що В. Божко мав на увазі не взаємозаміну понять засада-принцип, а саме можливість виокремлення зі змісту засад сутність правових принципів, категорично стверджуючи про недоцільність здійснення зворотного.

⁴² Бояринцева М. Принципи адміністративного права щодо діяльності публічної адміністрації в країнах Європейського Союзу та Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2 (2). С. 115–120.

⁴³ Божко В. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» крізь призму правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2011. Вип. 54. С. 124–132; Подкопаєв С. До питання про модернізацію засад (принципів) організації та діяльності прокуратури в Україні. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2020. № 25. С. 224–229.

Яскравим прикладом щодо цього є сформульоване визначення принципів адміністративного судочинства Я. Горобцовою, яка вважає, що це найбільш абстрактні правила (основні вимоги, засади) щодо справедливого розгляду і вирішення в суді адміністративних справ⁴⁴.

Зазначене не викладає жодного подиву, адже навіть згідно із законодавчим дискурсом терміни засади та принципи нерідко ототожуються або використовуються у розмитому змістовому аспекті без конкретизації їхнього співвідношення. Причому досить чітко це відстежується саме у формулюваннях КАС України. Щодо цього О. Хотинська-Нор справедливо зауважує, що не лише вчені, але й законодавець, повинні враховувати терміни, які стали загальноживаними в теорії та на практиці, а також спеціальне значення тих чи інших слів⁴⁵. Вчений А. Боровик теж не стоїть осторонь цієї проблеми зауважуючи, що «термінологічний безлад» спостерігаємо як у законах (проектах законів), так і в підзаконних нормативно-правових актах (наказах, інструкціях, положеннях тощо). Особливе занепокоєння викликає ситуація, коли йдеться про неоднаковий зміст ключових термінів⁴⁶. Г. Тимченко додає, що кожний термін має бути гранично простим і зрозумілим. Вчені радянського періоду, обговорюючи проблему законодавчої техніки, правильно вказували, що наявність великого числа термінологічних одиниць, які збігаються за своїм значенням, вносить плутанину в правозастосування. На жаль, до цих слів мало хто прислуховується і сьогодні⁴⁷. У цьому зв'язку цікавими є висновки Т. Фулей, котрих вона дійшла в результаті свого дисертаційного дослідження загальнолюдських принципів права

⁴⁴ Горобцова Я. Щодо принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 12 (2). С. 136–140.

⁴⁵ Хотинська-Нор О. Теорія і практика судової реформи в Україні. К. : Алерта, 2016. 428 с.

⁴⁶ Боровик А. Питання уніфікації антикорупційної термінології. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.- практич. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч.; редкол.: В. Черней, С. Гусарев, С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 2. С. 34–37.

⁴⁷ Тимченко Г. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Права держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 306–317.

і проблем їх впровадження в Україні. Автор на основі аналізу законів, прийнятих Верховною Радою України, пише про те, що в більшості законів, які регулюють найважливіші суспільні відносини, містяться окремі статті або навіть глави, що присвячені принципам (засадам). При цьому обидва терміни – «принцип» і «засада» – використовуються як синоніми. І далі, при фіксуванні принципів у законодавчих актах спостерігається термінологічна різноманітність, а саме – законодавець використовує широкий спектр словосполучень з термінами «засада» або «принцип», що не сприяє уніфікації правового регулювання⁴⁸. Узагальнюючи зазначене, Г. Тимченко вказує про можливість виявлення «принципу» як ідеї в аспекті його внутрішньої сутності⁴⁹.

Інтерпретуючи вказане до проблематики адміністративного судочинства уточнимо, що за твердження С. Ківалова його принципи відображають ідеї, згідно з якими відбувається регулювання відносин, що виникають у цій сфері. Вчений уточнює, що їхня специфіка полягає в тому, що вони закріплюють вихідні, нормативні положення, що визначають зміст правосуддя і є критерієм правомірності поведінки учасників правовідносин, що виникають у сфері правосуддя⁵⁰. Однак ми більш схильні до думки Г. Тимченка, який пропонує загалом принципи судочинства визначати як найзагальніші, основні, базисні і фундаментальні положення, котрі стали результатом розвитку сфери розгляду і вирішення правових спорів і зумовлені об'єктивною дійсністю, забезпечені можливістю їх примусової реалізації, стабільні і закріплені в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виводяться із окремих його норм, реалізуються на одній чи кількох стадіях процесу, впливають на індивідуалізацію процесуальної діяльності і покликані визначити і встановити необхідний статус учасників процесу, належні їм процесуальні права, положення

⁴⁸ Фулей Т. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2006. С. 12–13.

⁴⁹ Тимченко Г. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 306–317.

⁵⁰ Ківалов С. Принципи адміністративного судочинства України як основоположні засади формування адміністративної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. С. 5–18.

суду як органу, чия діяльність спрямована на досягнення своєчасного, неупередженого розгляду судових справ⁵¹. Дещо спрощуючи зміст запропонованого вченим визначення принципів судочинства, вважаємо, що такими є загальнообов'язкові вимоги до його функціональності, що мають вияв у законодавчих нормах-принципах або є логічними з їхніх положень, сукупно відображаючи основу ідею існування його як правового явища⁵².

У такому формулюванні принципи адміністративного судочинства виступають не лише як гарантії реалізації його завдань, але і як гарантії дотримання його процесуальної форми. Як зазначають деякі науковці, основна функція таких принципів полягає в тому, щоб сприяти юридично правильному здійсненню прав і свобод громадян, а також виконанню обов'язків усіма учасниками процесу⁵³.

Слід підтримати також думку С. Потапенко, що функціональне призначення принципів адміністративного судочинства полягає у тому, щоб задекларувати, проголосити, яким чином варто провадити адміністративний процес. Вони закріплюють єдино правильний і дозволений (допустимий) варіант поведінки суб'єктів адміністративних правовідносин. З огляду на це принципи надають судочинству якостей справедливого правосуддя в адміністративних справах і навпаки – недотримання принципів адміністративного судочинства під час здійснення правосуддя тягне незаконність і подальше скасування судового рішення. Крім того, що вони забезпечують внутрішню єдність усіх елементів адміністративного процесу – норм, інститутів, проваджень, ними встановлюється також і консолідація правотворчості і правосуддя в адміністративних

⁵¹ Тимченко Г. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 306–317.

⁵² Шевчук С. Нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України. *Держава та регіони. Серія: ПРАВО*. 2022. № 4 (78). С. 258–262.

⁵³ Ковалів М., Гаврильців М., Стахура І. Адміністративне судочинство. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 596 с.; Ковалів М., Стахура І. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 4. С. 174–184.

справах. Більше того, принципи адміністративного судочинства відіграють регулятивну роль у праві, завдяки чому вони набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий юридично владний характер⁵⁴.

Таким чином, можемо узагальнити, що принципи адміністративного судочинства є прямим чи опосередкованим відображенням ідей його належної функціональності, тобто тих керівних положень і правил, що визначають порядок, процедури та критерії справедливого судового розгляду публічно-правового спору, щодо якого юрисдикційним і повноважним є адміністративний суд.

За твердженнями М. Ковалів й І. Стахура, оскільки принципи адміністративного судочинства є фундаментом для інших правил адміністративного судочинства, то їх має бути рівно стільки, скільки вимагають умови життя суспільства⁵⁵.

Зокрема О. Мілієнко зазначає, що аналіз положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) з її тлумачення та застосування), КАС України та доктринальних джерел свідчить, що принципами адміністративного судочинства визнаються: 1) верховенство права; 2) законність; 3) незалежність і неупередженість суддів, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 4) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 5) гласність і відкритість судового процесу; 6) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; 7) обов'язковість судових рішень; 8) диспозитивність; 9) офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 10) правова визначеність; 11) передбачуваність застосування законодавства та недопустимість надмірного формалізму; 12) єдність судової практики; 13) доступність

⁵⁴ Потапенко С. Сутність та призначення принципів адміністративного судочинства України. *Право і безпека*. 2010. № 2. С. 60–64.

⁵⁵ Ковалів М., Стахура І. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 4. С. 174–184.

правосуддя; 14) обґрунтованість судових рішень; 15) розгляд справи у розумний строк; 16) процесуальна економія⁵⁶. Слід розуміти, що наведений перелік є не вичерпним, адже як зазначалось попередньо, вони можуть бути безпосередньо нормативно визначеними або виокремлюватись із змісту конкретної норми. Можемо лиш уточнити, що безумовними принципами адміністративного судочинства є ті, що мають пряму об'єктивізацію у нормах КАС України. Йдеться зокрема про: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; 5) обов'язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судове рішення⁵⁷. Означене демонструє, що система таких принципів формується через: 1) окремі засади судочинства, що визначені конституційними нормами; 2) спеціальні правила судового розгляду, наявність яких опосередкована спеціалізацією адміністративних судів.

Серед числа тих, які чітко не визначені у КАС України, проте є важливими у здійсненні правосуддя слід виділити зокрема принцип дієвості, тобто прийняття якісних рішень упродовж розумного строку після справедливого розгляду справ, включаючи контроль за їх виконанням (реальність виконання забезпечується спеціальними інструментами – окремою ухвалою, судовим контролем)⁵⁸. Також важли-

⁵⁶ Мілєнко О. Принципи адміністративного судочинства та їх класифікація. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 132–139.

⁵⁷ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

⁵⁸ Кравчук В. Принципи адміністративного судочинства. *Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Kravchuk_prezentatsiia_18_06_2020.pdf

вими є, як приклад, принцип балансу формалізму та гнучкості, принцип дотримання правил юрисдикції, принцип процесуальної раціоналізації тощо⁵⁹.

Уточнимо, що зазначені принципи об'єктивуються через зміст конкретних норм. Як приклад, принцип балансу формалізму та гнучкості можна виокремити зі змісту положень статті 328 КАС України, де передбачено, що адміністративний суд має дослухатись до доводів скаржника про необхідність відступлення від правових висновків Верховного Суду, якщо такі будуть належним чином обґрунтованими. Своєю чергою, принцип дотримання правил юрисдикції розкривається у межах другої глави КАС України, а принцип процесуальної раціоналізації загалом об'єктивує принцип розумності строків розгляду справи судом.

Отже, стверджувати, що існує вичерпний перелік принципів адміністративного судочинства не є доцільним, адже будь-які позитивні чи негативні зміни в правовому середовищі можуть бути причиною появи як нових принципів адміністративного судочинства, так і переосмислення вже існуючих. Втім слід відзначити, що представники адміністративно-процесуальної галузі наукових знань здебільшого відстоюють позицію відсутності необхідності їхнього доповнення (більшою мірою в контексті змін та доповнень до КАС України), адже наявна їхня система є достатньо гнучкою та адаптивною.

Окремо зазначимо, що для більш глибокого аналізу сутності принципів адміністративного судочинства з наукового дискурсу їх прийнято групувати у певні категорії. Так М. Ковалів зазначає про три великі групи: 1) загальні, що відображають найбільш загальні засади створення та функціонування адміністративної юстиції в соціально-правовому середовищі, формують загальне уявлення про цей інститут, його місце в системі адміністративного права та державної влади (системного функціонування, правозаконності, демократичності, гласності, прозорості, доцільності,

⁵⁹ Шевчук С. Принципи адміністративного судочинства як складова реалізації права на справедливий суд. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). Т. 2. С. 133–140.

публічно-правової зумовленості); 2) організаційні, що стосуються організаційних засад існування адміністративної юстиції (територіальності, спеціалізації та автономності, єдності та інстанційності); 3) процесуальні, що визначають процедуру розгляду справ в органах адміністративної юстиції (рівності процесуальної правосуб'єктності сторін, державного гарантування процесуальних прав сторін, усності та безпосередності розгляду справи, об'єктивності адміністративно-юрисдикційного розгляду справи, диспозитивності та змагальності, дискреційної пов'язаності адміністративного суду вимогами скарги та повноти дослідження справи, поєднання колегіального та одноосібного розгляду справ, гласність і безпосередність розгляду справи, офіційність, обов'язковість рішення суду, повне фіксування судового процесу технічними засобами, раціональну процесуальну форму, неможливість процесуального сумісництва, судову істину, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судового рішення)⁶⁰. Уточнимо, що у межах цієї роботи не аналізується співвідношення між категоріями «адміністративне судочинство», «адміністративний процес», «адміністративна юстиція» тощо, однак вважаємо за доцільне вказати, що М. Ковалів, використовуючи категорію «адміністративна юстиція», у цьому контексті веде мову про діяльність адміністративних судів.

Також О. Мілієнко⁶¹ наголошує, що найбільш поширеною є класифікація принципів адміністративного судочинства за сферою їх поширення з розподілом їх на: 1) загальні принципи права; 2) міжгалузеві принципи; 3) галузеві принципи⁶². Загальноправовими вважаються принципи, що поширюються без винятку на всі галузі національного права, міжгалузевими – принципи, які діють у межах кількох галузей права, галузевими – принципи, що функціонують виключно

⁶⁰ Ковалів М., Гаврильців М., Стахура І. Адміністративне судочинство. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 596 с.

⁶¹ Мілієнко О. Принципи адміністративного судочинства та їх класифікація. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 132–139.

⁶² Кузьменко О. Адміністративно-процесуальне право України : підруч. К. : Атіка. 2007. 416 с.

у межах однієї галузі права⁶³. Вчені М. Ковалів та І. Стахура аналогічно вбачають класифікацію за характером їхнього закріплення та застосування як найпоширенішу, проте уточнюють, що згідно з такою такої принципи можна поділити на загальні та галузеві⁶⁴.

Вчений О. Корчинський вказує, що до загальних принципів судочинства, що втілені й у КАС України, можна зарахувати принцип верховенства права, законності, рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін, диспозитивності, гласності та відкритості, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень, обов'язковості судових рішень. Ним, як і більшістю вітчизняних вчених, вказується, що особливим (галузевим) принципом, притаманним лише адміністративному судочинству, є принцип офіційного з'ясування обставин у справі, або принцип офіційності⁶⁵.

Однак навіть попри те, що більшість принципів адміністративного судочинства є загальними, слід вбачати, що вони мають свої специфічні особливості. Зокрема на відміну від цивільного судочинства, принципи верховенства права і законності мають особливе значення, адже предметом розгляду в адміністративних судах часто є правові акти, які прийняли органи влади стосовно громадян. Тому законність одночасно є: 1) вимогою до суду здійснювати усі процесуальні дії, а також ухвалювати рішення у справі відповідно до закону (у широкому розумінні цього слова); 2) критерієм перевірки рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень⁶⁶.

⁶³ Потапенко С. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. *Форум права*. 2010. № 2. С. 403–408.

⁶⁴ Ковалів М., Стахура І. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 4. С. 174–184.

⁶⁵ Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 876 (15). С. 151–156.

⁶⁶ Комзюк А. Деякі проблеми реалізації прав людини і громадянина в державно-службових відносинах (на прикладі органів внутрішніх справ). *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених*. Сімферополь, 2005. Спец. вип.: Ч. 1.; Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 876 (15). С. 151–156.

Своєю чергою, змістове наповнення принципів змагальності та диспозитивності⁶⁷ по праву можна вважати окремим предметом наукового розгляду, адже специфіка побудови взаємовідносин між сторонами спору та сторонами і адміністративним судом якнайкраще репрезентує його сутність в контексті справедливого розгляду адміністративної справи.

Також принципи адміністративного судочинства класифікують: 1) залежно від способу їх вираження⁶⁸ – безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення)⁶⁹; 2) за їх цільовою спрямованістю – загальні (впливають як на суд, так і на судочинство), інституційні (висувають вимоги до суду) та процесуальні (висувають вимоги до судочинства); 3) за характером дії – принципи прямої дії (не потребують конкретизації, доповнення, розвитку в інших нормах права для реалізації в процесуальних відносинах) та принципи непрямої дії (потребують конкретизації, доповнення, розвитку в інших нормах права для реалізації в процесуальних відносинах); 4) за допустимістю їх обмеження – абсолютні (такі, що не допускають обмежень) та неабсолютні; 5) залежно від наслідків їх порушення – а) принципи, порушення яких є безумовною підставою для скасування судового рішення; б) принципи, порушення яких тягне за собою скасування судового рішення за певних обставин; в) принципи, порушення яких не може бути підставою для скасування судового рішення⁷⁰.

Зазначену систему класифікаційних критеріїв, на нашу думку, можна доповнити. Зокрема за змістом доцільно виокремлювати

⁶⁷ Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 876 (15). С. 151–156.

⁶⁸ Мілієнко О. Принципи адміністративного судочинства та їх класифікація. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 132–139.

⁶⁹ Колодій А. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. Альманах права. *Основоположні принципи права як його ціннісні виміри*. 2012. № 3. С. 40–44.

⁷⁰ Мілієнко О. Принципи адміністративного судочинства та їх класифікація. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 132–139.

матеріальні (верховенство права, законності тощо) та процесуальні (дотримання правил юрисдикції, принцип процесуальної раціоналізації тощо), а за функціональним призначенням – такі, що спрямовані забезпечити захисне підґрунтя (принцип диспозитивності, змагальності, рівності тощо) та дієвість судового захисту (офіційне з'ясування всіх обставин у справі, обов'язковість судового рішення тощо).

Таким чином, попри різноманіття класифікаційних чинників розподілу принципів адміністративного судочинства, доцільно підтримати позицію тих вчених, які формують її вияв у формі двох базових груп – ті, що є загальними для інституту судового розгляду справ про захист прав, свобод та інтересів осіб; ті, що стосуються виключно належної функціональності адміністративного судочинства.

Можемо узагальнити, що загалом кожен принцип адміністративного судочинства виконує свою визначену роль в організації і діяльності адміністративних судів. Ці принципи діють не розрізнено, а в сукупності. Вони об'єднані загальною метою – організувати адміністративні суди і їх діяльність⁷¹ таким чином, щоб ефективність захисту прав, свобод та законних інтересів осіб від свавільної поведінки суб'єктів владних повноважень не ставилась під сумнів взагалі.

Отже, принципи адміністративного судочинства становлять єдину систему забезпечення функціональності здійснення правосуддя адміністративними судами України. Маючи спільну мету – ефективно здійснювати захист порушеного права особи та сприяти юридичній визначеності правових норм – ці принципи репрезентують базову ідею запровадження правопорядку у сфері адміністративно-процесуальних відносин. Як невід'ємна складова реалізації права на справедливий суд, вони надають можливість його практичного втілення у межах вирішення публічно-правових спорів, де суд є незалежним від будь-яких проявів стороннього впливу, має достатньо ресурсу та нормативну забезпеченість задля прийняття об'єктивних рішень,

⁷¹ Ківалов С. Принципи адміністративного судочинства України як основоположні засади формування адміністративної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. С. 5–18.

а його сторони – користуються фізичною, фінансовою та інформаційною доступністю як в аспекті реалізації права на звернення до суду, так і під час кожного етапу здійснення судового захисту порушених прав, свобод та інтересів особи, який загалом є безперешкодним, справедливим, ефективним, транспарентним і найголовніше – забезпечує можливість кожному буди автономним, вислуханим, підтвердити свої доводи та аргументи доказами, а також реалізовувати у межах процедурного аспекту своє право незгоди з окремими процесуальними діями чи рішеннями суду⁷².

І як вірно зауважує В. Шатіло, як правове явище вони не залишаються застиглою конструкцією, адже трансформуються, взаємодіють з іншими правовими явищами, виявляючи новий правозастосовний потенціал⁷³. Зокрема досить показово репрезентується зазначення за умов введення воєнного стану чи в період наявності надзвичайних ситуацій. Як приклад, значної актуальності набув принцип процесуальної економії, який почав розглядатись більше з позиції спрощення формальних процедур судового розгляду адміністративної справи завдяки електронному судочинству, що більше пов'язано з доступністю правосуддя аніж з аспектами раціонального розпорядження ресурсним забезпеченням.

Таким чином, проведений аналіз досліджуваної проблематики спонукає до таких висновків:

- за загальним правилом принципи адміністративного судочинства досліджуються вченими у контексті розкриття специфіки та особливостей діяльності адміністративного суду. Обумовлюється це тим, що реалізацію адміністративного судочинства здійснюють саме ці судові установи, а отже – їхня діяльність є безпосередньою репрезентацією функціональності інституту останнього;

⁷² Шевчук С. Принципи адміністративного судочинства як складова реалізації права на справедливий суд. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). Т. 2. С. 133–140.

⁷³ Шатіло В. Загальнонаукові підходи до визначення принципів права та їх вплив на розвиток конституційного механізму державної влади. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 9–14.

- визначити вичерпну поняттєво-смыслову складову категорії «принцип» в контексті адміністративного судочинства досить складно з огляду на специфіку її загального трактування. Основною проблемою щодо означеного є її співвідношення з такими правовими явищами як правові основи та засади, яким притаманною є лексична синонімія. Тому наразі існує дві ключові науково-доктринальні концепції щодо визначення категорії «принцип» в контексті адміністративного судочинства: через сутність засад або окремі характеристики, які виокремлюють її як самостійну. Дискусія щодо того, яка концепція є правильною досі є актуальною, адже з одного боку кожна термінологічна одиниця має відображати чіткий зміст, однак з іншого – у межах вітчизняного законодавства ці терміни нерідко ототожнюються або використовуються у розмитому змістовому аспекті без конкретизації їхнього співвідношення. Причому досить чітко це відстежується саме у формулюваннях КАС України;
- принципи адміністративного судочинства є прямим чи опосередкованим відображенням ідей його належної функціональності, тобто тих керівних положень і правил, що визначають порядок, процедури та критерії справедливого судового розгляду публічно-правового спору, щодо якого юрисдикційним і повноважним є адміністративний суд;
- аналіз принципів адміністративного судочинства, визначених у КАС України свідчить, що їхня система формується через 1) окремі засади судочинства, що визначені конституційними нормами; 2) спеціальні правила судового розгляду, наявність яких опосередкована спеціалізацією адміністративних судів;
- стверджувати, що існує вичерпний перелік принципів адміністративного судочинства не є доцільним, адже будь-які позитивні чи негативні зміни в правовому середовищі можуть бути причиною появи як нових принципів адміністративного судочинства, так і переосмислення вже існуючих. Доцільною

вбачається думка більшості представників адміністративно-процесуальної галузі наукових знань, які відстоюють позицію відсутності необхідності їхнього доповнення (більшою мірою в контексті змін та доповнень до КАС України), оскільки наявна їхня система є достатньо гнучкою та адаптивною – по-перше, окрім текстуального закріплення є можливість виокремлення їхнього змісту з конкретних норм (як приклад, принцип балансу формалізму та гнучкості можна виокремити зі змісту положень статті 328 КАС України, де передбачено, що адміністративний суд має дослухатись до доводів скажника про необхідність відступлення від правових висновків Верховного Суду, якщо такі будуть належним чином обґрунтованими. Своєю чергою, принцип дотримання правил юрисдикції розкривається у межах другої глави КАС України, а принцип процесуальної раціоналізації загалом об'єктивує принцип розумності строків розгляду справи судом); по-друге, їхнє значення самостійно об'єктивно адаптується до потреб конкретної ситуації. Досить показово їхній зміст змінюється за умов введення воєнного стану чи в період наявності надзвичайних ситуацій (як приклад, значної актуальності набув принцип процесуальної економії, який почав розглядатись більше з позиції спрощення формальних процедур судового розгляду адміністративної справи завдяки електронному судочинству, що більше пов'язано з доступністю правосуддя аніж з аспектами раціонального розпорядження ресурсним забезпеченням);

- підтримано позицію тих вчених, які класифікують принципи адміністративного судочинства на дві базові групи – ті, що є загальними для інституту судового розгляду справ про захист прав, свобод та інтересів осіб; ті, що стосуються виключно належної функціональності адміністративного судочинства. Однак навіть попри те, що більшість принципів адміністративного судочинства є загальними, слід вбачати, що вони мають свої специфічні особливості;

- у межах аналізу інших критеріїв для класифікації принципів адміністративного судочинства (спосіб їхнього вираження, характер дії та цільова спрямованість тощо) запропоновано виокремлювати також: за змістом – матеріальні (верховенство права, законності тощо) та процесуальні (дотримання правил юрисдикції, принцип процесуальної раціоналізації тощо), а за функціональним призначенням – такі, що спрямовані забезпечити захисне підґрунтя (принцип диспозитивності, змагальності, рівності тощо) та дієвість судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб (офіційне з'ясування всіх обставин у справі, обов'язковість судового рішення тощо).

Отже, принципи адміністративного судочинства становлять єдину систему забезпечення функціональності здійснення правосуддя адміністративними судами України. Маючи спільну мету – ефективно здійснювати захист порушеного права особи та сприяти юридичній визначеності правових норм – ці принципи репрезентують базову ідею запровадження правопорядку у сфері адміністративно-процесуальних відносин. Як невід'ємна складова реалізації права на справедливий суд, вони надають можливість його практичного втілення у межах вирішення публічно-правових спорів, де суд є незалежним від будь-яких проявів стороннього впливу, має достатньо ресурсу та нормативну забезпеченість задля прийняття об'єктивних рішень, а його сторони – користуються фізичною, фінансовою та інформаційною доступністю як в аспекті реалізації права на звернення до суду, так і під час кожного етапу здійснення судового захисту порушених прав, свобод та інтересів особи, який загалом є безперешкодним, справедливим, ефективним, транспарентним і найголовніше – забезпечує можливість кожному буду автономним, вислуханим, підтвердити свої доводи та аргументи доказами, а також реалізовувати у межах процедурного аспекту своє право незгоди з окремими процесуальними діями чи рішеннями суду.

1.3 Юридична природа принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві

Безальтернативним буде твердження, що захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин неможливий без реалізації ними положень, які визначають зміст принципу диспозитивності⁷⁴ та змагальності, адже навіть не вдаючись до аналізу їхнього змісту та сутності, з огляду на попередньо висвітлений матеріал вже стає зрозумілим, що в КАС України відображаються тільки фундаментальні принципи забезпечення функціональності адміністративного судочинства.

Розпочинаючи розгляд їхньої юридичної природи необхідно вказати, що попри той факт, що вони традиційно вважаються загальними принципами судочинства, в адміністративному процесі, виходячи із його завдань та сфери регулювання суспільних відносин, їхнє змістовне наповнення є специфічним⁷⁵.

Визначаючи такі особливості щодо принципу диспозитивності, слід першочергово уточнити, що у загальносуспільному, філософському розумінні диспозитивність (походить від латинського слова *“dispositivus”*, що означає «маю у своєму розпорядженні» та від іншого слова – *“dispono”*, якому відповідає зміст поняття «розпоряджаюсь»⁷⁶). Як правило, розглядається як можливість суб'єктів самостійно упорядковувати свої відносини, діяти на власний розсуд шляхом здійснення свого права чи утримання від його здійснення⁷⁷. Однак загалом

⁷⁴ Потапенко С. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.

⁷⁵ Шевцова Н. Особливості застосування принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 12–18.

⁷⁶ Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України; відп. ред. В. Сіренко, С. Станік. К. : Вид-во «Оріони», 1998. 502 с.

⁷⁷ Джафарова М. Особливості законодавчого визначення принципу диспозитивності адміністративного судочинства України // *Адміністративне право України: сучасний стан та шляхи розвитку*. Харків, 2012. С. 39–42.

диспозитивність як поняття є складним й неоднозначним. В науці немає раз і назавжди даного визначення, а ті що є, мають швидше теоретичне, ніж практичне значення⁷⁸.

Зокрема примітно й те, що принцип диспозитивності безпосередньо не визначається в конституційних нормах, однак сутність його відображається в статтях 35, 55, 56, п. 4 ч. 3 статті 129 Конституції України⁷⁹, а зміст в галузевому аспекті – неодноразово піддавався законодавчим змінам. Зокрема Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» вкотре було змінено формулювання принципу диспозитивності⁸⁰.

Наразі КАС України тлумачить цей принцип як можливість суду розглядати адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до законодавства, і в межах позовних вимог, окрім деяких випадків, а також можливість кожної особи, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджатися своїми вимогами на власний розсуд, окрім випадків, встановлених законом⁸¹. Аналогічний зміст цього принципу відображається й у нормах Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України, який покладає на суд обов'язок розглядати лише ті питання, про вирішення яких його просять сторони у справі, та позбавляє можливості ініціювати судове провадження⁸².

⁷⁸ Маляренко В. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення. *Право України*. 2004. 5. С. 3–13.

⁷⁹ Кондратенко В. Місце гласності та відкритості серед принципів адміністративного судочинства України. *Держава та регіони. Сер. : Право*. 2014. № 2. С. 27–30.

⁸⁰ Гентош Р. Диспозитивність – міжгалузевий принцип процесуального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Вип. 52. Том 1. С. 13–16.

⁸¹ Кондратенко В. Місце гласності та відкритості серед принципів адміністративного судочинства України. *Держава та регіони. Сер. : Право*. 2014. № 2. С. 27–30.

⁸² Гришанова Н. Принцип диспозитивності та спосіб судового захисту у спадкових справах: позиція КІС ВС. *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/212738_printsip-dispozitivnost-ta-sposb-sudovogo-zakhistu-u-spadkovikh-spravakh-pozitsiya-ktss-vs

Отже, можемо визначити, що в адміністративному судочинстві принцип диспозитивності змістовим аспектом сформований двояко, зокрема через систему загальних та специфічних правил, дотримання яких є запорукою ефективного судового захисту особи, що звернулася за ним до адміністративного суду⁸³.

Із загальної площини він передбачає те, що розгляд судом справи здійснюється в межах позовних вимог і підстав позову, визначених особою, яка звернулася за захистом до суду⁸⁴. Особа, що безпосередньо ініціювала виникнення адміністративно-процесуальних відносин вправі на власний розсуд визначити механізм реалізації свого права на судовий захист, зокрема як в аспекті підтримання заявлених вимог, відмови від них чи щодо уточнення їхнього змісту, так і розпорядження іншими матеріальними і процесуальними правами. Причому треті особи, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються усіма правами заявника⁸⁵. Загалом реалізація диспозитивних прав знаходиться під дієвим контролем суду і як відповідна його функція здійснює через: як процедури прийняття судом відмови позивача від адміністративного позову так і визнання відповідачем адміністративного позову; як визнання судом примирення сторін або мирової угоди так і відмови стягувача від примусового виконання вимог⁸⁶.

У дискурсі його специфічності йдеться насамперед про те, що вихід суду за межі позовних вимог процесуальний закон допускає як виняток у разі, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері

⁸³ Шевчук С. Принцип диспозитивності як основа адміністративного судочинства: новітній дискурс. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 102–106.

⁸⁴ Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2023 року по справі № 757/30991/18-а. *Інформаційна система «ipLex»*. 2023. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110215638&red=10000348b8b24d77afccf766fe19746477081e&d=5>

⁸⁵ Джафарова М. Особливості законодавчого визначення принципу диспозитивності адміністративного судочинства України // *Адміністративне право України: сучасний стан та шляхи розвитку*. Харків, 2012. С. 39–42.

⁸⁶ Сербан Ф. Кореляція принципу офіційності і принципів змагальності та диспозитивності в адміністративному судочинстві. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 74–82.

публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, і такий вихід обґрунтований (мотивований) судом у рішенні. Це є можливим якщо позивач, вказавши у заяві одну конкретну вимогу, не зазначив іншу, яка має послідовний зв'язок із попередньою та впливає із фактичної спірної ситуації, викладеної у позовній заяві. Наприклад, позивач просить визнати протиправними дії, бездіяльність суб'єкта владних повноважень, однак не просить суд зобов'язати його вчинити певні дії чи прийняти рішення; просить визнати протиправним акт індивідуальної дії, однак не просить суд про його скасування тощо⁸⁷. Тобто вихід суду за межі вимог адміністративного позову є допустимим, однак тільки у виключних випадках⁸⁸.

У зв'язку з наявністю у суду такої можливості цілком логічним є твердження, що диспозитивність в адміністративному судочинстві в певній мірі обмежена. Це обумовлено специфікою публічно-правових відносин і тому втручання суду обумовлено, власне, публічним характером спорів і полягає у тому, що результати їхнього вирішення можуть стосуватися широкого кола осіб, а не тільки осіб у судовому процесі. Специфікою публічно правових відносин також є нерівні можливості, оскільки однією зі сторін в адміністративному процесі виступає, як правило, особа, якій протистоїть потужний адміністративний апарат. Щоб збалансувати нерівні вихідні можливості у сторін, адміністративний суд повинен відігравати активну роль у судовому процесі, щоб сприяти особі у захисті її прав та інтересів, оскільки вона зазвичай не обізнана з особливостями юриспруденції і може не розуміти правове значення своїх дій для захисту її прав і інтересів⁸⁹.

Окрім того, слід враховувати, що адміністративний суд, виконуючи всі надані йому процесуальним законом повноваження,

⁸⁷ Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2023 року по справі № 757/30991/18-а. Інформаційна система «ipLex». 2023. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110215638&red=10000348b8b24d77afccf766fe19746477081e&d=5>

⁸⁸ Шевчук С. Принцип диспозитивності як основа адміністративного судочинства: новітній дискурс. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 102–106.

⁸⁹ Сербан Ф. Кореляція принципу офіційності і принципів змагальності та диспозитивності в адміністративному судочинстві. *Юридична наука*. 2015. № 7. С 74–82.

з урахуванням фактичних обставин справи та положень законодавства, зобов'язаний здійснити ефективне поновлення порушених прав позивача, а не лише констатувати факт наявності неправомірних дій з боку відповідача – суб'єкта владних повноважень; ефективний спосіб захисту повинен забезпечити негайне поновлення порушеного права, бути адекватним наявним обставинам, призводити до потрібних (бажаних) позивачу результатів (наслідків); ухвалення судами рішень, які безпосередньо не призводять до необхідних змін в обсязі прав позивача або не гарантують забезпечення можливого примусового виконання судового рішення, не відповідає змісту цього поняття. Отже, із питанням щодо забезпечення ефективності судового захисту прав та інтересів особи в адміністративному судочинстві безпосередньо пов'язане питання щодо меж розгляду судами позовних вимог, апеляційної чи касаційної скарги, зокрема, право суду самостійно, з виходом за межі позовних вимог або вимог апеляційної чи касаційної скарги, застосовувати найбільш ефективний за даних обставин спосіб захисту прав позивача⁹⁰.

Таким чином, можемо стверджувати, що сутнісні характеристики досліджуваного принципу вже тривалий час є нормативно зафіксованими, однак у звуженому розумінні його юридичної природи. Тобто за усталеного розуміння (вужької інтерпретації) специфіка змісту принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві розкривається у межах розпорядження вимогами до суду, їхнього заперечення чи визнання іншою стороною та особливостями виходу суду за межі позовних вимог. Як певний внесок до розвитку теоретичного та практичного його втілення нещодавно здійснено Верховним Судом, який окреслив важливий взаємозв'язок між ефективністю судового захисту особи від свавільної поведінки суб'єкта владних повноважень та меж розгляду судами позовних вимог, ще раз акцентувавши на тому коли це є допустимим⁹¹.

⁹⁰ Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2023 року по справі № 757/30991/18-а. Інформаційна система «iPlex». 2023. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110215638&red=10000348b8b24d77afccf766fe19746477081e&d=5>

⁹¹ Шевчук С. Принцип диспозитивності як основа адміністративного судочинства: новітній дискурс. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 102–106.

Будучи за змістом аналогічним як у випадку цивільного чи господарського судочинства, його відмінність від означених репрезентується через: 1) ключове формулювання «тягар доказування лежить на сторонах спору» та його співвідношення з обов'язком доказування в адміністративних справах; 2) те, що цивільний чи господарський суд «не може вийти за межі позовних вимог та в порушення принципу диспозитивності самостійно обирати правову підставу та предмет позову»⁹² на противагу тому, що адміністративний суд «може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень»⁹³.

З усім тим, на нашу думку, досліджуючи сутність принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві слід враховувати також загальне трактування диспозитивності як автономії суб'єкта в аспекті регулювання власних відносин (право особи на автономію в загальному сенсі). У зв'язку з цим цілком закономірним буде твердження, що в адміністративному судочинстві існує як принцип диспозитивності сторін (автономія їхньої волі щодо розпорядження процесуальними правами), так і принцип диспозитивності адміністративного суду, який репрезентує випадки, коли суд може втручатись у диспозитивне право осіб, тобто з-поміж можливості розширення обсягу позовних вимог у бік належного обрання способу судового захисту, він також передбачає, як приклад, його право витребування доказів з власної ініціативи, протидії зловживанню процесуальними правами, застосування розсуду в аспекті аналізу поважності причин пропуску процесуальних строків тощо.

Причому не можна стверджувати, що диспозитивне право осіб в адміністративному судочинстві цілком є обмеженим можливістю суду здійснювати контрольні функції щодо його реалізації.

⁹² Рішення Сарненського районного суду від 06 липня 2021 року по справі № 572/50/21. Система YouControl. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/98178174/>

⁹³ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

Сам по собі принцип диспозитивності визначається процесуальними правилами, а отже – перелік таких правил формують його зміст⁹⁴. Йдеться зокрема про те, що адміністративний суд може втрутитись у диспозитивне право учасника справи лише при законодавчо закріпленій для цього можливості.

Таким чином, узагальнюючи принцип диспозитивності характеризується такими положеннями: хто хоче здійснити своє право, повинен про це сам потурбуватися; особа, якій належить право, може від нього відмовитись; нікого не можна примушувати пред'явити заяву проти своєї волі; адміністративний суд не повинен виходити за межі вимог сторін, за винятками, встановленими законом; правом розпоряджатися об'єктом процесу⁹⁵. Вказаному принципу притаманна регулятивна роль, завдяки чому він набуває значення загального правила поведінки, гарантує вільне здійснення процесуальних прав в адміністративному судочинстві, свободу їх реалізації, а також розкриває суть адміністративного процесу, вказує на його специфіку та зміст⁹⁶. Це та подібне узагальнення можна зустріти у більшості проаналізованих праць вчених, що присвятили свої наукові пошуки цій тематиці. У якості прикладу наведемо також думку М. Джафарової, яка цілком логічно стверджує, що зазначений принцип належить до однієї із провідних процесуально-правових категорій юридичної науки та посідає визначне місце у її понятійному апараті, адже забезпечує єдність, спрямованість та узгодженість норм чинного адміністративно-процесуального права. Він виконує праворегуючу функцію та у поєднанні з принципами змагальності й офіційного з'ясування всіх обставин справи в адміністративному процесі забезпечує всі можливості для повного і всебічного використання процесуальних прав

⁹⁴ Шевчук С. Принцип диспозитивності як основа адміністративного судочинства: новітній дискурс. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 102–106.

⁹⁵ Сербан Ф. Кореляція принципу офіційності і принципів змагальності та диспозитивності в адміністративному судочинстві. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 74–82.

⁹⁶ Потапенко С. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.

відповідно до інтересів особи, яка звернулася до суду за захистом порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин⁹⁷.

З'ясувавши характеристики принципу диспозитивності, логічно здійснити аналогічний огляд щодо принципу змагальності, адже вищенаведений матеріал спонукає до попереднього висновку про їх тісний взаємозв'язок.

Розпочнемо з того, що ЄСПЛ говорить про судовий процес, як про процес, побудований на принципі змагальності, що загалом трактується як справедливий і відкритий розгляд протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом⁹⁸. Однак примітним є те, що вчені досі не мають єдиного підходу до визначення змагальності, виділяють її окремі елементи, зосереджуючи визначення на структурному поділі учасників процесуальних відносин, розмежуванні їх функцій або переліченні прав сторін, виокремлення повноважень суду. Статус змагальності коливається від заперечення її самостійності до виокремлення змагального типу ведення судового процесу⁹⁹.

Щоб сформулювати власну думку з означеного питання уточнимо, що змагальність є різновидом активності зацікавленої особи¹⁰⁰. Р. Міліціанов вказує, що термін «змагальність» походить від слова «змагання», – це боротьба, суперництво за досягнення переваги, кращого результату у вирішенні конфлікту¹⁰¹. Тому логічними є роздуми Г. Тимченка, який

⁹⁷ Джафарова М. Особливості законодавчого визначення принципу диспозитивності адміністративного судочинства України // *Адміністративне право України: сучасний стан та шляхи розвитку*. Харків, 2012. С. 39–42.

⁹⁸ Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К. : ВАІТЕ, 2017. 192 с.

⁹⁹ Міліціанов Р. Змагальність сторін як основна конституційна засада судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30 (1). С. 85–88.

¹⁰⁰ Ківалов С. Принципи адміністративного судочинства України як основоположні засади формування адміністративної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. С. 5–18.

¹⁰¹ Міліціанов Р. Змагальність сторін як основна конституційна засада судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30 (1). С. 85–88.

стверджує, що: «змагальність – це один із способів вирішення правових конфліктів» ... «термін «змагальність» точніше всього віддзеркалює одну із істотних рис процесу» ... «в змагальному судочинстві вирішення справи відбувається лише внаслідок процесуальної боротьби двох суб'єктів, які протистоять один одному»¹⁰².

На нашу думку, ідея щодо того, що принцип змагальності є самостійним в аспекті його фундаментальних складових має ширше розуміння порівняно з ототожненням його змагальним процесом¹⁰³. Зокрема у першому випадку йдеться не тільки про те, що особи, зацікавлені в результаті справи, вправі відстоювати свою правоту в спорі шляхом подання доказів та участі в дослідженні доказів, наданих іншими особами, а й висловлювати свої думки з усіх питань, що підлягають розгляду в судовому засіданні¹⁰⁴. Своєю чергою, основне в змагальному процесі – бути ознайомленим та мати можливість коментувати (спростовувати) докази, пред'явлені іншою стороною¹⁰⁵. Тобто зазначений принцип реалізується в процесі доказування¹⁰⁶. Таке його формулювання відповідає практиці ЄСПЛ, який переконаний, що реалізація положень цього принципу надає можливість сторонам судового процесу ознайомитися та прокоментувати всі докази з метою вплинути на рішення суду¹⁰⁷ й тим самим зберегти ідею справедливого судового розгляду. Й загалом ЄСПЛ

¹⁰² Тимченко Г. Зміст змагальності у сучасному цивільному процесі. *Право України*. 2005. № 5. С. 111–114.

¹⁰³ Шевчук С. Юридична природа принципу змагальності та його особливості в аспекті діяльності адміністративних судів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 408–410.

¹⁰⁴ Ківалов С. Принципи адміністративного судочинства України як основоположні засади формування адміністративної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. С. 5–18.

¹⁰⁵ Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К.: ВАІТЕ, 2017. 192 с.

¹⁰⁶ Клименко Ю. Особливості застосування принципів адміністративного судочинства під час розгляду та вирішення митних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 283–286.

¹⁰⁷ Рішення ЄСПЛ від 30.10.1991 р. у справі «Боржерс проти Бельгії» (Borgers v. Belgium), § 24, серія А № 214-В.

неодноразово наголошував на важливості для справедливого судового розгляду здійснення доказування в межах змагальної судової процедури¹⁰⁸.

Відповідно, можемо узагальнити, що різниця між змагальним процесом та принципом змагальності об'єктивується такими положеннями: 1) змагальність як принцип судочинства є одночасно гарантією та безпосереднім правом/обов'язком особи відстоювати свою позицію, наводити доводи, докази та аргументи, а також інформувати інших учасників справи про наявний доказовий базис її правоти, тобто це законодавчо закріплена рівна можливість для сторін спору бути вислуханими, а також належно інформованими про наявні матеріали справи, які впливають на хід її судового розгляду; 2) змагальний процес є практичною реалізацією принципу змагальності, що репрезентує конфронтацію між сторонами, ведення «процесуальної гри» щодо виявлення істини у справі¹⁰⁹. Таке протистояння має на меті забезпечити надійність доказів, але це процедурна, а не матеріальна гарантія; воно зобов'язує забезпечити не надійність доказів, а те, щоб надійність оцінювалася певним чином¹¹⁰ – суддею за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на їх безпосередньому, всебічному, повному та об'єктивному дослідженні всіх обставин справи¹¹¹.

Отже, співвідношення загального змагального процесу та принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві можна схарактеризувати як складне; частини від цілого, що відображають різні аспекти належної судової процедури, де перший є її практичною реалізацією, що ґрунтується на праві особи безпосередньо чинити вплив на внутрішнє переконання судді в аспекті постановлення ним

¹⁰⁸ Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К. : ВАПЕ, 2017. 192 с.

¹⁰⁹ Шевчук С. Юридична природа принципу змагальності та його особливості в аспекті діяльності адміністративних судів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 408–410.

¹¹⁰ United States v. Bench, 82 MJ 388. URL: <https://www.armfor.uscourts.gov/digest/IB3.htm>

¹¹¹ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

справедливого судового рішення шляхом представлення своїх інтересів та доведення своєї правоти¹¹².

Слід враховувати, що для того, щоб захистити особу від свавілля, недостатньо забезпечувати формальну можливість мати змагальне провадження¹¹³, необхідно створити належні умови її реалізації. Тобто формальне закріплення засади змагальності сторін ще не означає, що провадження насправді є таким. У цьому плані визначальним є реальний обсяг повноважень, що наданий кожній із сторін. Звичайно, що сторони не можуть користуватися рівними процесуальними правами та виконувати ті ж самі процесуальні обов'язки, інакше діяльність сторін була б тотожною та дублювала одна одну, що суперечило б самій суті змагального провадження. Однак, недопустимою є й протилежна ситуація, коли одна із сторін має явні процесуальні переваги, таким чином «обеззброюючи» іншу. Повинен бути дотриманий розумний баланс повноважень кожної із сторін, коли сторона, не маючи реального права здійснити на власний розсуд певну процесуальну дію, може компенсувати такий недолік через застосування іншого процесуального механізму¹¹⁴.

Таким чином, принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи та покладає тягар доказування на сторони. Водночас цей принцип не створює для суду обов'язок вважати доведеною та встановленою обставину, про яку стверджує сторона. Таку обставину треба доказувати таким чином, аби реалізувати стандарт більшої переконливості, за яким висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається вірогіднішим, ніж протилежний¹¹⁵. Тобто певна обставина не може вважатися доведеною,

¹¹² Шевчук С. Юридична природа принципу змагальності та його особливості в аспекті діяльності адміністративних судів. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 9. С. 408–410.

¹¹³ Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К. : ВАІТЕ, 2017. 192 с.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Постанова Верховного Суду від 02 жовтня 2018 року по справі №910/18036/17. *ЄДР судових рішень*. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/77112562>

допоки інша сторона її не спростує (концепція негативного доказу), оскільки за такого підходу принцип змагальності втрачає сенс¹¹⁶.

Для адміністративного судочинства це загальне правило не є застосовним повною мірою, адже його розуміння хоч і зводиться до права особи подавати якісь докази, доводи тощо, проте це не звільняє суб'єкта владних повноважень від обов'язку доведення¹¹⁷ правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності¹¹⁸ (окрім випадів, визначених ч. 1 ст. 266¹ КАС України)¹¹⁹.

Можна зробити висновок про те, що у адміністративних судах процес є змагальним з поєднанням елементів розшукового процесу. Цими елементами є право суду з власної ініціативи витребувати докази, яких, на думку суду, не вистачає, адже загалом змагальність у адміністративному процесі ґрунтується на особистій автономії сторін. Тобто збирання і підготовка усього фактичного матеріалу для вирішення спору між сторонами покладається законом на сторони. Суд при цьому зобов'язаний вирішити спір на підставі і у відповідності з тим матеріалом, який надали сторони. Суд, таким чином, тільки робить оцінку фактичного матеріалу, наданого сторонами, не здійснюючи самостійно збирання такого матеріалу. Сторони у такому процесі наділені процесуальними правами і є суб'єктами доказової діяльності¹²⁰.

¹¹⁶ Концепція негативного доказу : постанова Верховного Суду 27 травня 2020 р. 2-879/13. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/143771.html>; Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2019 року по справі №917/1307/18. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211537>

¹¹⁷ Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в адміністративному судочинстві». К. : ВАІТЕ, 2016. 116 с.

¹¹⁸ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

¹¹⁹ Шевчук С. Юридична природа принципу змагальності та його особливості в аспекті діяльності адміністративних судів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 408–410.

¹²⁰ Ківалов С. Принципи адміністративного судочинства України як основоположні засади формування адміністративної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. С. 5–18.

З огляду на це іноді принцип змагальності сторін абсолютизується і в свідомості юридичної спільноти протиставляється активності суду. Прибічники так званої чистої змагальності сприймають суд як такого собі рефері, який уважно, але пасивно стежить за протиборством учасників процесуального поєдинку, щоб після його закінчення проголосити переможця. Будь-яка активність суду розцінюється ними як зазіхання на принцип змагальності, прояв суддею зацікавленості у вирішенні справи на користь однієї зі сторін. Їхні опоненти відстоюють право суду на певну ініціативу в доказовій діяльності, детерміновану обов'язком правильного вирішення справи й ухвалення законного та обґрунтованого рішення. Квінтесенцією полеміки є питання: повинен суд встановлювати істину в справі чи визначати переможця в змаганні й таким чином вирішувати справу на підставі наданих сторонами доказів. Відповідь на це питання визначається головною метою правосуддя¹²¹ – захист порушених, оспорюваних прав, свобод, які належать безпосередньо особі, що звертається до суду щодо їх захисту¹²². Відповідно суб'єкт владних повноважень має довести правомірність своїх дій (бездіяльності) щодо конкретної особи, тоді як остання необмежена можливістю обґрунтувати перед судом свою переконаність у неправомірності втручання суб'єктів владних повноважень у її права, свободи¹²³ чи законні інтереси. Таким чином, завдання адміністративного суду оцінити докази задля винесення обґрунтованого і справедливого судового рішення. Проте досвід показує, що не в усякому спорі (змаганні) народжується істина. Існує низка об'єктивних і суб'єктивних взаємозумовлених факторів, що унеможливають змагальний процес у, так би мовити, рафінованому вигляді¹²⁴.

¹²¹ Мирошниченко Ю. Неконкурентна змагальність. Правосуддя, 2010. Вип. 19–20 (954–955). *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/3173.html>

¹²² Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Карякіна Едуарда Сергійовича, товариства з обмеженою відповідальністю [...] від 24.06.2020 № 6-р(П)/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-20#Text>

¹²³ Там само.

¹²⁴ Мирошниченко Ю. Неконкурентна змагальність. Правосуддя, 2010. Вип. 19–20 (954–955). *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/3173.html>

Отже, наукова полеміка щодо сутності принципу змагальності поправу має своє місце в межах адміністративно-процесуальної галузі наукових знань, адже як правове явище він може бути логічним продовженням принципу диспозитивності сторін, так і визначатись самостійним основоположним правилом здійснення адміністративного судочинства, оскільки реалізуючись у межах загального змагального судового процесу (більшою мірою на етапі доказування) забезпечує можливість особам (в окремих випадках – зобов'язує) наводити аргументи, докази та підтверджувати доводи усіма не забороненими процесуальними способами задля того, щоб рішення суду максимально відповідало їхнім інтересам. Водночас однією з визначальних його особливостей також слід вбачати обов'язок здійснення інформаційного обміну між учасниками спору матеріалами справи, тим самим забезпечуючи один одному рівні умови для конфронтації¹²⁵.

Таким чином, на нашу думку, існують дві базові особливості розуміння принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві:

- 1) в аспекті регулювання взаємовідносин між сторонами публічно-правового спору, переданого на вирішення адміністративному суду як кореляції їхньої адміністративно-процесуальної правосуб'єктності з автономією власної волі, де будь-яке обмеження чи втручання у процес реалізації ними процесуальних прав та обов'язків з боку адміністративного суду є допустимим у межах процедурної форми реалізації ним контрольних повноважень;
- 2) в аспекті діяльності адміністративного суду як обов'язку бути незалежним арбітром, що активізує загальний змагальний судовий процес (у виключних випадках номінально може вважатись його учасником, адже наділений можливістю за власною ініціативою збирати необхідні докази (не тільки пропонувати сторонам їхнє подання, однак і встановлювати обов'язок

¹²⁵ Шевчук С. Юридична природа принципу змагальності та його особливості в аспекті діяльності адміністративних судів. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 9. С. 408–410.

їхнього пред'явлення)), забезпечує об'єктивний розгляд адміністративної справи у тому числі у спосіб застосування судової дискреції.

Доцільно вбачати, що зазначені два аспекти в єдності репрезентують правильне розуміння досліджуваних принципів в контексті адміністративного судочинства загалом.

Таким чином, проведений аналіз досліджуваної проблематики спонукає до таких висновків:

- у межах аналізу юридичної природи принципу диспозитивності в аспекті адміністративного судочинства виявлено таке:
 - 1) дослідження його особливостей передбачає врахування двох ключових аспектів:
 - а) загальне трактування диспозитивності як автономії суб'єкта щодо регулювання власних відносин;
 - б) за змістом він є аналогічним як у випадку цивільного чи господарського судочинства, однак має свою специфіку;
 - 2) за вузької інтерпретації специфіка змісту принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві розкривається у межах однієї тези: «сторони мають автономію волі в аспекті вирішення подальшої долі предмета спору до моменту винесення судового рішення, а вихід суду за межі вимог адміністративного позову є допустимим тільки у виключних випадках». За широкого розуміння, в адміністративному судочинстві існує як принцип диспозитивності сторін (автономія їхньої волі щодо розпорядження процесуальними правами загалом), так і принцип диспозитивності адміністративного суду (суд наділений широким спектром дискреції, щодо усіх процесуальних питань, однак в контексті входу за рамки заявлених вимог його диспозитивні права є обмеженими);
 - 3) принцип диспозитивності адміністративного суду репрезентує випадки, коли суд може втручатись у диспозитивне право осіб, тобто з-поміж можливості розширення обсягу позовних вимог у бік належного обрання способу судового

захисту, він також передбачає, як приклад, його право витребування доказів з власної ініціативи, протидії зловживанню процесуальними правами, застосування розсуду в аспекті аналізу поважності причин пропуску процесуальних строків тощо. Причому не можна стверджувати, що диспозитивне право осіб в адміністративному судочинстві цілком є обмеженим можливістю суду здійснювати контрольні функції щодо його реалізації. Сам по собі принцип диспозитивності визначається процесуальними правилами, а отже – перелік таких правил формують його зміст. Йдеться зокрема про те, що адміністративний суд може втрутитись у диспозитивне право учасника справи лише при законодавчо закріпленій для цього можливості;

- у межах аналізу юридичної природи принципу змагальності в аспекті адміністративного судочинства виявлено таке:
 - 1) ідея щодо того, що принцип змагальності є самостійним в аспекті його фундаментальних складових має ширше розуміння порівняно з ототожненням його змагальним процесом. Різниця між змагальним процесом та принципом змагальності об'єктивується такими положеннями:
 - а) змагальність як принцип судочинства є одночасно гарантією та безпосереднім правом/обов'язком особи відстоювати свою позицію, наводити доводи, докази та аргументи, а також інформувати інших учасників справи про наявний доказовий базис її правоти, тобто це законодавчо закріплена рівна можливість для сторін спору бути вислуханими, а також належно інформованими про наявні матеріали справи, які впливають на хід її судового розгляду;
 - б) змагальний процес є практичною реалізацією принципу змагальності, що репрезентує конфронтацію між сторонами, ведення «процесуальної гри» щодо виявлення істини у справі. Відповідно, співвідношення загального змагального процесу та принципу змагальності сторін

- в адміністративному судочинстві можна характеризувати як складне; частини від цілого, що відображають різні аспекти належної судової процедури, де перший є її практичною реалізацією, що ґрунтується на праві особи безпосередньо чинити вплив на внутрішнє переконання судді в аспекті постановлення ним справедливого судового рішення шляхом представлення своїх інтересів та доведення своєї правоти;
- 2) юридична природа принципу змагальності сторін в аспекті адміністративного судочинства має порівняно іншу структуру, аніж його сутність в загальному аспекті чи у розрізі інших галузевих напрямів. Обґрунтувати зазначене можна однією тезою: «на суб'єкта владних повноважень покладається обов'язок доведення легітимності своїх дій та рішень»;
 - 3) загалом принцип змагальності як правове явище може бути логічним продовженням принципу диспозитивності сторін, так і визначатись самостійним основоположним правилом здійснення адміністративного судочинства, оскільки реалізуючись у межах загального змагального судового процесу (більшою мірою на етапі доказування) забезпечує можливість особам (в окремих випадках – зобов'язує) наводити аргументи, докази та підтверджувати доводи усіма не забороненими процесуальними способами задля того, щоб рішення суду максимально відповідало їхнім інтересам. Водночас однією з визначальних його особливостей також слід вбачати обов'язок здійснення інформаційного обміну між учасниками спору матеріалами справи, тим самим забезпечуючи один одному рівні умови для конфронтації.
- узагальнюється, що існують дві базові особливості розуміння принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві:
- 1) в аспекті регулювання взаємовідносин між сторонами публічно-правового спору, переданого на вирішення

адміністративному суду як кореляції їхньої адміністративно-процесуальної правосуб'єктності з автономією власної волі, де будь-яке обмеження чи втручання у процес реалізації ними процесуальних прав та обов'язків з боку адміністративного суду є допустимим у межах процедурної форми реалізації ним контрольних повноважень;

- 2) в аспекті діяльності адміністративного суду як обов'язку бути незалежним арбітром, що активізує загальний змагальний судовий процес (у виключних випадках номінально може вважатись його учасником, адже наділений можливістю за власною ініціативою збирати необхідні докази (не тільки пропонувати сторонам їхнє подання, однак і встановлювати обов'язок їхнього пред'явлення)), забезпечує об'єктивний розгляд адміністративної справи, у тому числі у спосіб застосування судової дискреції. Запропоновано вбачати, що зазначені два аспекти в єдності репрезентують правильне розуміння досліджуваних принципів в контексті адміністративного судочинства загалом.

Отже, принципи диспозитивності та змагальності є текстуально закріпленими основоположними правилами здійснення адміністративного судочинства, що можуть розглядатись:

- 1) з позиції діалектичної єдності як такі, що доповнюють зміст один одного, формуючи систему правил реалізації змагального процесу, який побудований на балансі автономії та процесуальної рівності сторін адміністративно-правового спору;
- 2) як самостійні правові явища, які об'єктивують унікальні правила та різні аспекти регулювання здійснення правосуддя адміністративними судами, однак забезпечують реалізацію контролю над процесом взаємодії усіх суб'єктів адміністративно-процесуальних відносин з чітким визначенням ролі суду в механізмі їхнього втілення.

1.4 1.4. Нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України

Загалом під нормативно-правовим закріпленням принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві слід розуміти пряме чи опосередковане відображення ідеї вільного розпорядження сторонами адміністративної справи своїми процесуальними правами та обов'язками, у тому числі – їхньої рівності в аспекті відстоювання своїх позицій в процесі доказування з можливістю виключного обґрунтованого втручання суду до механізму їхньої реалізації¹²⁶.

З огляду на це логічним вбачається твердження, що огляд нормативно-правового закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України передбачає виокремлення системи джерел їхньої нормативної фіксації.

Уточнимо, що за аналогією доктринального розуміння джерел права, у досліджуваному контексті йдеться про визнану в конкретному суспільстві офіційну форму (спосіб) зовнішнього виразу та закріплення аналізованих правових явищ, посилення на яку підтверджує їхнє існування¹²⁷. Причому з дискурсу правової реальності йдеться про систему нормативно-правових актів, а з позиції ідейного дискурсу – такими джерелами виступає правосвідомість та правова доктрина, природне право, правова ідеологія, правова психологія, правовий менталітет, праворозуміння, правова культура та правове виховання¹²⁸. Однак загалом слід вести мову про нормативно-правові акти різної

¹²⁶ Шевчук С. Нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України. *Держава та регіони. Серія: ПРАВО*, 2022. № 4 (78). С. 258–262.

¹²⁷ Джерела права. Навчально-методичні матеріали з курсу «Теорія права». *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*. URL: <http://surl.li/fjwewn>

¹²⁸ Корольова Ю. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Серія: *Право*; голов. ред. Ю. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1. Вип. 31. С. 10–13.

юридичної сили і спрямованості та судові прецеденти як такі, що деталізують їхній зміст або оптимізують його розуміння.

Відповідно, на нашу думку, джерела відображення досліджуваних принципів розподіляються на дві великі групи – міжнародні та вітчизняні – кожна з яких має свої класові розподіли¹²⁹.

Ведучи мову про міжнародні джерела слід мати на увазі систему міжнародно-правових стандартів у сфері правосуддя загалом та здійснення адміністративного судочинства – зокрема. Причому більшою мірою саме європейських, впровадження яких є індикаторами відповідності передовим практикам ЄС, що об'єктивують відповідні цінності й правила як єдині засади спільного співіснування народів й націй у «без кордонному» вимірі¹³⁰. Такі стандарти прийнято розподіляти на базові загально визнані міжнародні стандарти та спеціальні. До першої групи слід віднести: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, Загальну декларацію прав людини 1948 року, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року тощо. Другу групу спеціальних галузевих стандартів становлять Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН №№ 40/32, 40/146 від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 року, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, Висновки Консультативної ради європейських судів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи. Наведені міжнародні стандарти мають для України як обов'язковий, так і необов'язковий (рекомендаційний) характер¹³¹. Зокрема відповідно

¹²⁹ Шевчук С. Нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України. *Держава та регіони. Серія: ПРАВО*, 2022. № 4 (78). С. 258–262.

¹³⁰ Даниленко А. Принципи національного врядування для країн-кандидатів та потенційних кандидатів на членство у Європейському Союзі (на прикладі України). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. Т. 2. С. 63–67.

¹³¹ Куса Л. Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство. *ЮРИСТ&ЗАКОН*. 2021. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014837

до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують як джерело права при розгляді справ положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї, а також практику ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини¹³².

Тому логічно, що як принцип диспозитивності, так і змагальності прийнято розглядати у якості основоположних компонентів концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні п. 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹³³. Причому через сутність цивільного судочинства.

Слід зазначити, що загалом Рекомендація № (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя визначила дев'ять «принципів цивільного судочинства, розроблених для вдосконалення функціонування цивільної юстиції». Вони визначають основні елементи повноважень щодо ведення судової справи, які, як вважає Консультативна рада європейських судів, повинні мати й здійснювати судді від початку до кінця всіх цивільних (у тому числі адміністративних) судових проваджень для забезпечення відповідності статті 6 Конвенції. Тому Консультативна рада європейських судів узагальнює ці принципи та надає до них детальні коментарі¹³⁴.

На нашу думку, в досліджуваному контексті особливий інтерес становлять такі їхні положення:

- 1) адміністративний суд задля своєї ефективності має забезпечити реалізацію принципів диспозитивності та змагальності

¹³² Монаенко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. Юридична газета, 2020. №8 (714).

¹³³ Берназюк Я. Принцип змагальності судового процесу як складова права на справедливий судовий розгляд. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2019. Вип. 3 (87). С.14–25.

¹³⁴ Висновок № 6 (2004) Консультативної Ради Європейських Суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів (Страсбург, 24 листопада 2004 року) URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%B%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_06.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%B%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_06.pdf)

- у межах двох етапів – підготовчого та безпосереднього розгляду справи по суті – на кожному з яких допускається реалізація контрольних функцій адміністративного суду щодо процесуальних дій сторін спору (можливість включати позбавлення права на процесуальну дію, відшкодування завданих збитків чи витрат, накладення штрафу і відмову від розгляду справи¹³⁵) (із сутності першого принципу);
- 2) адміністративний суд повинен протидіяти будь-яким проявам зловживання процесуальними правами сторін, у тому числі шляхом можливості здійснення судочинства у спрощеному порядку (із сутності другого принципу);
 - 3) адміністративний суд на постійній основі має слідкувати за перебігом ведення «процесуальної гри сторін», забезпечуючи при цьому рівне ставлення до них та не будучи осторонь її здійснення шляхом: реалізації права вимоги від сторін необхідних роз'яснень, їхньої особистої явки, обмеження кількості свідків тощо (із сутності третього принципу);
 - 4) усі дії адміністративного суду обмежуються предметом спору (із сутності третього принципу);
 - 5) сам судовий процес, у якому реалізуються принципи диспозитивності та змагальності, може бути як письмовим, так і усним або в обидва ці способи (із сутності четвертого принципу);
 - 6) усі необхідні докази, обґрунтування, пояснення, заперечення тощо мають бути подані до адміністративного суду на ранньому етапі провадження (із сутності п'ятого принципу);
 - 7) як правило, адміністративний суд апеляційної інстанції обмежений результатами реалізації принципів диспозитивності та змагальності сторін у межах першої інстанції (із сутності п'ятого принципу);

¹³⁵ Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя : Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 367 засіданні заступників міністрів 28 лютого 1984 року. *Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_84_5_1984_02_28.pdf

- 8) як відповідний етап у реалізації принципів диспозитивності та змагальності сторін, завершення розгляду справи об'єктивується стислим (однак таким, що повністю вирішує усі спірні питання) судовим рішенням (із сутності шостого принципу);
- 9) в адміністративних справах, де відсутня необхідність ведення активної «процесуальної гри сторін» можливим є застосування спрощених методів їхнього судового розгляду (із сутності восьмого принципу);
- 10) для реалізації принципів диспозитивності та змагальності сторін адміністративний суд має бути забезпечений усіма необхідними умовами, у тому числі технічними (із сутності дев'ятого принципу)¹³⁶.

Консультативна рада європейських судів уточнює, що, як приклад, у деяких країнах норми або культура, які регулюють судовий процес, дозволяють сторонам коригувати й доповнювати справи та докази майже без обмежень (навіть на рівні апеляції). Ця практика є неприпустимою, адже: сторони мають право на «справедливий ... розгляд упродовж розумного строку» для своїх вимог або захисту, але не безмежні можливістю представляти додаткові й неоднакові справи (тим більше не діяти в такий спосіб під час апеляційного розгляду в другій інстанції). Суди повинні контролювати судове провадження в інтересах як учасників відповідного судового процесу, так і учасників інших процесів¹³⁷.

Можемо також додати, що загальне обґрунтування всіх принципів є таким: судові процеси загрожують стати складними і тривалими до такої міри, коли вже буде неможливо дотримуватися вимог

¹³⁶ Шевчук С. Нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України. *Держава та регіони. Серія: ПРАВО*, 2022. № 4 (78). С. 258–262.

¹³⁷ Висновок № 6 (2004) Консультативної Ради Європейських Суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів (Страсбург, 24 листопада 2004 року) URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_06.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_06.pdf)

п. 1 статті 6 Конвенції ані в якійсь певній справі (справах), ані в будь-якій справі взагалі, швидкий та ефективний розгляд яких залежить опосередковано від часу та ресурсів, витрачених на попередню справу (справи)¹³⁸.

Своєю чергою, з попередньо висвітленого матеріалу логічним є твердження, що вітчизняні джерела нормативної фіксації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України репрезентуються наявністю конституційного, рамкового, галузевого та судово-доктринального їхнього закріплення¹³⁹.

Зокрема Конституція України є найважливішим джерелом принципів судочинства в Україні загалом. Більше того, саме її положення визначають основні засади регулювання суспільних відносин, які складають предмет¹⁴⁰ адміністративно процесуального права. Слід враховувати, що феномен Конституції не вичерпується її текстом (формальним змістом) – вона становить систему базових цінностей, покликаних обмежувати будь-які прояви свавілля публічної влади задля гарантій людських прав. Як текст, як система правових приписів Конституція розкриває свій нормативний зміст в ролі основоположного закону, що встановлює організацію публічної влади й закріплює каталог основоположних прав та свобод. Саме в такому значенні зазвичай висловлюються про юридичні властивості Конституції, серед яких вища юридична сила та пряма дія її норм. Саме в такій ролі Конституція

¹³⁸ Висновок № 6 (2004) Консультативної Ради Європейських Суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд у розумні строки та роль суддів в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів (Страсбург, 24 листопада 2004 року) URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_06.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_06.pdf)

¹³⁹ Шевчук С. Нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України. *Держава та регіони. Серія: ПРАВО*, 2022. № 4 (78). С. 258–262.

¹⁴⁰ Гонгалю Р. Конституція України як основне джерело цивільного процесуального права. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.); за загальною редакцією С. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 545–547.

перебуває на вершині ієрархії джерел права, яку сама і встановлює¹⁴¹. Зазначимо, що у п. 3 статті 129 Конституції України чітко вказано: «змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості є однією з основних засад судочинства». Нагадаємо, що про текстуальне закріплення принципу диспозитивності в нормах Конституції вести мову не доцільно, однак він має своє змістове відображення. Тобто можна стверджувати, що Конституція забезпечує дотримування аналізованих принципів у правовому просторі України.

Окремо слід виокремити також як важливе нормативне джерело закріплення досліджуваних принципів рішення Конституційного Суду України, який роз'яснює ключові та базові ідеї судочинства загалом та належні механізми його здійснення, у тому числі – в окремо визначених випадках. Зазначимо, що функціональне призначення рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції та визнання конституційними (неконституційними) законів України – це юридичний засіб забезпечення їхнього правильного та однозначного розуміння та застосування, а отже – вагомий засіб забезпечення конституційної безпеки, оскільки в такий спосіб він впливає на правову систему загалом¹⁴².

Ще одним базовим джерелом закріплення аналізованих принципів є Закон України «Про судоустрій і статус суддів», адже деталізує конституційні приписи щодо правил та процедур, які регулюють здійснення судочинства, а також визначає засади для реалізації права на справедливий суд. У межах його положень можемо знайти такі формулювання як: 1) кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом; 2) ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом; 3) суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу

¹⁴¹ Єзеров А. Застосування Конституції при здійсненні правосуддя: вихідні принципи. *Constitutionalist*. 2020. URL: <https://constitutionalist.com.ua/zastosuvannia-konstytutsii-pry-zdijsnenni-pravosuddia-vykhidni-pryntsypy/>

¹⁴² Там само.

гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом; 4) порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості є підставою для дисциплінарної відповідальності судді¹⁴³ тощо.

Втім безпосередньо висвітлює перелік, зміст та сутність досліджуваних принципів в контексті адміністративного судочинства спеціалізований законодавчий акт – КАС України. Як репрезентація основних постулатів європейських конвенцій і загалом стандартів адміністративного судочинства європейського зразка, він надає весь необхідний правовий і процесуальний інструментарій для захисту прав людини у демократичному суспільстві¹⁴⁴.

Нагадаємо, що аналізовані принципи знайшли своє текстувальне відображення у межах статті 9 КАС України, яка з поміж таких розкриває також зміст принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі передбачаючи, що: 1) розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 2) суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до КАС України, в межах позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень; 3) кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, крім випадків, встановлених КАС України. Таким правом користуються й особи, в інтересах яких подано позовну заяву,

¹⁴³ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

¹⁴⁴ Фулей Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини при тлумаченні загальних положень та принципів адміністративного судочинства : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.

за винятком тих, які не мають адміністративної процесуальної дієздатності; 4) суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи¹⁴⁵.

Розширення змісту зазначених положень можна знайти у межах вітчизняної судової практики, адже у рішеннях адміністративних судів репрезентується механізм реалізованого їхнього практичного прояву, а Верховний суд України – доповнює судову доктрину адміністративного судочинства чіткими правилами застосування законодавчих приписів.

З огляду на те, що існує значна кількість джерел нормативно-правового закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України, необхідно враховувати, що тільки у сукупному вияві змісту закріплених ними положень можна вести мову про оцінку ефективності судового захисту прав, свобод та інтересів осіб у формі адміністративного судочинства в Україні.

Таким чином, нормативно-правове закріплення є необхідним та ключовим аспектом утвердження дієвості зазначених принципів, адже це забезпечує їхню обов'язковість, спричинення правових наслідків за відступ від закріплених ними правил. Й загалом це сприяє юридичній визначеності у публічно-правовій сфері, її зрозумілості та прогнозованості у розвитку. Окрім того, аналіз таких джерел надає вичерпне уявлення про їхню теоретико-правову значимість, яка у єдності реалізаційного аспекту передбачає наявність створених умов для урівноваження автономії сторін публічно-правового спору, переданого на розгляд адміністративному суду, з його контрольною функцією щодо розпорядження ними їхніми процесуальними правами і обов'язками, що зрештою забезпечує основне призначення справедливого розгляду адміністративної справи.

Як узагальнення, можна стверджувати, що досліджувані принципи базуються на різних нормативно-правових джерелах, однак

¹⁴⁵ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

їхня сутність повною мірою відповідає сьогочасним викликам демократичної, соціальної, правової держави. У контексті співвідношення між європейськими обов'язковими та рекомендаційними актами з вітчизняними положеннями, що висвітлюють зміст та сутність досліджуваних принципів можемо вказати, що попри їхню узгодженість ключовим є питання їхньої дієвості у практичному прояві.

Таким чином, проведений аналіз досліджуваної проблематики спонукає до таких висновків:

- під нормативно-правовим закріпленням принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві слід розуміти пряме чи опосередковане відображення ідеї вільного розпорядження сторонами адміністративної справи своїми процесуальними правами та обов'язками, у тому числі – їхньої рівності в аспекті відстоювання своїх позицій в процесі доказування з можливістю виключного обґрунтованого втручання суду до механізму їхньої реалізації;
- виокремлюючи джерела їх нормативної фіксації слід вести мову про нормативно-правові акти різної юридичної сили і спрямованості та судові прецеденти як такі, що деталізують їхній зміст або оптимізують його розуміння. Запропоновано виокремлювати дві великі групи джерел нормативної фіксації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України – міжнародні та вітчизняні;
- міжнародні джерела об'єктивують систему міжнародно-правових стандартів у сфері правосуддя загалом та здійснення адміністративного судочинства – зокрема. Згідно з європейською доктриною, як принцип диспозитивності, так і змагальності розглядаються через призму справедливого судового розгляду (причому через сутність цивільного судочинства), базові засади якого визначаються у межах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- Рекомендація № (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя є одним

з основоположних джерел нормативної фіксації досліджуваних принципів, адже встановлює такі рамки їхнього змісту: 1) адміністративний суд задля своєї ефективності має забезпечити реалізацію принципів диспозитивності та змагальності у межах двох етапів – підготовчого та безпосереднього розгляду справи по суті – на кожному з яких допускається реалізація контрольних функцій адміністративного суду щодо процесуальних дій сторін спору; 2) адміністративний суд повинен протидіяти будь-яким проявам зловживання процесуальними правами сторін, у тому числі шляхом можливості здійснення судочинства у спрощеному порядку; 3) адміністративний суд на постійній основі має слідкувати за перебігом ведення «процесуальної гри сторін», забезпечуючи при цьому рівне ставлення до них та не будучи осторонь її здійснення шляхом: реалізації права вимоги від сторін необхідних роз'яснень, їхньої особистої явки, обмеження кількості свідків тощо; 4) усі дії адміністративного суду обмежуються предметом спору; 5) сам судовий процес, у якому реалізуються принципи диспозитивності та змагальності, може бути як письмовим, так і усним або в обидва ці способи; 6) усі необхідні докази, обґрунтування, пояснення, заперечення тощо мають бути подані до адміністративного суду на ранньому етапі провадження; 7) як правило, адміністративний суд апеляційної інстанції обмежений результатами реалізації принципів диспозитивності та змагальності сторін у межах першої інстанції; 8) як відповідний етап у реалізації принципів диспозитивності та змагальності сторін, завершення розгляду справи об'єктивується стислим (однак таким, що повністю вирішує усі спірні питання) судовим рішенням; 9) в адміністративних справах, де відсутня необхідність ведення активної «процесуальної гри сторін» можливим є застосування спрощених методів їхнього судового розгляду; 10) для реалізації принципів диспозитивності та змагальності сторін адміністративний суд має бути забезпечений усіма необхідними умовами, у тому числі технічними;

- вітчизняні джерела нормативної фіксації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України репрезентуються наявністю конституційного, рамкового, галузевого та судово-доктринального їхнього закріплення. Йдеться насамперед про те, що їхній зміст та сутність знаходять свій вияв у межах норм Конституції України (найважливіше джерело принципів судочинства, що забезпечує дотримання аналізованих принципів у правовому просторі України), Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (деталізує конституційні приписи щодо правил та процедур, які регулюють здійснення судочинства), КАС України (безпосередньо висвітлює перелік, зміст та сутність досліджуваних принципів в контексті адміністративного судочинства), рішеннях Конституційного суду України (роз'яснює ключові та базові ідеї судочинства загалом та належні механізми його здійснення), а також інших судових установ її судоустрою (зокрема у рішеннях адміністративних судів репрезентується механізм реалізованого їхнього практичного прояву, а Верховний суд України – доповнює судову доктрину адміністративного судочинства чіткими правилами застосування законодавчих приписів).

Отже, нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві є необхідним та ключовим аспектом утвердження дієвості зазначених принципів, адже це забезпечує їхню обов'язковість, спричинення правових наслідків за відступ від закріплених ними правил. Й загалом це сприяє юридичній визначеності у публічно-правовій сфері, її зрозумілості та прогнозованості у розвитку. Окрім того, аналіз таких джерел надає вичерпне уявлення про їхню теоретико-правову значимість, яка у єдності реалізаційного аспекту передбачає наявність створених умов для урівноваження автономії сторін публічно-правового спору, переданого на розгляд адміністративному суду, з його контрольною функцією щодо розпорядження ними їхніми процесуальними правами і обов'язками, що зрештою забезпечує основне призначення справедливого розгляду адміністративної справи.

РОЗДІЛ 2

Принципи диспозитивності та змагальності: реалізація в адміністративному судочинстві України

2.1 Характеристика прояву принципів диспозитивності та змагальності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції

Загалом вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції розпочинається з реалізації принципу диспозитивності, адже:

- по-перше, позивачу (заявнику) гарантовано право вибору пред'являти позов загалом. Особа не зобов'язана ініціювати судовий розгляд адміністративної справи, – це її суб'єктивне право. Однак як виключення доцільно вбачати, що суб'єкти владних повноважень зобов'язані реалізовувати це право, якщо у їхніх повноваженнях є пряма вказівка на відсутність дискреції щодо цього питання. Адміністративно-процесуальне законодавство у цьому аспекті забезпечує особі право здійснити вибір чи вбачає вона за потрібне реалізувати право звернення до адміністративного суду, встановлюючи для цього конкретні вимоги (в першу чергу, щодо строків давності, які за загальним правилом є такими: шість місяців з моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів та три місяці з дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог¹⁴⁶).

¹⁴⁶ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

Слід наголосити, що пропущення строку на звернення до адміністративного суду не означає, що особа втрачає можливість для його реалізації загалом. Зокрема у випадку належного обґрунтування причин унеможливлення для його реалізації, адміністративний суд вправі поновити строк звернення до адміністративного суду. Про важливість належного обґрунтування причин пропуску строків давності яскраво можна продемонструвати на прикладі справи № 185/5225/22, що була у провадженні Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області (№ 2-а/185/50/22). Зокрема позивач (звернувшись до суду з вимогами визнати протиправною і скасувати постанову про накладення адміністративного стягнення та визнати протиправним та скасувати рішення) вказує, що ним було пропущено строк на оскарження спірних процесуальних документів у зв'язку із незазначенням відповідними органами строку на їх оскарження, також ненаданням йому інформації щодо можливості отримання ним безоплатної вторинної правової допомоги. Суд уточнює, що згідно правової позиції, викладеній в ухвалі Верховного Суду у справі № 920/153/21 від 21 січня 2022 року, відповідно до статті 68 Конституції України незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Презумпція знання законодавства (лат. *Ignorantia juris non excusat* – незнання закону не вибачається) означає, що кожен вважається таким, що знає закони. З цього положення і випливає загальновідома формула: незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, яка і міститься в ч. 2 статті 68 Конституції України. Презумпція знання законодавства поширюється тільки на закони та інші нормативно-правові акти, які доведені до відома населення у порядку встановленому законом. Згідно з ч. 3 статті 57 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними. І відповідно, не можуть застосовуватись. Тому основною умовою набрання нормативно-правовим актом законної сили, і, отже, обов'язку його знати є його офіційне оприлюднення,

яке здійснюється шляхом опублікування у офіційних друкованих виданнях. Опублікування нормативно-правового акта є юридичною підставою презумпції знання законодавства. Суть цієї презумпції полягає в тому, що ніхто не може посилається на незнання закону, якщо він був опублікований у встановленому законом порядку. За викладених обставин суд дійшов до висновку, що позиція позивача фактично зводиться до того, що лише власна недбалість, відсутність реальних дій щодо захисту свого права та незнання закону призвели до наслідків, які, згідно зі статтею 68 Конституції України та урахуваючи принципи змагальності та диспозитивності, є виключно особистою відповідальністю позивача, у зв'язку з чим позивачу слід навести інші поважні причини пропуску ним строку на оскарження зазначених процесуальних документів у порядку КАС України¹⁴⁷. Уточнимо, що поважними причинами пропуску строку визнаються лише ті обставини, які були чи об'єктивно є непереборними, тобто не залежать від волевиявлення особи, що звернулася з адміністративним позовом, пов'язані з дійсно істотними обставинами, перешкодами чи труднощами, що унеможливили своєчасне звернення до суду. Такі обставини мають бути підтверджені відповідними та належними доказами¹⁴⁸;

- по-друге, пред'являючи адміністративний позов, позивач (заявник) самостійно визначає відповідача у цій справі. Зрозуміло, що більшою мірою йдеться про суб'єкта, який здійснив посягання на права, свободи чи інтереси особи, порушивши чи обмеживши їхній обсяг. Однак важливо враховувати, що не завжди позивач (заявник) вміло користується зазначеним правом. Наприклад, визначаючи суб'єктом-відповідачем

¹⁴⁷ Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 21 липня 2022 року по справі № 185/5225/22 (провадження № 2-а/185/50/22). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105376982>

¹⁴⁸ Постанова Верховного Суду від 12 серпня 2021 року по справі № 240/2395/21 (адміністративне провадження № К/9901/23529/21). *ZAKONONLINE*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98947286>

конкретну посадову особу слід розуміти, що за загальним правилом така особа не може бути самостійним відповідачем у публічно-правовому спорі, оскільки належним відповідачем є саме відповідний орган, на який покладено функціональний обов'язок здійснення дій, що є предметом спірних відносин. Окрім того, в окремих категоріях адміністративних справ досить проблематичним є визначення належного відповідача загалом. Тому адміністративний суд, після аналізу позовної заяви обов'язково вказує чи є належним чином реалізованим зазначене право позивача (заявника). У випадку, якщо позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, суд до ухвалення рішення у справі за згодою позивача замінює первісного відповідача належним відповідачем, не закриваючи провадження у справі, якщо це не потягне за собою зміни підсудності адміністративної справи. Окрім того, суд має право за клопотанням позивача до ухвалення рішення у справі залучити до участі у ній співвідповідача¹⁴⁹. Причому аналіз правил заміни неналежної сторони, визначених у КАС України дає підстави для висновку, що заміна неналежного відповідача, або залучення до справи співвідповідача може проводитися виключно судом першої інстанції¹⁵⁰. Окремо зазначимо, що якщо суд першої інстанції, встановивши, що з позовом звернулася не та особа, якій належить право вимоги, може за згодою позивача та особи, якій належить право вимоги, допустити заміну первинного позивача належним позивачем, якщо це не потягне за собою зміни підсудності адміністративної справи. У випадку коли позивач не згоден на його заміну іншою особою, то ця особа може вступити у справу як третя особа, яка заявляє самостійні вимоги

¹⁴⁹ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

¹⁵⁰ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 04 квітня 2019 року по справі № 857/3370/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80926301>

щодо предмета спору, про що суд повідомляє третю особу. Якщо позивач згоден на його заміну іншою особою, але така особа не згодна на участь у справі, суд залишає позовну заяву без розгляду, про що постановляється відповідна ухвала¹⁵¹;

- по-третє, позивачу (заявнику) надано можливість вибору адміністративного суду, який повноважний розглядати його публічно-правовий спір. Йдеться про територіальну юрисдикцію (підсудність) адміністративного суду, правила визначення якої передбачають, що у разі невизначеності КАС України територіальної підсудності адміністративної справи така справа розглядається адміністративним судом за вибором позивача¹⁵²;
- найголовніше – позивач (заявник) самостійно формує позовні вимоги, заявляє клопотання (про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, вжиття заходів забезпечення позову тощо). Такі вимоги можуть стосуватися скасування або визнання нечинним рішення відповідача-суб'єкта владних повноважень повністю чи окремих його положень; зобов'язання відповідача-суб'єкта владних повноважень прийняти рішення або вчинити певні дії; зобов'язання відповідача-суб'єкта владних повноважень утриматися від вчинення певних дій; стягнення з відповідача-суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, завданої його незаконним рішенням, дією або бездіяльністю; виконання зупиненої чи невчиненої дії; встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності; інші вимоги у випадках, встановлених законом¹⁵³.

¹⁵¹ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

¹⁵² Там само.

¹⁵³ Вимоги до форми та порядку оформлення адміністративних позовів відповідно до вимог КАС України. *Судова влада України*. URL: <https://sf.dp.court.gov.ua/sud0439/gromad/zajava/2>

Позивачі можуть зазначати декілька позовних вимог в одній позовній заяві, якщо вони пов'язані між собою. Однак, при формулюванні позовних вимог позивачі мають слідкувати не лише за тим, щоб вони були пов'язані підставою виникнення або поданими доказами, але брати до уваги й інші вимоги процесуального закону. Так, стаття 172 КАС України не допускається об'єднання кількох вимог: 1) які належить розглядати у порядку різного судочинства, якщо інше не встановлено законом; 2) щодо яких законом визначена виключна підсудність різним судам¹⁵⁴.

Усе вищезазначене має прояв у межах процесу пред'явлення позову, шляхом подання позовної заяви до адміністративного суду. Уточнимо, що позовна заява подається у письмовій формі, однак, її може бути складено і шляхом заповнення наданого службовцем апарату суду бланка позову або сформовано і подано через підсистему «Електронний суд» (якщо особа, що звертається до суду, має електронний цифровий підпис)¹⁵⁵. Найголовніше у позовній заяві – предмет спору та їх обґрунтування. Однак у ній містяться й інші обов'язкові складові, відсутність яких стає причиною залишення її без руху.

Таким чином, реалізація принципу диспозитивності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції не обмежена безпосереднім початком виникнення адміністративно-процесуальних відносин з позиції особи-позивача (заявника), адже на етапі підготовки позовної заяви особа вже має визначитись з тим, яким чином вона буде розпоряджатись наданими їй процесуальними правами та обов'язками. Зокрема важливо, що формулюючи вимоги до суду слід чітко розуміти кінцеву мету такого звернення та загальні можливості такої особи відстояти власні інтереси.

У контексті зазначеного адміністративний суд здійснює процедурний контроль, який полягає у перевірці вчинених першопочаткових процесуальних дій позивачем (заявником) на їх відповідність

¹⁵⁴ Марченко О. Правила формулювання позовних вимог під час звернення приватної особи до адміністративного суду. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 10. С. 388–392.

¹⁵⁵ Там само.

положенням КАС України, – чи відсутні підстави для повернення позовної заяви, залишення її без руху або відмови у відкритті провадження загалом у тому числі: чи має позивач (заявник) адміністративну процесуальну дієздатність для подання відповідного позову; чи дотримані правила підсудності; чи не пропущений строк для подання адміністративного позову; чи належним є відповідач по справі тощо.

Зокрема після прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі адміністративний суд, приймаючи відповідну ухвалу, встановлює термін для подання відзиву на позовну заяву та доказів, які підтверджують обставини, на яких ґрунтуються заперечення відповідача, а також документів, що підтверджують надіслання (надання) відзиву і доданих до нього доказів позивачу. Також цією ухвалою встановлюється: 1) строк для подання позивачем (заявником) для подання до суду відповіді на відзив та документів, що підтверджують надіслання (надання) відповіді на відзив і доданих до нього доказів відповідачу; 2) строк для подання відповідачем до суду заперечень проти відповіді на відзив та документів, що підтверджують надіслання (надання) заперечень і доданих до нього доказів позивачу¹⁵⁶.

Зазначена ухвала може передбачати й роз'яснення для сторін спору щодо того, яким обсягом процесуальних прав та обов'язків вони наділення у межах цієї справи. Перш за все акцентується, що відповідно до статей 44, 47 КАС України учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки. Також уточнюється, що учасники справи зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки. Наводиться перелік їхніх прав (наприклад, ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам,

¹⁵⁶ Ухвала Волинського окружного адміністративного суду від 30 грудня 2022 року по справі № 140/8308/22. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108207292>

спеціалістам; подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб тощо) та обов'язків (виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу; сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою тощо). Роз'яснюється про те, що за введення суду в оману щодо фактичних обставин справи винні особи несуть відповідальність, встановлену законом. Розкривається механізм подання доказів та вчинення процесуальних дій у електронній формі. Окремо зазначається, що: 1) позивач має право на будь-якій стадії судового процесу відмовитися від позову, змінити предмет або підстави позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог у порядку встановленому адміністративно-процесуальним законодавством; 2) відповідач має право визнати позов повністю або частково, подати відзив на позовну заяву; 3) сторони можуть досягнути примирення на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі; 4) суд не приймає відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем і не визнає умов примирення сторін, якщо ці дії суперечать закону або порушують чий-небудь права, свободи чи інтереси; 5) відповідач, який не є суб'єктом владних повноважень, може пред'явити зустрічний позов відповідно до положень статті 177 КАС України¹⁵⁷.

Таким чином, основою для активації принципу диспозитивності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції для особи-відповідача є реакція на сутність заявлених позовних вимог. На етапі подання відзиву або зустрічного позову (якщо такі є застосовними) формально особа обирає для себе шлях (модель) «процесуальної

¹⁵⁷ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>; Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 24 вересня 2019 року по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84461086>.

гри», вступаючи в загальний змагальний судовий процес вирішення публічно-правового спору, який попередньо активізований адміністративним судом шляхом прийняття ухвали про відкриття провадження в адміністративній справі.

Примітним є те, що саме на цьому етапі відбувається злиття принципів диспозитивності та змагальності сторін в адміністративному судочинстві, адже після фактичної активації адміністративним судом загального змагального процесу розгляду публічно-правового спору сторони самі вирішують як їм розпоряджатись своєю адміністративно-процесуальною правосуб'єктністю – відстоювати свою позицію, наводити доводи, докази та аргументи чи утриматись від таких дій.

Додамо, що ЄСПЛ в рішенні від 07 липня 1989 року у справі «Юніон Аліментаріа проти Іспанії» зазначив, що заявник зобов'язаний демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду, що стосуються безпосереднього його, утримуватися від використання прийомів, які пов'язані із зволіканням у розгляді справи, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухання. Крім того, як наголошує в своїх рішеннях Європейський ЄСПЛ, позивач як сторона, яка задіяна в ході судового розгляду, зобов'язана з розумним інтервалом часу сама цікавитися провадженням у її справі, добросовісно користуватися належними їй процесуальними правами та неухильно виконувати процесуальні обов'язки (рішення ЄСПЛ у справі Каракуця проти України)¹⁵⁸.

Тому адміністративно-процесуальне законодавство містить загальнообов'язкові процесуальні правила які є свого роду формою реалізації гарантій особи (кожного) на звернення до суду за захистом свого порушеного права чи обмеження свобод. У них іманентно презюмується, що кожен, хто звертається до суду за захистом свого права, відповідно до принципів верховенство права, рівності усіх учасників

¹⁵⁸ Ухвала Личаківського районного суду від 12 грудня 2022 року по справі № 463/7637/22 (провадження №2-а/463/137/22). ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107827905>

судового процесу перед законом і судом, гласності і відкритості судового процесу, змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі, буде активним учасником судового провадження, зможе безпосередньо чи опосередковано через свого представника отримати судовий захист свого права¹⁵⁹.

Як приклад, можна вести мову про правила, закріплені в статті 205 КАС України, що встановлюють умови та підстави, які спрямовані на те, щоб учасники судового процесу й, зокрема, суд не могли свавільно обмежити право особи на судовий розгляд справи по суті заявлених вимог через ухвалення будь-якого виду судового рішення, що припинить провадження у справі. Водночас правила цієї статті прописують наслідки та умови, які можуть настати для особи, яка не дотримується правил (процесу) судового провадження. Частина 5 цієї статті сконструйована таким чином, що дає суду можливість не розглядати позовну заяву особи і повернути її без розгляду її автору, що має вигляд застосування до особи, яка ініціювала позовне провадження, своєї форми відповідальності за дії, пов'язані з неявкою на засідання суду. Логіка цих норм така, що якщо позивач два і більше разів не з'явився в судові засідання на судові виклики, не повідомив причин неявки й не висловив свою позицію щодо можливості розгляду справи без його участі, не постав перед судом і не переконав його у тому, що відповідач щодо нього чинив протиправно чи незаконно, то тоді такими діями він фактично сигналізує про свою нехоть до спору¹⁶⁰. Тобто в цьому контексті повторна неявка належним чином повідомленого позивача є конклюдентними діями, якими робиться заява про залишення позову без розгляду, а також є правовим наслідком нездійснення позивачем права брати участь у судовому засіданні. Таким чином законодавець передбачив баланс захисту прав як позивача, який повторно не з'явився у судові

¹⁵⁹ Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 15 березня 2023 року по справі № 320/11974/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109596084>

¹⁶⁰ Там само.

засідання, так і відповідача, який у зв'язку з такою неявкою вимушений витратити свої час та кошти¹⁶¹.

Також актуальним прикладом щодо означеного є взагалі відсутність з боку відповідача будь-яких намірів щодо вирішення спору, що проявляється нехтуванням правом на подання відзиву чи висловлення у інший спосіб своєї позиції стосовно позову. За таких умов відповідно до ч. 4 статті 159 КАС України суд кваліфікує це як визнання позову. Також ч. 6 статті 162 КАС України передбачено, що у разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд вирішує справу за наявними матеріалами¹⁶².

Таким чином, сторони та інші учасники справи при розпорядженні своїми процесуальними правами під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції мають усвідомлювати, що своїми діями вони зумовлюють настання відповідних наслідків, безпосередньо пов'язаних з вчиненням чи утриманням ними від процесуальних дій.

Зокрема у випадку, коли представники учасників справи не прибули, хоча про дату, час і місце судового розгляду повідомлені належним чином суд вправі розглянути адміністративну справу в порядку письмового провадження на підставі наявних у ній доказів. Означене мало місце, як приклад, у адміністративній справі № 460/8739/20, яка була у провадженні Рівненського окружного адміністративного суду¹⁶³.

Загалом дискреція адміністративного суду є дуже важливою в аспекті досліджуваних принципів. Наприклад, під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції є можливість витребування доказів адміністративним судом за власною ініціативою.

¹⁶¹ Ухвала Личаківського районного суду від 12 грудня 2022 року по справі № 463/7637/22 (провадження №2-а/463/137/22). *СДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107827905>

¹⁶² Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 06 березня 2023 р. по справі № 380/9887/22. *Опендатабот*. 2023. URL: <https://opendatabot.ua/court/109402007-9ed6e12f7ac62acd3f060e1a1c69bb71>

¹⁶³ Ухвала Рівненського окружного адміністративного суду від 28 грудня 2020 року по справі № 460/8739/20. *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/93847542>

У контексті витребування доказів йдеться, насамперед, про розкриття змісту принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі, однак не слід нехтувати його діалектичною єдністю з аналізованими принципами, для яких процес доказування є найбільш важливою площиною для об'єктивізації.

Нагадаємо, що довести правомірність своїх дій чи бездіяльності відповідно до принципу офіційності в адміністративному судочинстві зобов'язаний суб'єкт владних повноважень. Разом з тим, згідно з принципом змагальності позивач має спростувати доводи суб'єкта владних повноважень, якщо заперечує їх обґрунтованість¹⁶⁴. Причому у обох випадках йдеться про реалізацію принципу диспозитивності, адже як суб'єкт владних повноважень-відповідач по справі, так і позивач за відсутності своєї активності в процесі розгляду справи стають потенційними об'єктами накладання адміністративно-процесуальних санкцій у межах такої своєрідної форми відповідальності. І хоч формально суб'єкт владних повноважень має довести правомірність своєї поведінки, це його диспозитивне право чи бути йому активним учасником розгляду адміністративної справи, наслідком якої може стати прийняття рішення не на його користь. Своєю чергою, при активній позиції сторін, суд витребувавши докази за власною ініціативою фактично може змінити вектори розвитку змагального процесу, тим самим змінити хід процесуальної гри, вплинути на обрані моделі ведення сторонами конфронтуючих позицій.

Прикладом дій, вчинених адміністративним судом на власний розсуд, також є, зокрема:

- його право зобов'язувати відповідача подати до суду в установленний судом строк звіт щодо виконання рішення суду чи ні. За нормами ч. 1 статті 382 КАС України, суд може встановити судовий контроль за виконанням рішення суб'єктом владних повноважень-відповідачем у справі, а, отже, наділений правом,

¹⁶⁴ Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 12 вересня 2022 року по справі № 160/8908/22. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106232124>

а не закріпленим обов'язком під час прийняття рішення у справі. Реалізація цього права залежить від наявності об'єктивних обставин, які підтверджуються належними та допустимими доказами. Зокрема, Верховний Суд зазначає, що з огляду на не наведення позивачем аргументів на переконання необхідності вжиття таких процесуальних заходів і ненадання останнім доказів в підтвердження наміру відповідача на ухилення від виконання судового рішення, суд може не вбачати підстав для задоволення заяви про встановлення судового контролю¹⁶⁵;

- його право зменшити розмір заявлених витрат сторони на правничу допомогу. За нормами статті 134 КАС України, за результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом з іншими судовими витратами, за винятком витрат суб'єкта владних повноважень на правничу допомогу адвоката. Для визначення розміру витрат на правничу допомогу та з метою розподілу судових витрат учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги. Слід мати на увазі, що положення КАС України покладають обов'язок доведення неспівмірності понесених витрат на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами. За відсутності клопотання іншої сторони про зменшення таких витрат, суд, ураховуючи принципи диспозитивності та змагальності, не має права вирішувати питання про зменшення суми судових витрат на професійну правову допомогу, що підлягають розподілу, з власної ініціативи¹⁶⁶. Разом з тим, при визначенні суми відшкодування суд

¹⁶⁵ Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 11 листопада 2022 року по справі № 400/6246/20. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107275376>

¹⁶⁶ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 10 лютого 2022 року по справі № 380/14444/21 (пров. № А/857/21774/2). ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103240462>

має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану обох сторін. Ті самі критерії застосовує ЄСПЛ, присуджуючи судові витрати на підставі статті 41 Конвенції. Зокрема, згідно з його практикою заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим (рішення у справі «“East/West Alliance Limited” проти України», заява № 19336/04). У рішенні ЄСПЛ у справі «Лавентс проти Латвії» зазначено, що відшкодовуються лише витрати, які мають розумний розмір. Тобто, суд зобов'язаний оцінити рівень адвокатських витрат, що мають бути присуджені з урахуванням того, чи були такі витрати понесені фактично, але й також – чи була їх сума обґрунтованою. Відповідно, суд не зобов'язаний присуджувати стороні, на користь якої відбулося рішення, всі його витрати на адвоката, якщо, керуючись принципами справедливості, пропорційності та верховенством права, встановить, що розмір гонорару, визначений стороною та його адвокатом, є завищеним щодо іншої сторони спору, зважаючи на складність справи, витрачений адвокатом час, та неспіврозмірним у порівнянні з ринковими цінами адвокатських послуг. Зокрема у справі № 240/10437/22, що була у провадженні Житомирського окружного адміністративного суду позивач просив стягнути за рахунок бюджетних асигнувань Головного управління Національної поліції в Житомирській області на його користь судові витрати на правничу допомогу в сумі 30000 грн. Зважаючи на відповідність наданих послуг видам правової допомоги, визначеним статтям 19, 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також те, що ця справа належить до категорії справ незначної складності, її розгляд здійснювався в порядку письмового провадження, а також беручи до уваги значну кількість сталої судової практики у спірних правовідносинах та фактичний обсяг виконаної

роботи, на переконання суду, розумно обґрунтованими є заявлені витрати на професійну правничу допомогу, які підлягають компенсації у розмірі 1000 грн., а їх стягнення у такому розмірі не становитиме надмірний тягар для державної установи¹⁶⁷.

- його право обрати інший спосіб захисту прав, свобод та інтересів осіб. Відповідно до п. 10 ч. 2 статті 245 КАС України адміністративний суд, у разі задоволення позову може обрати інший спосіб захисту ніж той, що є заявлений позивачем. Зокрема адміністративний суд не обмежений у виборі способів відновлення права особи, порушеного владними суб'єктами, і вправі обрати найбільш ефективний спосіб відновлення порушеного права, який відповідає характеру такого порушення з урахуванням обставин конкретної справи¹⁶⁸. При обранні способу відновлення порушеного права позивача суд виходить з принципу верховенства права щодо гарантування цього права статті 1 Протоколу №1 до Європейської Конвенції з прав людини, як складової частини змісту і спрямованості діяльності держави, та виходячи з принципу ефективності такого захисту, що обумовлює безпосереднє поновлення судовим рішенням прав особи, що звернулась за судовим захистом без необхідності додаткових її звернень та виконання будь-яких інших умов для цього¹⁶⁹. Причому спосіб відновлення порушеного права має бути ефективним та таким, який виключає подальші протиправні рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, а у випадку невиконання,

¹⁶⁷ Рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 14 березня 2023 року по справі № 240/10437/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109566829>

¹⁶⁸ Мамченко Н. Верховний Суд визначив поняття «ефективне правосуддя» та вказав на обов'язок суб'єкта влади поновлювати порушені права особи без звернення такої особи до адміністративного суду. *Судово-юридична газета*. 2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/252531-verkhovniy-sud-viznachiv-ponyattya-efektivne-pravosuddya-ta-vkazav-na-obovyazok-subyektu-vladi-ponovlyuvati-porusheni-prava-osobi-bez-zvernennya-takoyi-osobi-do-administrativnogo-sudu>

¹⁶⁹ Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 30 грудня 2022 року по справі №380/3713/22. *ЄДР судових рішень*. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108218989>

або неналежного виконання рішення не виникала б необхідність повторного звернення до суду, а здійснювалося примусове виконання рішення. Тобто засіб захисту, повинен бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема, у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недолгодом органів влади відповідної держави (п.75 рішення ЄСПЛ у справі «Афанасьєв проти України» від 5 квітня 2005 року (заява №38722/02)¹⁷⁰. Зокрема, як приклад, задоволення судом лише позовної вимоги про визнання протиправною бездіяльності означає, що відповідне рішення не створило жодних правових наслідків та не відновило порушене право позивача, оскільки рішення контролюючого органу, яке створює для позивача правові наслідки залишається чинним та узгодженим в повному обсязі, що створює передумови для повторного звернення до суду з тих самих підстав¹⁷¹.

Отже, можемо узагальнити, що якщо принцип диспозитивності адміністративного судочинства можна розглядати у відриві від принципу змагальності, – останній без реалізації принципу диспозитивності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції є практично неможливим.

Таким чином, проведений аналіз досліджуваної проблематики спонукає до таких висновків:

- для позивача (заявника) реалізація принципу диспозитивності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції не обмежена безпосереднім початком виникнення адміністративно-процесуальних відносин, адже фактична його реалізація бере початок на етапі підготовки позовної заяви та пред'явлення позову до адміністративного суду, зокрема йому гарантовано право: 1) вибору чи пред'являти позов загалом;

¹⁷⁰ Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 30 вересня 2021 року по справі № 520/13882/21. Система YouControl. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/100043279/>

¹⁷¹ Постанова Верховного Суду від 31 січня 2019 року по справі № 825/2845/15-а. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79557062>

- 2) самостійного визначення відповідача у цій справі; 3) вибору адміністративного суду, який повноважний розглядати його публічно-правовий спір (окрім винятків, передбачених КАС України); 4) самостійно формувати позовні вимоги, заявляти клопотання (про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, вжиття заходів забезпечення позову тощо). У контексті зазначеного адміністративний суд здійснює процедурний контроль, який полягає у перевірці вчинених першопочаткових процесуальних дій позивачем (заявником) на їх відповідність положенням КАС України, – чи відсутні підстави для повернення позовної заяви, залишення її без руху або відмови у відкритті провадження загалом у тому числі: чи має позивач (заявник) адміністративну процесуальну дієздатність для подання відповідного позову; чи дотримані правила підсудності; чи не пропущений строк для подання адміністративного позову; чи належним є відповідач по справі тощо;
- основою для активації принципу диспозитивності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції для особи-відповідача є реакція на сутність заявлених позовних вимог. На етапі подання відзиву або зустрічного позову (якщо такі є застосовними) формально особа обирає для себе шлях (модель) «процесуальної гри», вступаючи в загальний змагальний судовий процес вирішення публічно-правового спору, який попередньо активізований адміністративним судом шляхом прийняття ухвали про відкриття провадження в адміністративній справі;
 - на етапі вступу відповідача в загальний змагальний судовий процес вирішення публічно-правового спору відбувається злиття принципів диспозитивності та змагальності сторін в адміністративному судочинстві, адже після фактичної активації адміністративним судом загального змагального процесу розгляду публічно-правового спору сторони самі вирішують як їм розпоряджатись своєю адміністративно-процесуальною правосуб'єктністю – відстоювати свою позицію, наводити доводи, докази

та аргументи чи утриматись від таких дій. Причому сторони та інші учасники справи при розпорядженні своїми процесуальними правами під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції мають усвідомлювати, що своїми діями вони зумовлюють настання відповідних наслідків, безпосередньо пов'язаних з вчиненням чи утриманням ними від процесуальних дій;

- найбільш важливою площиною для об'єктивізації аналізованих принципів є процес доказування. КАС України розподіляє обов'язки щодо доказування і подання доказів між сторонами адміністративної справи тим самим, урівноважуючи їхні можливості довести свою правоту. І хоч формально суб'єкт владних повноважень має довести правомірність своєї поведінки, це його диспозитивне право чи бути йому активним учасником розгляду адміністративної справи, наслідком якої може стати прийняття рішення не на його користь. Своєю чергою, при активній позиції сторін, суд витребувавши докази за власною ініціативою фактично може змінити вектори розвитку змагального процесу, тим самим змінити хід процесуальної гри, вплинути на обрані моделі ведення сторонами конфронтуючих позицій.

Отже, якщо принцип диспозитивності адміністративного судочинства можна розглядати у відриві від принципу змагальності, – останній без реалізації принципу диспозитивності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції є практично неможливим. Тому доцільним вбачається узагальнення до того, що принципи диспозитивності та змагальності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції необхідно розглядати у діалектичній єдності (яка забезпечує в практичній площині взаємодоповнюваність та ефективність їхнього змісту) як таких, що реалізуються у межах забезпечених рівних умов для сторін користування та розпорядження своїми процесуальними правами і виконання загальних та похідних обов'язків у кореляції з тим, як адміністративний суд сприяє чи обмежує таке право.

2.2 Особливості реалізації принципів диспозитивності та змагальності при розгляді окремих категорій адміністративних справ

Слід підтримати думку І. Качура, що питання класифікації адміністративних справ є важливим предметом наукового пізнання у сфері адміністративних судочинських досліджень, оскільки це має значення для систематизації проваджень, визначення підсудності справ, групування останніх для окреслення особливостей їх розгляду і вирішення тих чи інших видів публічно-правових спорів, з метою оптимізації здійснення адміністративного судочинства і забезпечення у ньому дотримання прав, свобод і законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин¹⁷².

Згадування про те, що в адміністративному судочинстві наявною є група окремих категорій адміністративних справ в КАС України наводиться понад десять раз. Наприклад, в ч. 3 статті 28 передбачено, що: «підсудність окремих категорій адміністративних справ визначається цим Кодексом», а п. 2 ч. 3. статті 126 встановлено, що: «якщо для розгляду окремих категорій справ, заяв або клопотань учасників справи цим Кодексом встановлено строк розгляду менше десяти днів, повістка має бути вручена у строк, достатній для прибуття особи до суду для участі в судовому засіданні»¹⁷³. Окрім того, стаття 263 Кодексу присвячена особливостям розгляду окремих категорій справ незначної складності, а його Глава 11 загалом регулює процедуру позовного провадження в складних, термінових, типових та зразкових справах.

У наукових колах відзначається, що окремі категорії адміністративних справ характеризуються своєю різновекторністю, де кожна

¹⁷² Качур І. Законодавча класифікація адміністративних справ в адміністративному судочинстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 2. С. 27–33.

¹⁷³ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

справа являє собою відокремлену процесуальну самостійність і має свої, притаманні тільки їй, юридичні наслідки¹⁷⁴.

Зокрема вчений Е. Демський з аналізу положень КАС України в редакції станом на 2008 рік виокремлює кілька видів адміністративних спорів, вирішення яких потребує спеціального, виключного врегулювання нормами права: порядку та умов розгляду і вирішення спорів; строків звернення до суду, розгляду справ та їх обчислення; уточнення суб'єктів звернення; можливості апеляційного чи касаційного оскарження тощо. Вчений зазначає, що ці та інші винятки із загального порядку розгляду і вирішення справ і становлять особливості провадження в окремих категоріях адміністративних справ. За предметом адміністративно-процесуального регулювання вони поділяються на: особливості провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів; особливості провадження у справах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом та з процесом референдуму; особливості провадження у справах щодо проходження публічної служби; особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності державної виконавчої служби; особливості провадження щодо реалізації права на мирні зібрання¹⁷⁵.

У 2010 році С. Потапенко зазначав, що такими є: 1) адміністративні справи щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень; 2) адміністративні справи, пов'язані із реалізацією виборчих прав; 3) адміністративні справи, які виникають із інших публічно-правових відносин, підвідомчих адміністративним судам¹⁷⁶. Своєю чергою Р. Миронюк у 2019 році визначив, що найчастіше зустрічаються в судовій практиці адміністративних судів такі категорії адміністративних справ як: оскарження рішень, дій чи бездіяльності

¹⁷⁴ Потапенко С. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.

¹⁷⁵ Демський Е. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.

¹⁷⁶ Потапенко С. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.

суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності; оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо реалізації права на мирні зібрання; оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у відносинах з приводу нарахування та сплати податків та зборів; оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, пов'язаних з використанням та розпорядженням земельними ділянками; оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном¹⁷⁷.

Звернення до положень нині чинної редакції КАС України дає можливість визначити, що окремими категоріями адміністративних справ є:

- за ознакою незначної складності: 1) прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби, окрім справ, в яких позивачами є службові особи, які у значенні Закону України «Про запобігання корупції» займають відповідальне та особливо відповідальне становище; 2) оскарження бездіяльності суб'єкта владних повноважень або розпорядника інформації щодо розгляду звернення або запиту на інформацію; 3) оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг; 4) припинення за зверненням суб'єкта владних повноважень юридичних осіб чи підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців у випадках, визначених законом, чи відміни державної реєстрації припинення юридичних осіб або підприємницької

¹⁷⁷ Миронюк Р. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 352 с.

- діяльності фізичних осіб-підприємців; 5) оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію; 6) оскарження рішення суб'єкта владних повноважень, на підставі якого ним може бути заявлено вимогу про стягнення грошових коштів у сумі, що не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 7) стягнення грошових сум, що ґрунтуються на рішеннях суб'єкта владних повноважень, щодо яких завершився встановлений цим Кодексом строк оскарження; 8) типові справи; 9) оскарження нормативно-правових актів, які відтворюють зміст або прийняті на виконання нормативно-правового акта, визнаного судом неправим і нечинним повністю або в окремій його частині; 10) інші справи, у яких суд дійде висновку про їх незначну складність, за винятком справ, які не можуть бути розглянуті за правилами спрощеного позовного провадження; 11) перебування іноземців або осіб без громадянства на території України;
- за ознакою значної складності: 1) оскарження нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень; 2) оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, бездіяльності Кабінету Міністрів України; 3) оскарження індивідуальних актів Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку та рішень Кабінету Міністрів України стосовно виведення банків з ринку; 4) за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності;
 - за ознакою необхідності оперативного вирішення: 1) оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій; уточнення списку виборців;

2) оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів у сфері медіа, підприємств, установ, організацій, їх посадових та службових осіб, творчих працівників суб'єктів у сфері медіа, які порушують законодавство про вибори та референдум; 3) оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, політичної партії (блоку), місцевої організації політичної партії, їх посадових осіб та уповноважених осіб, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, члена ініціативної групи, політичної партії, громадської організації-суб'єктів процесу референдуму, їх уповноважених осіб, офіційного спостерігача-суб'єкта процесу референдуму; 4) у справах, пов'язаних із виборами Президента України; 5) за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань; 6) у справах за адміністративними позовами про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань; 7) щодо гарантованого забезпечення потреб оборони; 8) у справах за зверненням: а) податкових та митних органів, б) про застосування санкцій, в) Служби безпеки України щодо включення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції, виключення фізичних осіб, юридичних осіб та організацій з такого переліку та надання доступу до активів, що пов'язані з тероризмом та його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням; 9) у справах про дострокове припинення повноважень народного депутата України в разі невиконання ним вимог щодо несумісності; 10) у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності; 11) з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця; 12) за адміністративними позовами з приводу примусового

повернення чи примусового видворення іноземців або осіб без громадянства за межі території України; 13) у справах за адміністративними позовами з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства; у справах за адміністративними позовами про оскарження рішень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, про продовження зупинення відповідних (відповідної) фінансових (фінансової) операцій (операції) (видаткових фінансових операцій); 14) у справах за адміністративними позовами з приводу тимчасового обмеження права громадян України на виїзд за межі території України; 15) у справах за адміністративними позовами про заборону політичної партії; 16) у справах щодо здійснення державного регулювання, нагляду і контролю у сфері медіа;

- за ознакою прецедентності – типові та зразкові адміністративні справи¹⁷⁸.

Аналіз вищезазначеного спонукає до висновку, що зміст спірних відносин є основним критерієм, який дає можливість віднесення конкретної адміністративної справи до того чи іншого різновиду. Тобто одна справа може бути як малозначною, так і водночас типовою та зразковою. Окрім того, різні категорії адміністративних справ, об'єднаних на підставі предмета публічно-правового спору чи суб'єкта звернення до суду, мають приналежність до малозначних, складних, термінових, типових, зразкових. Отже, в одному виді адміністративних справ перебувають різні їх категорії, залежно від тих чи інших чинників (ознак)¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

¹⁷⁹ Качур І. Законодавча класифікація адміністративних справ в адміністративному судочинстві України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2018. № 2. С. 27–33.

Тому досліджуючи особливості реалізації принципу диспозитивності та змагальності при розгляді окремих категорій адміністративних справ, на нашу думку, доцільно зосередити увагу на розгляді малозначних та складних адміністративних справах.

За приписами КАС України адміністративна справа незначної складності (малозначна справа) трактується як адміністративна справа, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин¹⁸⁰.

Варто зазначити, що справи незначної складності та інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи, розглядаються у порядку спрощеного провадження. Причому визначення «малозначність справи» є єдиною нормою в КАС України, де використовується цей термін, адже далі він містить поняття «справа незначної складності», «спрощене позовне провадження», «інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи» тощо, але терміна «малозначність» уникає¹⁸¹.

Фактично малозначною справою може бути будь-яка адміністративна справа щодо якої не встановлено прямої вказівки на розгляд у порядку загального позовного провадження. Тому особливості реалізації принципу диспозитивності та змагальності при розгляді таких адміністративних справ детерміновані процедурним аспектом розгляду справ за правилами спрощеного позовного провадження. Перш за все, йдеться про представництво інтересів осіб, строки розгляду справи, особливості подання заяв по суті справи, а також правила спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи (у письмовому провадженні).

¹⁸⁰ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

¹⁸¹ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 04 квітня 2019 року по справі № 857/3370/19. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80926301>

Уточнимо, що загалом спрощене позовне провадження є похідним від загального, адже навіть назвою декларує те, що окремі процесуальні правила є зайвими в питаннях вирішення простих спірних відносин. Розрізняється спрощене позовне провадження у двох видах – спрощене з викликом осіб та спрощене без виклику. Спрощене позовне провадження з викликом більш схоже на загальне позовне провадження, за виключенням того, що підготовче провадження не проводиться, не проводяться судові дебати та скорчені терміни виготовлення повного тексту судового рішення після проголошення вступної та резолютивної його частини. У спрощеному позовному провадженні без виклику осіб судові засідання взагалі не проводяться, а рішення ухвалюється на підставі письмових пояснень, заперечень, відзивів та письмових доказів. У спрощеному позовному провадженні без виклику осіб у судові засідання допитати неможливо свідків, і тому, якщо виникає така потреба, суд може перейти в спрощене з викликом.

Відповідно, у межах загальної процедури розгляду адміністративної справи сторони мають більше можливостей для реалізації принципу змагальності, адже на стадії розгляду справи по суті сторони мають право подати заяви чи клопотання пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, а інші присутні у судовому засіданні учасники справи мають право висловити свою думку щодо них¹⁸². Окрім того, під час проголошення вступного слова чи з'ясування всіх обставин у справі та перевірки їх доказами можна додатково надати необхідні пояснення щодо предмета позову. Наслідком останніх зокрема може бути повернення до стадії з'ясування обставин у справі. Однак у цьому контексті важливо щоб сторони усвідомлювали свій обов'язок надавати пояснення тільки стосовно обставин, фактів і правових підстав процесуальних дій, які головуєчим поставлено на обговорення. Наприклад, у справі № 344/13462/16-а, що була

¹⁸² Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

у провадженні Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області за позовом до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Івано-Франківської області про визнання протиправним та скасування рішень, позивач неодноразово повторював одну і ту саму інформацію, одними і тими ж словами, не реагував на зауваження суду не повторювати свої пояснення, самовільно, без дозволу головуючого судді не висловлюватись, не перебивати виступ представника відповідача. Зокрема суд розцінив такі дії як затягування судового засідання¹⁸³.

Тим не менш стверджувати про те, що принцип змагальності під час розгляду адміністративної справи в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін є мало функціональним теж не є доцільним, адже у кореляції зі зручністю, економією часу та зрозумілістю сторони не позбавлені можливості надання вичерпних доказів, доводів та аргументів по суті спору. Наприклад, в провадженні Одеського окружного адміністративного суду була адміністративна справа № 420/9106/22 про визнання протиправним та скасування наказів, поновлення на посаді та стягнення середнього заробітку. З матеріалів справи слідує, що позивача звільнено зі служби в поліції за результатами службового розслідування, яке на за його переконаннями проведено у невстановленому порядку, а накази про звільнення зі служби є необґрунтованими та безпідставними, зокрема, з наступних підстав: порушено строки проведення службового розслідування; обґрунтування оскаржуваного наказу щодо вчинення позивачем дисциплінарного проступку не засновані на фактичних обставинах справи, вини позивача не доведено, а наслідки начебто вчиненого дисциплінарного проступку є припущеннями; невідповідність прийнятих рішень Рекомендаціям Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 в частині дотримання принципу об'єктивності й безсторонності, врахування лише тих факторів, які мають відношення до конкретної справи; забезпечення належної рівноваги (пропорційність) між метою рішення

¹⁸³ Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 14 травня 2019 року по справі № 344/13462/16-а. Система YouControl. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/81793532/>

та його негативними наслідками для прав, свобод чи інтересів осіб; прийняття рішення в межах розумного строку з урахуванням характеру справи. Скориставшись правом на відзив, Департамент патрульної поліції вважає позовні вимоги безпідставними та необґрунтованими і зазначив, що оскаржуваний наказ є правомірним та прийнятим у межах повноважень наданих керівникові Департаменту патрульної поліції та у спосіб визначений чинним законодавством, наводячи власні аргументи та доводи. У відповіді на відзив позивач вважає, що відповідачем не спростовані підстави та пояснення наведені у позові, зазначивши, що відсутні конкретні докази наявності в його діях ознак дисциплінарного проступку за цим фактом. Більше того, жодних негативних наслідків дії позивача не мали, зазначене у висновку та в оскаржуваному наказі є лише припущенням відповідача. Своєю чергою, надані відповідачем заперечення на відповідь на відзив за своїм змістом повторювали викладені у відзиві на адміністративний позов¹⁸⁴. Тобто тільки після того, як сторони реалізують своє диспозитивне право у межах процедури змагальності сторін, адміністративний суд досліджує матеріали адміністративної справи, всебічно і повно з'ясує всі фактичні обставини, на яких ґрунтується адміністративний позов, формує висновки, покладені в основу судового рішення.

Отже, загальним фактором, що визначає особливості реалізації принципу диспозитивності та змагальності при розгляді малозначних та складних категорій адміністративних справ є форма провадження у таких справах.

Окрім цього фактора для складних категорій адміністративних справ характерним є визначення окремих процесуальних особливостей, які впливають на процес реалізації принципу диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві, адже такі справи: вимагають наявності у суду спеціальних знань задля його можливості належно оцінити та дослідити фактичні обставини справи; можуть

¹⁸⁴ Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 09 вересня 2022 року по справі № 420/9106/22. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106207944>

мати суміжне правове поле для об'єктивізації, тобто бути приналежними, наприклад, як до економічної, так і соціальної чи технічної сфер (тому досить часто актуальним є звернення до експертного аналізу); мають вплив на публічний інтерес, а отже – виходять за межі індивідуалізованого кола захисного спрямування.

Зокрема, як приклад, особливості провадження у справах щодо оскарження нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів владних повноважень передбачені нормами статті 264 КАС України. Відповідно до ч. 2 вищевказаної статті, право оскаржити нормативно-правовий акт мають особи, щодо яких його застосовано, а також особи, які є суб'єктом правовідносин, у яких буде застосовано цей акт. Реалізація зазначеного є можливою протягом всього строку їх чинності. У разі відкриття провадження в такій адміністративній справі суд зобов'язує відповідача опублікувати оголошення про це у виданні, в якому цей акт був або мав бути офіційно оприлюднений. Це є необхідним задля того, щоб усі зацікавлені суб'єкти були належним чином повідомлені про судовий розгляд справи та могли залучитись до її розгляду¹⁸⁵.

Розкрити специфічні особливості реалізації принципів диспозитивності та змагальності у межах цієї категорії адміністративних справ вбачається доцільним на прикладі справи № 640/17424/19, яка була у провадженні Окружного адміністративного суду м. Києва щодо визнання протиправною та нечинною постанови Кабінету Міністрів України № 823 від 21 серпня 2019 року. Зазначимо, що 24 вересня 2019 року суд прийняв до розгляду та відкрив провадження в цій справі попередньо залишивши клопотання позивачів про забезпечення позову без розгляду. Прийнявши відповідну ухвалу, суд зобов'язав Кабінет Міністрів України опублікувати оголошення про оскарження постанови Кабінету Міністрів України № 823 від 21 серпня 2019 року «Деякі

¹⁸⁵ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю» і запропонував позивачу з метою спрощення обміну електронними документами із судом зареєструватися в системі «Електронний суд» шляхом реєстрації поштової скриньки електронного суду mail.gov.ua та подачі заявки, яку необхідно роздрукувати на порталі Судової влади України court.gov.ua/emailec, до суду з метою її реєстрації в КП ДСС. Після вчинення зазначених дій всі процесуальні документи будуть надходити на зареєстровану позивачем mail.gov.ua електронну адресу¹⁸⁶. Однак окремо зазначимо, що загалом учасники справи побоюються, що через можливі технічні несправності документи не дійдуть до суду або будуть втрачені у процесі розгляду справи. Без паперових копій з відміткою про одержання або без опису вкладення відправленого листа буде неможливо довести подання доказів та заяв. Водночас нові редакції процесуальних кодексів жорстко регламентують термін подання доказів та заяв. Пропуск встановленого строку призводить до втрати можливості подавати відповідні матеріали пізніше. Як наслідок, учасники судового процесу не використовують послуги системи електронного судочинства¹⁸⁷.

Продовжуючи зазначимо, що позовні вимоги обґрунтовано тим, що відповідачем не дотримано порядок погодження проекту регуляторного акту із Державною регуляторною службою; постанову затверджено поза межами щорічного плану з підготовки проектів регуляторних актів; протиправно розширено зміст статті 1 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»; у спірній постанові прирівняно фізичну особу до фізичної особи – підприємця¹⁸⁸. На першому судовому засі-

¹⁸⁶ Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 24 вересня 2019 року по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84461086>

¹⁸⁷ Шаповал Р., Пономаренко В. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система: реальність і виклики сьогодення. *Право та інновації: наук.-практ. журнал*. Х. : Право, 2019. № 1 (25). С. 23–32.

¹⁸⁸ Щодо визнання протиправною та нечинною постанови Кабінету Міністрів України: Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 28 квітня 2021 року № 640/17424/19. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1742805-21#Text>

данні були заявлені клопотання про залучення до участі у справі третіх осіб, а саме: Державну службу України з питань праці та Міністерство соціальної політики, оскільки рішення у даній справі безпосередньо впливає на їх права і обов'язки. Так, Міністерство соціальної політики України є розробником оскаржуваної постанови, а Державна служба України з питань праці реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зайнятість населення. Зазначені суб'єкти визнані як такі, що не заявляють позовних вимог на предмет спору та є третіми особами на стороні відповідача, яким позивач зобов'язаний був направити копію адміністративного позову з додатками та надати суду докази такого направлення¹⁸⁹.

Паралельно у провадженні цього ж суду була на розгляді справа 640/18199/19 з аналогічним предметом спору. Відкривши провадження у справі 26 вересня 2019 року суд залучив до участі в якості третьої особи Державну регуляторну службу України¹⁹⁰. Відповідно виникла необхідність об'єднання позовних вимог у справах 640/17424/19 та 640/18199/19 для їх спільного розгляду і вирішення¹⁹¹. У зв'язку з повторним автоматизованим розподілом судової справи сторонам було надано додаткову можливість надати письмові пояснення та документи (докази) щодо обставин щодо предмету спору¹⁹². Розглянувши у судовому засіданні адміністративну справу суд з'ясував, що:

- позивачі мають право звернутися з позовом щодо скасування постанови Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року

¹⁸⁹ Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 17 жовтня 2019 року по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84984467>

¹⁹⁰ Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 26 вересня 2019 року по справі № 640/18199/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84565779>

¹⁹¹ Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 03 грудня 2019 року по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86135251>

¹⁹² Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 07 жовтня 2020 року по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92072639>

№ 823, оскільки сфера дії останньої визначає процедуру здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю юридичними особами (зокрема їх структурними та відокремленими підрозділами, які не є юридичними особами) та фізичними особами, які використовують найману працю, а отже позивачі є суб'єктами оскарження;

- при прийнятті спірної постанови Кабінетом Міністрів України не дотримано принципу передбачуваності, що означає послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що в свою чергу дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності. Так, проект спірної постанови не було включено до плану підготовки проектів регуляторних актів Кабінету Міністрів України на 2019 рік, що є порушенням норм статей 5, 7, 19 Закону № 1160 -IV;
- відповідачем суттєво порушено порядок підготовки та ухвалення постанови від 21 серпня 2019 року № 823 «Про деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю», що безумовно має своїм наслідком визнання оскаржуваної постанови нечинною;
- оскаржувана постанова за своєю суттю також суперечить вимогам чинного законодавства, про що вірно було зазначено позивачами та Державною регуляторною службою;
- оскаржуваною постановою, запроваджено безпідставне наділення повноваженнями на здійснення державного нагляду (контролю) органів, яким законами таких повноважень не надано¹⁹³.

Отже, зазначений приклад чітко демонструє, що подання зазначеного позову слугувало підставою для активізації змагального процесу не тільки між сторонами справи, а й третіми особами, адже

¹⁹³ Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 28 квітня 2021 р. по справі № 640/17424/19. ЄДР судових рішень. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/96650930>

Державна регуляторна служба зайняла бік позивачів, а Міністерство соціальної політики України та Державна служба України з питань праці підтримали доводи відповідача. Фактично змагальний процес хоч і відбувався між сторонами, однак саме активна участь Державної регуляторної служби слугувала ключовим фактором для визнання протиправною та нечинною постанову Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 823 «Про порядок здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю».

Важливість цього прикладу можна обумовити не тільки тим, що у межах вирішення цієї справи знайшли своє відображення окремі специфічні ознаки принципів диспозитивності та змагальності, адже при можливості Державної регуляторної служби бути суб'єктом звернення до адміністративного суду з питань оскарження зазначеної постанови можна було б уникнути виникнення підстав для порушення прав, свобод та інтересів позивачів. Йдеться насамперед про те, що з офіційної заяви Державної регуляторної служби України від 12 вересня 2019 року, розміщеної на офіційному веб-сайті вказаного державного органу – за результатом розгляду проекту постанови Державна регуляторна служба України прийняла рішення № 281 від 25 червня 2019 року про відмову у погодженні проекту даного регуляторного акту. Судом встановлено, що з метою врегулювання розбіжностей, усунення суперечностей та розгляду зауважень до проекту оскаржуваної Постанови Державна регуляторна служба України прийняла участь в узгоджувальних нарадах 31 липня 2019 року та 02 серпня 2019 року. Як зазначено у поясненнях Державної регуляторної служби України від 18 листопада 2019 року, під час попереднього розгляду проекту Постанови № 823 було встановлено, що його доопрацьована редакція у більшості своїх положень була ідентичною тій, щодо якої було прийнято рішення про відмову, та не враховує зауважень, наданих Державною регуляторною службою України. Так, 06 серпня 2019 року до Державної регуляторної служби України надійшов на повторне погодження проект Постанови № 823 із супровідним листом Міністерства соціальної політики України від 05 серпня 2019 року № 14369/0/2-19/52. Як свідчать матеріали справи, та відповідно вбачається з пояснень

Державної регуляторної служби України та зазначено у відзиві Державної служби України з питань праці, станом на 21 серпня 2019 року на день засідання Кабінету Міністрів України, Держаною регуляторною службою України не висловлено позиції щодо проекту акта у відповідності до вимог Регламенту. Натомість, Державною службою України з питань праці не було враховано численні принципи зауваження Державної регуляторної служби, викладені у вказаному рішенні про відмову у погодженні проекту постанови Кабінету Міністрів України, в тому числі, на етапі повторного її погодження. При цьому, за відсутності рішення Державної регуляторної служби про погодження даного проекту постанови Державна служба України з питань праці подала його на розгляд Уряду¹⁹⁴. Як бачимо, це класичного роду адміністративний конфлікт щодо вирішення якого не було знайдено конструктивного шляху. Для держави це – протистояння самій собі, а для суспільства – порушення інтересів його членів, яке виявляється в некомпетентності представників держави щодо конкретного питання та наслідком чого порушення їхніх прав на належне управління державними й суспільними справами¹⁹⁵.

Продовжуючи розгляд безпосередньо заявленої проблематики слід вказати, що наведеного прикладу недостатньо для відбиття специфіки піднятого питання, адже логічним є те, що складні категорії адміністративних справ теж різняться між собою процесуальними особливостями, які прямо чи побічно впливають на реалізацію принципів диспозитивності та змагальності під час їхнього розгляду адміністративними судами.

Зокрема вважаємо за необхідне дослідити також їхні особливості на прикладі вирішення адміністративної справи № 160/2743/21, яка стосується визнання бездіяльності протиправною, зобов'язання вчинити певні дії щодо Верховної Ради України.

¹⁹⁴ Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 28 квітня 2021 р. по справі № 640/17424/19. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96650930>

¹⁹⁵ Курко О. Порядок розгляду компетенційних спорів в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДШП. Київ, 2023. 233 с.

З матеріалів справи слідує, що 24 лютого 2021 року до Дніпропетровського окружного адміністративного суду надійшла позовна заява ОСОБА_1 до Верховної Ради України, в якій позивач просить суд: 1) визнати протиправною бездіяльність Верховної Ради України під час перевірки та розгляду звернення ОСОБА_1 від 20 січня 2021 року, яка полягає у не виконанні законного зобов'язання згідно статті 19 Закону України «Про звернення громадян» – на прохання громадянина запрошувати його на засідання відповідного органу, що розглядає його заяву чи скаргу, результатом чого стало протиправне обмеження законних прав ОСОБА_1 згідно статті 18 Закону України «Про звернення громадян» бути присутнім під час розгляду його скарги та особисто викласти аргументи особі, що перевіряла заяву чи скаргу, брати участь у перевірці поданої скарги чи заяви, а також полягає у проведенні необ'єктивної та не всебічної перевірки звернення від 20 січня 2021 року № 1254М-3-01.2021/17999, що суперечить вимогам статті 19 Закону України «Про звернення громадян», а також полягає в наданні необґрунтованої відповіді № 04-25/17-32537 від 04 лютого 2021 року на звернення ОСОБА_1 від 20 січня 2021 року, що суперечить вимогам статті 40 Конституції України; 2) зобов'язати Верховну Раду України провести перевірку та розгляд звернення позивача від 20 січня 2021 року № 1254М-3-01.2021/17999 відповідно до вимог Конституції України та чинного Законодавства України. Ухвалою Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 26 березня 2021 року відкрито відповідне провадження, а також призначено розгляд справи, що мав здійснюватись в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи¹⁹⁶.

Слід зауважити, що регулюючи питання інстанційної юрисдикції, положення КАС України чітко встановлюють, що адміністративні справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України підсудні Верховному Суду як суду першої

¹⁹⁶ Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 01 березня 2021 року по справі № 160/2743/21. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95403225>

інстанції¹⁹⁷. У зв'язку з цим представник позивача вірно зазначив, що означений спір не може бути розглянутий Дніпропетровським окружним адміністративним судом як судом першої інстанції¹⁹⁸.

Як бачимо, самостійно адміністративний суд не врахував зазначених положень, адже після усунення позивачем недоліків поданого адміністративного позову, вбачалось, що позовна заява відповідає вимогам, встановленим статтями 160, 161, 171 КАС України, підсудна Дніпропетровському окружному адміністративному суду та підлягає розгляду в порядку спрощеного позовного провадження згідно з ч. 2 статті 257 КАС України¹⁹⁹. Таким чином, реалізований у цьому випадку принцип диспозитивності зі сторони відповідача забезпечив можливість належного розгляду цієї справи загалом.

Уточнимо, що особливості провадження у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності, зокрема, Верховної Ради України встановлені у статті 266 КАС України. Частиною 2 цієї статті передбачено, що адміністративні справи, зазначені у пп. 1-3 ч. 1 цієї статті (з поміж них – справи щодо законності актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України), розглядається у порядку спрощеного позовного провадження Верховним Судом у складі колегії Касаційного адміністративного суду не менше ніж з п'яти суддів. 28 травня 2021 року Верховний Суд ухвалою прийняв до провадження адміністративну справу № 160/2743/21 та призначив її до розгляду в судовому засіданні в порядку спрощеного позовного провадження²⁰⁰. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду встановив,

¹⁹⁷ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

¹⁹⁸ Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 01 березня 2021 року по справі № 160/2743/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95403225>

¹⁹⁹ Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 01 березня 2021 року по справі № 160/2743/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95403225>

²⁰⁰ Ухвала Верховного Суду від 28 травня 2021 року по справі №160/2743/21 (адміністративне провадження № П/9901/196/21). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/97267896>

що дії відповідача, щодо розгляду звернення позивача від 20 січня 2021 року, не відповідають вимогам статей 19, 40 Конституції України, статті 2 КАС України, зокрема вимозі щодо забезпечення права особи на участь у процесі прийняття рішення та статей 18, 19 Закону № 393/96-ВР, а тому є протиправними²⁰¹.

Декілька слів слід вказати й про типові та зразкові адміністративні справи. Ці категорії є своєрідними новелами процесуального законодавства – абсолютно новими його інститутами, а тому багато таких рішень ще не напрацьовано (переважно це пенсійні справи). Їх важливість є безспірною, адже зокрема зразкова справа за своєю суттю є судовим прецедентом, який обов'язково має враховуватись судами під час розгляду конкретного різновиду адміністративної справи²⁰². З огляду на це логічно, що реалізація аналізованих принципів під час розгляду таких категорій справ за загальним правилом є менш інтенсивною. Однак протилежне може бути у випадку, якщо одна зі сторін виявить намір протистояти загальноприйнятому підходу до розгляду типової або зразкової адміністративної справи.

Таким чином, проведений аналіз досліджуваної проблематики спонукає до таких висновків:

- питання класифікації адміністративних справ має не тільки теоретичне, а й практичне значення, адже дозволяє систематизувати процедури розгляду та вирішення окремих різновидів публічно-правових спорів для їх більшої ефективності. Згадування про те, що в адміністративному судочинстві наявною є група окремих категорій адміністративних справ в КАС України наводиться понад десять раз. Йдеться зокрема про справи незначної складності, а також процедуру позовного провадження в складних, термінових, типових та зразкових справах. Причому зміст спірних відносин є основним критерієм,

²⁰¹ Рішення Верховного Суду від 06 вересня 2021 року по справі № 160/2743/21 (адміністративне провадження № П/9901/196/21). ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99555500>

²⁰² Погрібніченко І. Адміністративні справи, пов'язані із оскарженням індивідуальних актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДІПП. Київ, 2021. 217 с.

- який дає можливість віднесення конкретної адміністративної справи до того чи іншого різновиду;
- загальним фактором, що визначає особливості реалізації принципу диспозитивності та змагальності при розгляді малозначних та складних категорій адміністративних справ є форма провадження у таких справах. Зокрема малозначною справою може бути будь-яка адміністративна справа щодо якої не встановлено прямої вказівки на розгляд у порядку загального позовного провадження. Тому особливості реалізації принципу диспозитивності та змагальності при розгляді таких адміністративних справ детерміновані процедурним аспектом розгляду справ за правилами спрощеного позовного провадження. Перш за все, йдеться про представництво інтересів осіб, строки розгляду справи, особливості подання заяв по суті справи, а також правила спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи (у письмовому провадженні). Своєю чергою, логічно, що складні адміністративні справи розглядаються у порядку загального позовного провадження, яке передбачає необхідність більш докладного вивчення доказів, аргументів та позицій сторін й загалом за своєю суттю є значно формалізованішим;
 - для складних категорій адміністративних справ характерним є визначення окремих процесуальних особливостей, які впливають на процес реалізації принципу диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві. Аналіз судової практики свідчить, що такі справи вимагають наявності у суду спеціальних знань задля його можливості належно оцінити та дослідити фактичні обставини справи. Окрім того, такі спори можуть мати суміжне правове поле для об'єктивізації, тобто бути приналежними, наприклад, як до економічної, так і соціальної чи технічної сфер. Тому досить часто актуальним є звернення до експертного аналізу. Однак найважливішим є те, що більшість таких адміністративних справ мають вплив на публічний інтерес, а отже – виходять за межі індивідуалізованого кола захисного спрямування;

- на основі аналізу адміністративної справи № 640/17424/19, яка була у провадженні Окружного адміністративного суду м. Києва щодо визнання протиправною та нечинною постанови Кабінету Міністрів України № 823 від 21 серпня 2019 року акцентується, що при активній позиції не тільки сторін спору, а й інших учасників справи стає більш ймовірною можливість встановлення істинності у спорі. Окремо зазначено, що цей приклад додатково репрезентує актуалізацію питання вирішення спірних відносин між органами влади поза межами компетенційних конфліктів. Своєю чергою, справа № 160/2743/21, яка стосується визнання бездіяльності протиправною, зобов'язання вчинити певні дії щодо Верховної Ради України загалом продемонструвала, що реалізований принцип диспозитивності зі сторони відповідача забезпечив можливість належного розгляду цієї справи повноважним судом;
- провідною особливістю реалізації принципів диспозитивності та змагальності при розгляді типових та зразкових адміністративних справ слід вбачати те, що за загальним правилом їхнє втілення є менш інтенсивним. Однак протилежне може бути у випадку, якщо одна зі сторін виявить намір протистояти загальноприйнятому підходу до розгляду типової або зразкової адміністративної справи.

Отже, безумовно аналізовані принципи не можуть діяти однаково у всіх категоріях адміністративних справ, а тим паче – під час розгляду окремих із таких. Кожна справа є унікальною, де одні і ті ж самі приписи КАС України можуть отримати нове, раніше не застосоване вираження, що власне і є їхньою основною функцією як таких, що не мають чітких та вичерпних меж змістовного закріплення. Однак слід враховувати, що у межах загальної процедури розгляду адміністративної справи сторони мають більше можливостей для реалізації принципу змагальності, адже на стадії розгляду справи по суті сторони мають право, наприклад, заявляти клопотання, а інші учасники – висловити свою думку щодо них. Окрім того, під час проголошення вступного слова чи з'ясування всіх обставин у справі

та перевірки їх доказами можна додатково надати необхідні пояснення щодо предмета позову. Наслідком останніх зокрема може бути повернення до стадії з'ясування обставин у справі. Однак у цьому контексті важливо щоб сторони усвідомлювали свій обов'язок надавати пояснення тільки стосовно обставин, фактів і правових підстав процесуальних дій, які головуючим поставлено на обговорення. Водночас стверджувати про те, що принцип змагальності під час розгляду адміністративної справи в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін є мало функціональним теж не є доцільним, адже у кореляції зі зручністю, економією часу та зрозумілістю сторони не позбавлені можливості надання вичерпних доказів, доводів та аргументів по суті спору. Тобто тільки після того, як сторони реалізують своє диспозитивне право у межах процедури змагальності сторін, адміністративний суд досліджує матеріали адміністративної справи, всебічно і повно з'ясовує всі фактичні обставини, на яких ґрунтується адміністративний позов, формує висновки, покладені в основу судового рішення.

2.3 Реалізація принципів диспозитивності та змагальності в апеляційному та касаційному провадженнях: основні відмінності

Не потребує доведення тезис про те, що реалізація принципів диспозитивності та змагальності в апеляційному та касаційному провадженнях мають свою специфіку, детерміновану процесуальними особливостями цих стадій судового процесу.

Слід зазначити, що забезпечення права на апеляційний перегляд справи є окремою засадою (принципом) адміністративного судочинства у розумінні КАС України. Аналогічно засадою (принципом) в контексті адміністративного судочинства визначається право на касаційне оскарження судового рішення, однак тільки у випадках, визначених законом.

Уточнимо, що загалом право на перегляд справи та оскарження судового рішення відноситься до засад здійснення правосуддя в Україні та закріплюється в Конституції України і Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Разом з тим, право на перегляд справи та оскарження судового рішення реалізується у чітко визначених процесуальних формах (апеляційне провадження, касаційне провадження, провадження щодо перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами та провадження судових рішень за виключними обставинами), що повинно забезпечувати у сфері правосуддя мінімізацію судових помилок та гарантувати законність і обґрунтованість остаточного рішення у справі²⁰³.

Тобто, апеляційне та касаційне провадження є процесуальною формою вираження забезпеченого права на перегляд справи та оскарження судового рішення, а також самостійними факультативними стадіями судового розгляду адміністративної справи.

За загальним правилом, учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції, а також оскаржити в апеляційному порядку такі ухвали суду першої інстанції окремо від його рішення: щодо забезпечення доказів, відмови в забезпеченні доказів, скасування ухвали про забезпечення доказів; щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, скасування забезпечення позову, відмови у забезпеченні позову, відмови у заміні заходу забезпечення позову або скасуванні забезпечення позову; щодо повернення заяви позивачеві (заявникові); щодо відмови у відкритті провадження у справі; щодо передачі справи на розгляд іншого суду; щодо відмови поновити або продовжити пропущений процесуальний строк; щодо затвердження умов примирення сторін; щодо призначення експертизи; щодо визначення розміру судових витрат; щодо

²⁰³ Миколенко О., Добровольська Н. Право особи на перегляд справи та оскарження судового рішення: поняття та особливості правового регулювання. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4 (70). С. 182–187.

зупинення провадження у справі; щодо залишення позову (заяви) без розгляду; щодо закриття провадження у справі; щодо внесення або відмови у внесенні виправлень у рішення; щодо відмови ухвалити додаткове рішення; щодо роз'яснення або відмови у роз'ясненні судового рішення; щодо відмови у відкритті провадження про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, відмови в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами; щодо відмови у поновленні пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання; щодо відстрочення і розстрочення, зміни або встановлення способу і порядку виконання судового рішення; щодо заміни сторони у справі (процесуальне правонаступництво) або сторони виконавчого провадження; щодо повороту виконання рішення суду або відмови у повороті виконання рішення; щодо внесення чи відмови у внесенні виправлень до виконавчого документа, визнання чи відмови у визнанні виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню; окрема ухвала; щодо стягнення штрафу в порядку процесуального примусу; щодо накладення штрафу та інших питань судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах, постановлених судом відповідно до статті 382 КАС України; щодо відмови у відкритті провадження за заявою про відновлення втраченого судового провадження; щодо відновлення або відмови у відновленні повністю або частково втраченого судового провадження²⁰⁴.

Особливістю зазначеного є те, що особа не має права оскаржити в апеляційному порядку інші ухвали суду першої інстанції, окрім тих, що є вище переліченими. Причому, як правило, суд першої інстанції приймаючи відповідну ухвалу додатково роз'яснює сторонам по наявності чи відсутності такого права. Як приклад, в аналізованій попередньо справі № 344/13462/16-а, що була у провадженні Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області за позовом до

²⁰⁴ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Івано-Франківської області про визнання протиправним та скасування рішень, адміністративним судом 01 грудня 2016 року прийнято рішення провадження в справі закрити про що винесено відповідну ухвалу з уточненням, що апеляційна скарга на цю ухвалу може бути подана протягом п'яти днів з дня її проголошення або протягом п'яти днів з дня отримання її копії²⁰⁵.

Своєю чергою, касаційна скарга подається на рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи й постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково²⁰⁶. Причому загалом в апеляційному та касаційному провадженнях розгляд справи по суті не відбувається (за виключенням коли суд апеляційної (ч. 2, ч. 3 стаття 22 КАС України; наприклад, оскарження рішень ЦВК) або касаційної інстанції (ч. 4 стаття 22 КАС України; наприклад, оскарження актів Президента) не розглядає справи як суд першої інстанції), а відтак розгляд апеляційних або касаційних скарг відбувається або в письмовому провадженні (без виклику), або в судовому засіданні. Якщо суд апеляційної або касаційної інстанції розглядає справу як суд першої інстанції, то на нього поширюються такі ж правила, як і на суд першої інстанції, та процедура розгляду справи жодним чином не відрізняється²⁰⁷.

За інших умов є застосовним спеціальні положення, що безпосередньо регулюють процедуру здійснення апеляційного та касаційного провадження адміністративних справ. Причому забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження включає як забезпечення можливості оскарження судового рішення, так і обов'язок суду прийняти та розглянути подану апеляцію²⁰⁸ або касацію.

²⁰⁵ Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 01 грудня 2016 року по справі №344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63083443>

²⁰⁶ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

²⁰⁷ Погрібніченко І. *Адміністративні справи, пов'язані із оскарженням індивідуальних актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07*. НДПП. Київ, 2021. 217 с.

²⁰⁸ Хобор Р. *Апеляційне провадження в адміністративному судочинстві. Чи потребує змін процесуальне законодавство? Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://8aa.court.gov.ua/sud4857/pres-centr/komentar_suddi/768428

Продовжуючи аналіз вищенаведеного судового прикладу, зазначимо, що позивач, скориставшись своїм правом звернення до апеляційного суду, подав апеляційну скаргу, в якій посилаючись на неповне встановлення судом першої інстанції усіх обставин справи та порушення норм процесуального права, просив скасувати оскаржувану ухвалу та направити справу до суду першої інстанції для продовження розгляду. Колегія суддів дійшла до висновку, що апеляційна скарга підлягає до задоволення²⁰⁹ (ухвала є остаточною і касаційному оскарженню не підлягає), а отже – справу було направлено для продовження розгляду. Втім в судовому засіданні 23 листопада 2017 року представник відповідача подав клопотання, відповідно до якого просив залишити адміністративний позов без розгляду, у зв'язку з пропуском строку звернення до суду з наведеним позовом. Представник відповідача в судовому засіданні клопотання про залишення адміністративного позову підтримав, просив задовольнити. Позивач щодо заявленого клопотання заперечив, просив відмовити в його задоволенні та прийняти рішення про задоволення позовних вимог. Беручи до уваги пояснення учасників процесу, дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що адміністративний позов слід залишити без розгляду, оскільки, позивач не надав суду належних доказів пропуску цього строку з поважних причин²¹⁰. Відповідна ухвала також підпадала під перелік тих, що можуть бути оскаржені в порядку апеляційного провадження, тому суд додатково роз'яснив, що реалізація такого права є можливою протягом п'ятнадцяти днів з дня її проголошення шляхом безпосереднього подання апеляційної скарги до суду апеляційної інстанції.

Ініціювавши відкриття апеляційного провадження позивач додатково заявив клопотання про відстрочення сплати судового збору за

²⁰⁹ Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 22 лютого 2017 року по справі № 876/9997/16. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64976712>

²¹⁰ Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05 червня 2018 року по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74464083>

подання апеляційної скарги до ухвалення судового рішення апеляційним судом, адже розмір судового збору, який підлягає сплаті перевищує 5 відсотків розміру річного доходу позивача – фізичної особи за попередній календарний рік. Таким чином, обставини, зазначені в клопотанні, суд розцінив як підставу для відстрочення сплати судового збору²¹¹. З часу відкриття апеляційного провадження проведено необхідні підготовчі дії, а тому справу було призначено до апеляційного розгляду²¹² у ході якого було з'ясовано, що суд першої інстанції не вірно застосував норми процесуального права, що призвело до ухвалення незаконного рішення; оскаржувана ухвала постановлена з неповним з'ясуванням судом обставин, а отже – адміністративна справа має бути направлена суду першої інстанції для продовження розгляду²¹³. Відповідною ухвалою суд першої інстанції встановив розгляд справи за правилами загального позовного провадження з повідомленням сторін (ця ухвала оскарженню не підлягає)²¹⁴. В судовому засіданні суд, заслухавши пояснення позивача та представника відповідача, дослідивши матеріали справи, знову дійшов висновку, що провадження у справі за адміністративним позовом доцільно закрити²¹⁵.

Ініціювавши знову відкриття апеляційного провадження позивач додатково заявив клопотання про відстрочення сплати судового збору, однак на цей раз Восьмим апеляційним адміністративним судом прийнято рішення для його відмови у зв'язку з необґрунтованістю

²¹¹ Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 22 червня 2018 року по справі № 876/4648/18 (про відкриття апеляційного провадження). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74870064>

²¹² Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 22 червня 2018 року по справі № 876/4648/18 (про призначення справи до апеляційного розгляду). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74870071>

²¹³ Постанова Львівського апеляційного адміністративного суду від 05 липня 2018 року по справі № 876/4648/18. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75144293>

²¹⁴ Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 06 серпня 2018 року, по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75702165>

²¹⁵ Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 21 грудня 2018 року по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78760428>

та ненаданням доказів²¹⁶. Відкривши апеляційне провадження та розглянувши у відкритому судовому засіданні відповідну адміністративну скаргу, суд дійшов до висновку про її задоволення та направлення справи до суду першої інстанції для продовження розгляду²¹⁷. У тексті цієї постанови передбачалось, що вона забезпечена можливістю її оскарження, зокрема таке право було можливим до реалізації протягом тридцяти днів з моменту набрання нею законної сили.

Таким правом скористався відповідач, зокрема вважаючи таке судове рішення суду апеляційної інстанції ухваленим із порушенням норм матеріального та процесуального права, оскаржив його в касаційному порядку. Перевіривши матеріали касаційної скарги та зміст ухваленого у цій справі судового рішення, Верховний Суд дійшов висновку про відсутність підстав для відкриття касаційного провадження, адже оскаржувана постанова самостійному касаційному оскарженню не підлягає²¹⁸. Зрештою судом першої інстанції в задоволенні позову було відмовлено. Таке рішення було забезпечене правом оскарження протягом тридцяти днів з дня його проголошення безпосередньо до апеляційного суду²¹⁹.

Власне, позивач знову активізував право оскарження, однак на цей раз судового рішення суду першої інстанції. Відкривши провадження у справі, апеляційний суд встановив строк для надання відзиву на цю апеляційну скаргу в письмовій формі протягом п'ятиденного строку з моменту вручення копії відповідної ухвали²²⁰. Розглянувши у відкри-

²¹⁶ Ухвала Восьмого апеляційного адміністративного суду від 08 січня 2019 року по справі № 857/132/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79036198>

²¹⁷ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 26 лютого 2019 року по справі № 857/132/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80126677>

²¹⁸ Ухвала Верховного Суду від 05 квітня 2019 року по справі № 344/13462/16-а (адміністративне провадження № К/9901/9212/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80979609>

²¹⁹ Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 18 липня 2019 року по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83375038>

²²⁰ Ухвала Восьмого апеляційного адміністративного суду 21 серпня 2019 року по справі № 857/8535/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83783348>

тому судовому засіданні апеляційну скаргу позивача, апеляційний суд залишив її без задоволення, тобто рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 18 липня 2019 року у справі № 344/13462/16-а залишено без змін. Зазначене оформлене постановою, яка забезпечена можливістю її оскарження у касаційному порядку шляхом подачі касаційної скарги безпосередньо до Верховного Суду протягом тридцяти днів з дня її проголошення²²¹.

Не погоджуючись із судовими рішеннями судів попередніх інстанцій позивачем 16 жовтня 2019 року подано касаційну скаргу. Відкривши провадження у справі касаційний суд встановив десятиденний строк з дня отримання копії відповідної ухвали для подання відзиву на касаційну скаргу та роз'яснив, що до відзиву додаються докази надсилання (надання) його (їх) копій та доданих до нього (них) документів іншим учасникам справи²²². Уточнимо, що суд касаційної інстанції може розглянути справу в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами у разі відсутності клопотань від усіх учасників справи про розгляд справи за їх участю. Скаржник заявив намір бути присутнім під час розгляду справи шляхом подання відповідного клопотання, однак суд вирішив за доцільне призначити справу до касаційного розгляду в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами²²³. У наслідок касаційного розгляду аналізовану адміністративну справу направлено на новий розгляд до Івано-Франківського окружного адміністративного суду²²⁴.

²²¹ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 02 жовтня 2019 року по справі № 857/8535/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84923354>

²²² Ухвала Верховного Суду від 24 жовтня 2019 року по справі №344/13462/16-а (адміністративне провадження № К/9901/28496/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85206590>

²²³ Ухвала Верховного Суду від 10 лютого 2020 року по справі №344/13462/16-а (адміністративне провадження № К/9901/28496/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87478287>

²²⁴ Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2020 року по справі №344/13462/16-а (адміністративне провадження № К/9901/28496/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602275>

Зі сплину майже чотирьох років, адміністративний суд першої інстанції задовольнив позов повністю. Однак позивач не зупинився в процесі реалізації своїх диспозитивних прав та ініціював: по-перше, процедуру роз'яснення постанови Верховного Суду по цій справі (звернення до Верховного Суду²²⁵); по-друге, процедуру винесення додаткового рішення, яким просив вирішити питання про судові витрати, пов'язані з розглядом справи у Верховному Суді та Восьмому апеляційному адміністративному суді (звернення до Івано-Франківського окружного адміністративного суду²²⁶).

Аналіз означеної судової справи спонукає до формування двох висновків: по-перше, процесуальна активність сторін є запорукою досягнення успіху, адже наполегливість, використання усіх наявних процесуальних інструментів сприяє захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів осіб навіть у тих випадках, коли фактично втрачаються сили та ресурси для максимальної його ефективності з боку судових установ (зокрема, наприклад, відсутність чи недостатність фінансового забезпечення особи для покриття витрат на звернення до суду не дає підстав для обмеження її можливості у реалізації права на апеляційне чи касаційне звернення до адміністративного суду, адже забезпеченим є її право клопотати про відстрочення сплати судового збору, який надалі може бути покритий за рахунок відповідача (при заявленні відповідного клопотання)); по-друге, апеляційне та касаційне провадження, будучи логічним продовженням розгляду адміністративної справи, можуть розглядатись як дуальна площина для реалізації принципів диспозитивності та змагальності адміністративного судочинства, адже з одного боку реалізація диспозитивних прав у межах судового провадження першої (апеляційної) інстанції щодо активації права на оскарження судових рішень чинить прямиий вплив

²²⁵ Ухвала Верховного Суду від 06 липня 2020 року по справі №344/13462/16-а (адміністративне провадження № К/9901/28496/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90213012>

²²⁶ Додаткове рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 09 червня 2020 року по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89680663>

на хід розвитку змагального процесу у його межах, забезпечуючи тим самим більше можливостей для відстоювання процесуальних інтересів, а з іншого – ці стадії обмежують практико-реалізаційний аспект досліджуваних принципів рамками правил їхнього здійснення.

У контексті останнього йдеться про те, що рішення судових установ нижчої інстанції перевіряються ретроспективно, тобто зважаючи на ті обставини, які існували у минулому на момент прийняття оспорюваного рішення²²⁷. Окрім того, існують специфічні правила, як-то: 1) заміна відповідача допускається тільки до ухвалення рішення судом першої інстанції; 2) подання апеляційних та касаційних скарг є можливим по відношенню не до всіх судових рішень, а тільки тих, щодо яких передбачена така можливість; 3) необхідність подання разом зі скаргою або відзивом на неї клопотання про намір бути учасником розгляду справи (за відсутності такого клопотання вважається, що особа не бажає брати участі у судовому засіданні суду); 4) не розглядаються позовні вимоги та підстави позову, що не були заявлені в суді першої інстанції; зміна предмета та підстав позову у суді касаційної інстанції не допускається; 5) доповнення чи зміни до скарги мають бути належним чином обґрунтованими, а також необхідно повідомити про такі дії інших учасників справи; 6) подання нових доказів до суду апеляційної інстанції є можливим, однак необхідно довести причину їхнього не подання до суду першої інстанції; 7) суд касаційної інстанції не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази; 8) для оскарження прокурором чи суб'єктом владних повноважень встановлено строк в один рік для реалізації права на звернення до апеляційного і касаційного суду; 9) неможливість закриття провадження на підставі відмови

²²⁷ Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 03 жовтня 2022 року по справі № 520/17000/21. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106569245>

від скарги, коли щодо цього є заперечення інших осіб, які приєдналися до скарги, а також відсутність повторної можливості оскарження цього рішення особою, яка відмовилася від скарги; 10) можливість суду апеляційної чи касаційної інстанції не обмежуватись доводами та вимогами скарги у виключних випадках тощо²²⁸.

Отже, апеляційний і касаційний перегляд мають на меті перевірити правильність та законність рішень суду першої інстанції. Оскаржити рішення суду нижчої інстанції можуть не лише учасники справи, але й інші особи, якщо вирішено питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. В обох випадках апеляційного та касаційного оскарження судове рішення переглядається, існує можливість його скасування. Щодо відмінностей, то до основних слід віднести те, що суд апеляційної інстанції переглядає рішення з питань права та фактів (фактичних обставин справи), тобто може досліджувати докази, а в касаційному провадженні переглядають судові рішення лише з питань права²²⁹.

Уточнимо, що зазначене узгоджується з практикою ЄСПЛ, адже, наприклад, у справах «Пономарьов проти України», «Рябих проти Росії», «Нелюбін проти Росії» вказується, що повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватися для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не повинен фактично підміняти собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Повноваження вищих судів щодо скасування чи зміни тих судових рішень, які вступили в законну силу та підлягають виконанню, мають використовуватися для виправлення фундаментальних порушень²³⁰. Зокрема у випадку, коли судами попе-

²²⁸ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

²²⁹ Стафійчук К. Касаційне провадження в адміністративному судочинстві України : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2022. 219 с.

²³⁰ Законодавець передбачив обов'язок суду примусити суб'єкта владних повноважень до правомірної поведінки: практика ВС. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/158237-zakonodavets-peredbachiv-obovyazok-sudu-primusiti-subyektu-vladnikh-povnovazhen-do-pravomirnoyi-povedinki-praktika-vs-98f9b0>

редніх інстанцій порушені норми процесуального права, які унеможливають встановлення фактичних обставин у справі, що мають значення для правильного вирішення справи внаслідок не дослідження доказів у справі, є сенс приймати рішення про скасування судових рішень і направлення справи на новий розгляд. Причому залежно від того на якій стадії було допущеним таке порушення залежить вибір судової установи, яка має здійснювати новий судовий розгляд. Однак під час нового розгляду справи такий суд має взяти до уваги висновки касаційної інстанції, встановити наведені у його рішенні обставини, що входять до предмета доказування у даній справі, дати правильну юридичну оцінку встановленим обставинам та постановити рішення відповідно до вимог статті 242 КАС України²³¹.

Своєю чергою, питання про право подання нових доказів у межах апеляційного оскарження теж є досить цікавим та дискусійним. З одного боку, це додаткова можливість для реалізації принципу диспозитивності сторін, яка активізує новий етап змагального процесу. Однак з іншого – цей новий етап можна розцінювати як порушення принципу рівності сторін, оскільки інша сторона може не мати можливості адекватно відреагувати на нові аргументи, які не були їй відомими під час первісного розгляду справи.

На практиці під час апеляційного оскарження рішення першої інстанції суб'єкт владних повноважень, як правило, надає ті докази, які попередньо були відсутніми. Суд вирішує питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції та ухвалює їх лише у виняткових випадках, зокрема якщо надано докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього²³². Якщо апеляційний суд вважає їх поважними – здебільшого саме на їх основі здійснюється перегляд рішення суду першої

²³¹ Постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2022 року по справі № 260/1896/20 (провадження № К/9901/13843/21). ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106988277>

²³² Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

інстанції²³³. У цьому контексті доцільною вбачається думка І. Погрібніченка, що як приклад, у такій категорії адміністративних справ як оскарження індивідуального акту, під час апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції, суд взагалі не може брати до уваги пояснення й докази, якщо їх не було надано першій інстанції, адже, ухвалюючи індивідуальний акт, суб'єкт владних повноважень мотивується тими підставами, що в нього є саме на момент його ухвалення. Тобто об'єктивні причини необґрунтованості підстав та мотивів ухвалення індивідуального акта та відповідно ненадання таких доказів у цій категорії справ як такі відсутні. Якщо ж дійсно у суб'єкта владних повноважень немає можливості подати доказ у зазначений строк і він вчинив всі залежні від нього дії – суд першої інстанції обов'язково має бути повідомлений про це, доказом чого має бути окрема вказівка на це в судовому рішенні²³⁴.

Таким чином, проведений аналіз досліджуваної проблематики спонукає до таких висновків:

- забезпечення права на апеляційний перегляд справи є окремою засадою (принципом) адміністративного судочинства у розумінні КАС України. Аналогічно засадою (принципом) в контексті адміністративного судочинства визначається право на касаційне оскарження судового рішення, однак тільки у випадках, визначених законом. Своєю чергою, апеляційне та касаційне провадження є процесуальною формою вираження забезпеченого права на перегляд справи та оскарження судового рішення, а також самостійними факультативними стадіями судового розгляду адміністративної справи;
- процесуальне законодавство дає можливість реалізувати право на апеляційне оскарження у межах двох площин: подання скарги на рішення суду першої інстанції або подання скарги на ухвалу суду. Касаційному оскарженню підлягають тільки

²³³ Погрібніченко І. Адміністративні справи, пов'язані із оскарженням індивідуальних актів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. НДІПП. Київ, 2021. 217 с.

²³⁴ Там само.

рішення суду першої інстанції після їхнього перегляду апеляційним судом, а також окремі постанови апеляційного суду повністю або частково. Зазначене свідчить про те, що з кожним етапом оскарження принципи диспозитивності та змагальності набувають все більш обмежених процесуальних рамок;

- характерною особливістю апеляційного та касаційного провадження є відсутність етапу розгляду справи по суті, що пов'язано з основним призначенням зазначених стадій – вивчення у ретроспективній площині процесів, пов'язаних з розглядом адміністративної справи. Фундаментальна відмінність означених проваджень полягає у дихотомії вивчення питань права та фактів;
- на підставі аналізу справи № 344/13462/16-а, що була у провадженні Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області за позовом до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Івано-Франківської області про визнання протиправним та скасування рішень виявлено ключові особливості реалізації принципів диспозитивності та змагальності в апеляційному та касаційному провадженнях, зокрема: по-перше, процесуальна активність сторін є запорукою досягнення успіху, адже наполегливість, використання усіх наявних процесуальних інструментів сприяє захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів осіб навіть у тих випадках, коли фактично втрачаються сили та ресурси для максимальної його ефективності з боку судових установ (зокрема, наприклад, відсутність чи недостатність фінансового забезпечення особи для покриття витрат на звернення до суду не дає підстав для обмеження її можливості у реалізації права на апеляційне чи касаційне звернення до адміністративного суду, адже забезпеченим є її право клопотати про відстрочення сплати судового збору, який надалі може бути покритий за рахунок відповідача (при заявленні відповідного клопотання)); по-друге, апеляційне та касаційне провадження, будучи логічним продовженням розгляду адміністративної справи, можуть розглядатись як дуальна площина для реалізації принципів диспозитивності та змагальності

адміністративного судочинства, адже з одного боку реалізація диспозитивних прав у межах судового провадження першої (апеляційної) інстанції щодо активації права на оскарження судових рішень чинить прямий вплив на хід розвитку змагального процесу у його межах, забезпечуючи тим самим більше можливостей для відстоювання процесуальних інтересів, а з іншого – ці стадії обмежують практико-реалізаційний аспект досліджуваних принципів рамками правил їхнього здійснення;

- загалом питання про право подання нових доказів у межах апеляційного оскарження теж є досить цікавим та дискусійним. З одного боку, це додаткова можливість для реалізації принципу диспозитивності сторін, яка активізує новий етап змагального процесу. Однак з іншого – цей новий етап можна розцінювати як порушення принципу рівності сторін, оскільки інша сторона може не мати можливості адекватно відреагувати на нові аргументи, які не були їй відомими під час первісного розгляду справи.

Отже, реалізація принципів диспозитивності та змагальності в апеляційному та касаційному провадженнях мають свою специфіку, детерміновану процесуальними особливостями цих стадій судового процесу, зокрема: 1) не допускається заміна неналежного відповідача; 2) подання апеляційних та касаційних скарг є можливим по відношенню не до всіх судових рішень, а тільки тих, щодо яких передбачена така можливість; 3) необхідність подання разом зі скаргою або відзивом на неї клопотання про намір бути учасником розгляду справи (за відсутності такого клопотання вважається, що особа не бажає брати участі у судовому засіданні суду); 4) не розглядаються позовні вимоги та підстави позову, що не були заявлені в суді першої інстанції; зміна предмета та підстав позову у суді касаційної інстанції не допускається; 5) доповнення чи зміни до скарги мають бути належним чином обґрунтованими, а також необхідно повідомити про такі дії інших учасників справи; 6) подання нових доказів до суду апеляційної інстанції є можливим, однак необхідно довести причину їхнього не подання до суду першої інстанції; 7) суд касаційної інстанції не досліджує докази; 8) для оскарження прокурором чи суб'єктом владних повноважень

встановлено строк в один рік для реалізації права на звернення до апеляційного і касаційного суду; 9) неможливість закриття провадження на підставі відмови від скарги, коли щодо цього є заперечення інших осіб, які приєдналися до скарги, а також відсутність повторної можливості оскарження цього рішення особою, яка відмовилася від скарги; 10) можливість суду апеляційної чи касаційної інстанції не обмежуватись доводами та вимогами скарги у виключних випадках тощо.

2.4 Специфіка реалізації принципів диспозитивності та змагальності при перегляді судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами

Сучасне адміністративне процесуальне законодавство відносять провадження у справі у зв'язку з нововиявленими обставинами або виключними обставинами до розділу «Перегляд судових рішень»²³⁵. Зокрема Глава 3 КАС України визначає: підстави для перегляду; вимоги до особи-заявника; порядок і строк для подання такої заяви; вимоги до її форми та змісту, а також процедури відмови від неї; особливості відкриття провадження та порядку здійснення її розгляду; наслідки перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами або виключними обставинами.

На нашу думку, усі означені особливості мають прямий вплив на механізм реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України, адже функціональність цього інституту є безпосереднім вираженням вираженості законодавця до підходу врегулювання як забезпечення права особи на належний судовий захист, так і до розвитку правової системи загалом.

²³⁵ Тимченко Г. Проблеми реалізації принципів судочинства на стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 312–318.

Перш за все, слід враховувати, що перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами є факультативною стадією всіх видів юридичних процесів, тобто ініціатором виникнення цієї стадії є не суб'єкт процесу (суд), а певні учасники процесу²³⁶. Причому важливо, що як і в межах апеляційного чи касаційного перегляду, чинне адміністративно-процесуальне законодавство надає таку можливість не тільки безпосереднім учасникам справи, а й органам та особам, які законодавством уповноважені реалізовувати право звернення до суду в інтересах інших осіб (навіть якщо вони не брали участі у справі). Наприклад, оскільки прокурор може вступити у справу на будь-якій стадії її розгляду, він має право подати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами в межах своєї компетенції незалежно від його участі у справі на попередніх стадіях її розгляду, тобто у першій, апеляційній чи касаційних інстанціях. Причому право подання заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом надано Генеральному прокурору України, його першому заступнику та заступникам, керівникам регіональних прокуратур²³⁷. Згідно з правилами діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді, керівництво прокуратур усіх рівнів у межах компетенції забезпечує своєчасне ініціювання перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, дотримуючись при цьому визначених процесуальним законодавством порядку і строків подання заяв до суду, за наявності підстав подавати клопотання про їх поновлення, указуючи поважні причини їх пропуску²³⁸.

²³⁶ Миколенко О., Добровольська Н. Право особи на перегляд справи та оскарження судового рішення: поняття та особливості правового регулювання. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4 (70). С. 182–187.

²³⁷ Про деякі питання участі прокурора у розгляді справ, підвідомчих господарським судам: Постанова Вищого господарського суду від 23 березня 2012 року № 7. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007600-12#Text>

²³⁸ Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді: Наказ Офісу Генерального прокурора від 21 серпня 2020 року № 389. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0389905-20/ed20210609#Text>

Ключовим у зазначеному є те, що прокурор тільки у визначених законом випадках наділений повноваженнями здійснювати представництво інтересів держави або конкретної особи шляхом звернення до суду. Виключними випадками, за умови настання яких прокурор може здійснювати представництво інтересів держави в суді, є порушення або загроза порушення інтересів держави²³⁹, які Конституційним Судом України у Рішенні від 08 квітня 1999 року № 3-рп/99 визначені як такі, в основі яких завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо²⁴⁰. Відповідно, при поданні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами аналізованим суб'єктом звернення до адміністративного суду обов'язково мають обґрунтовуватись та підтверджуватись обставини доцільності такого звернення, у тому числі – у чому саме полягає порушення інтересів держави, адже загалом захищати інтереси держави повинні насамперед відповідні суб'єкти владних повноважень, а не прокурор. Втім, щоб інтереси держави не залишилися незахищеними, прокурор виконує субсидіарну роль, зокрема, замінює відповідного суб'єкта владних повноважень в судовому провадженні у разі, якщо той всупереч закону не здійснює захисту або робить це неналежно. У кожному такому випадку прокурор повинен навести, а суд перевірити, причини, які перешкоджають захисту інтересів держави належним суб'єктом і які є підставами для звернення прокурора до суду²⁴¹.

²³⁹ Постанова Верховного Суду від 13 травня 2021 року по справі № 806/1001/17 (адміністративне провадження № К/9901/29144/20). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96866899>

²⁴⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного [...]: Рішення Конституційного суду України від 08.04.1999 № 3-рп/99. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text>

²⁴¹ Постанова Верховного Суду від 13 травня 2021 року по справі № 806/1001/17 (адміністративне провадження № К/9901/29144/20). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96866899>

В цілому закріплення складу осіб, які мають право на подання заяви про перегляд, має значення як в плані реалізації принципу диспозитивності, так і доступності судового захисту як можливості без будь-яких перешкод добиватися захисту порушеного права. Причому коло цих осіб, передбачене процесуальним законодавством, достатньо чітке, вивірене і не потребує додаткових змін²⁴².

Загалом, на нашу думку, важливість цієї стадії судового розгляду справи полягає у тому, що перегляд судового рішення у такий спосіб забезпечує можливість оцінити відповідність між тим, чи відповідає постановлене рішення критеріям ефективності та доцільності з огляду на факти, які можуть поставити зазначене під сумнів.

Нормами КАС України передбачається, що існують різні підстави для перегляду судового рішення за нововиявленими та окремо – винятковими обставинами. При чому саме суд, що прийняв відповідне рішення має оцінити доводи заявника щодо того, чи дійсно вказані особою підстави і їхнє обґрунтування є такими, що відповідають встановленим правилам для ініціації цієї стадії судового розгляду. Також встановлюється, що ухвали про відмову у відкритті провадження про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, відмови в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами є такими, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду. Своєю чергою, у касаційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду апеляційної інстанції про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами²⁴³.

²⁴² Тимченко Г. Проблеми реалізації принципів судочинства на стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 312–318.

²⁴³ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

Відповідно, підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є: 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлення вироком суду або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного рішення у цій справі; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду. Підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане; 2) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судові рішення; 3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом²⁴⁴.

Базовим при цьому є те, що суд, який є належним в аспекті здійснення перегляду судового рішення не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову²⁴⁵. Означене узгоджується з основним постулатом принципу диспозитивності адміністративного суду, однак має глибшу юридичну природу, адже ще більше обмежує можливості адміністративного суду, – він має визначити співвідношення між тим чи впливають нові факти, докази чи обставини на зміст прийнятого рішення.

²⁴⁴ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

²⁴⁵ Там само.

Відповідно, якщо у арсеналі особи з'явився такий інструмент (підстава для його активації), шляхом подання відповідної заяви ініціюється відкриття провадження та розгляд цієї заяви у судовому засіданні, у наслідок чого приймається судове рішення.

Адміністративно-процесуальне законодавство встановило правило, згідно з яким протягом п'яти днів з дня після надходження заяви до адміністративного суду суддя (суддя-доповідач) перевіряє її відповідність вимогам статті 364 КАС України і вирішує питання про відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Відкривши провадження за нововиявленими або виключними обставинами, суддя (суддя-доповідач) надсилає учасникам справи копії заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє учасників справи. Така заява розглядається у судовому засіданні протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи. Неявка заявника або інших учасників справи, належним чином повідомлених про дату, час і місце розгляду справи, не перешкоджає судовому розгляду²⁴⁶.

Аналізуючи зазначене за порядком зазначимо, що процесуальний статус учасників процесу визначається не тільки впливом принципу диспозитивності. Неабияку роль відіграє і змагальність судочинства, сутність котрої полягає в забезпеченні умов для кожної заінтересованої особи щодо участі у вирішенні спору, в обстоюванні своєї позиції в справі шляхом подання заяви про перегляд судових актів у зв'язку з нововиявленими обставинами. Саме після відкриття нових обставин позивач, відповідач, треті особи виступають у справі як суб'єкти спірних матеріальних правовідносин, які мають у справі юридичну заінтересованість, що дозволяє їм ставити питання перед судом про порушення провадження і розгляд справи

²⁴⁶ Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 24 лютого 2021 року по справі № 1340/3904/18. Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН». URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95135215>

в зв'язку з нововиявленими обставинами²⁴⁷. Йдеться про те, що адміністративно-процесуальне законодавство надає можливість сторонам представити свої позиції щодо обставин, якими заявник обґрунтовує необхідність здійснення перегляду рішення.

Як приклад, у провадженні Івано-Франківського окружного адміністративного суду була справа № 809/538/17, де позивач висував претензії до прокуратури Івано-Франківської області щодо незаконного його звільнення із займаної посади та з органів прокуратури. Суд позов задовольнив повністю зобов'язавши поновити позивача на посаді прокурора Косівського відділу Коломийської місцевої прокуратури Івано-Франківської області та в органах прокуратури з 24 березня 2017 року, стягнути середній заробіток з відвідача за час вимушеного прогулу позивача. Уточнювалось, що відповідна постанова має бути звернена до негайного виконання²⁴⁸. Скориставшись правом на апеляційне оскарження, прокуратура Івано-Франківської області звернулась до Львівського апеляційного адміністративного суду. Вимоги апеляційної скарги обґрунтовано тим, що суд першої інстанції при прийнятті рішення застосував нечинні норми матеріального права; надав оцінку обставинам справи без урахування чинних на час виникнення спірних правовідносин норм законодавства. Апеляційний суд вирішив, що доводи апеляційної скарги є суттєвими і складають підстави для висновку про невідповідність висновків суду обставинам справи, порушення судом норм матеріального права, що призвело до неправильного вирішення справи, через що постанова суду підлягає скасуванню з прийняттям нової постанови про відмову в задоволенні заявленого позову²⁴⁹. Своєю чергою, позивач ініціював касаційне

²⁴⁷ Тимченко Г. Проблеми реалізації принципів судочинства на стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 312–318.

²⁴⁸ Постанова Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 15 травня 2017 року по справі № 809/538/17. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66617441>

²⁴⁹ Постанова Львівського апеляційного адміністративного суду від 13 вересня 2017 року по справі № 876/6689/17. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68979850>

провадження, адже вбачав у діях адміністративного суду порушення норм матеріального та процесуального права. Враховуючи те, що в ході касаційного розгляду справи судом встановлено неправильне застосування судом апеляційної інстанції норм матеріального права, яке призвело до скасування законного рішення суду першої інстанції, він прийшов до висновку про необхідність скасувати рішення суду апеляційної інстанції, із залишенням в силі рішення суду першої інстанції як такого, що скасовано помилково²⁵⁰.

Наступного місяця, після ухвалення рішення Верховним Судом, прокуратура Івано-Франківської області звернулася до Івано-Франківського окружного адміністративного суду із заявою про перегляд за нововиявленими обставинами. Суд, з'ясувавши чи має заявник адміністративну процесуальну дієздатність та чи відповідає заява вимогам статті 364 КАС України, вирішив відкрити провадження за нововиявленими обставинами та здійснювати розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи²⁵¹. Обґрунтуванням для звернення з заявою про перегляд за нововиявленими обставинами слугувало те, що при розгляді даної адміністративної справи суд досліджував питання правомірності звільнення позивача виходячи з того, що він на законних підставах обіймав посаду прокурора Косівського відділу Коломийської місцевої прокуратури Івано-Франківської області, однак на переконання відповідача, це не відповідає дійсним обставинам справи. Річ у тім, що позивач вже був поновлений на посаді відповідно до постанови Івано-Франківського суду від 27 травня 2016 року у справі № 809/69/16, однак вона скасована постановою Верховного Суду від 04 жовтня 2018 року. Відповідач вважав, що за таких обставин позивач незаконно перебув увесь цей час на посаді прокурора. Позивач проти задоволення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами заперечує.

²⁵⁰ Постанова Верховного Суду від 22 липня 2020 року по справі № 809/538/17 (адміністративне провадження № К/9901/30067/18). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90590700>

²⁵¹ Ухвала Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 31 серпня 2020 року по справі № 809/538/17. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91268314>

чував. Розглянувши заяву про перегляд за нововиявленими обставинами судового рішення, заслухавши позивача та представника відповідача, дослідивши подані докази, оцінивши належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності, суд дійшов висновку, що заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами підлягає до задоволення. Таким чином, Постанову Івано-Франківського окружного адміністративного суду, що була предметом перегляду – скасовано, а позовні вимоги у межах заявленого позову у цій справі залишено без задоволення²⁵². Оскільки зазначена постанова є такою, що може бути оскарженою в апеляційному порядку, позивач звернувся до Восьмого апеляційного адміністративного суду, адже вбачав, що перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами має на меті не усунення судових помилок у тлумаченні правових норм, а лише перегляд уже розглянутої справи з урахуванням обставин, яка існувала на час вирішення справи, але про існування якої заявнику стало відомо після ухвалення судового рішення. Своєю чергою, апеляційний суд вбачав, що рішення суду першої інстанції необхідно скасувати та прийняти постанову, якою в задоволенні заяви прокуратури Івано-Франківської області про перегляд рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 15 травня 2017 року за нововиявленими обставинами необхідно відмовити та залишити це рішення в силі. Таким чином, у наслідок проходження зазначених стадій, Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду за результатами розгляду справи за нововиявленими обставинами було скасовано; у задоволенні заяви прокуратури Івано-Франківської області про перегляд цієї справи за нововиявленими обставинами – відмовлено, а рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 15 травня 2017 року залишено в силі²⁵³.

²⁵² Постанова Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 18 вересня 2020 року по справі № 809/538/17. ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91748942>

²⁵³ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 5 грудня 2020 року по справі № 809/538/17 (пров. № А/857/12837/20). ЄДР судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93594670>

Означений приклад чітко демонструє: 1) можливість перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є додатковою площиною для сторони спірних відносин (інших учасників справи) реалізувати потенціал принципів диспозитивності та змагальності сторін у межах адміністративного судочинства. З одного боку, це гарантія того, що навіть у випадку відсутності на момент розгляду справи усіх необхідних фактичних даних про предмет спору, забезпеченою є можливість надалі її вирішення на засадах справедливості. З іншого боку, активізація зазначеної стадії адміністративного судочинства не є виключним механізмом, що забезпечить скасування рішення, яке особі вбачається як невігідне чи суб'єктно несправедливе; 2) попри те, що на цій стадії судового розгляду адміністративної справи значно обмеженим є принцип диспозитивності адміністративного суду, це не означає, що у межах апеляційного чи касаційного провадження зазначена «обмеженість» не може бути нівельована; 3) навіть прості за сутністю адміністративні справи можуть бути у провадженні адміністративного суду досить тривалий час з огляду на реалізованість принципів диспозитивності та змагальності сторін, адже активізація кожного з факультативних етапів судового розгляду з-поміж того, що, як правило, сприяє більшій його ефективності, – також його затягує (в окремих випадках безпідставно).

Досліджуючи конкретно особливості реалізації принципів диспозитивності та змагальності при перегляді судових рішень за виключними обставинами, слід вказати про те, що особливих їхніх відмінностей у порівнянні з переглядом за нововиявленими обставинами майже немає, адже положення КАС України деталізують окремо тільки підстави для подання такої заяви, а також уточнюють, що за подання і розгляд заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами судовий збір не сплачується²⁵⁴.

Щоб підтвердити чи спростувати зазначену тезу наведемо приклад із судової практики. Зокрема цікавою видається справа № 445/706/18,

²⁵⁴ Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>

що була у провадженні Золочівського районного суду Львівської області у якій заявник просив: поновити строк на подання заяви у зв'язку з виключними обставинами; заяву про перегляд постанови Золочівського районного суду Львівської області від 30 травня 2018 року у справі №445/706/18 за виключними обставинами задовольнити; скасувати постанову Золочівського районного суду Львівської області від 30 травня 2018 року у справі № 445/706/18; закрити провадження у даній справі за відсутністю події і складу адміністративного правопорушення²⁵⁵.

Інтерес цієї справи зокрема зумовлюється тим, що обґрунтування заяви ґрунтується на тому, що підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності було порушення ч.2 статті 52 Закону України «Про запобігання корупції». Однак рішенням Конституційного суду України у справі № 1-24/2020 (393/20) від 27 жовтня 2020 року визнано такими, що не відповідають Конституції України, зокрема, положення ч. 2 статті 52 Закону України «Про запобігання корупції», отже, зважаючи на те, що вказано норма є неконституційною, наявні підстави для перегляду постанови, у зв'язку з виключними обставинами. Втім відповідно до положень статті 294 КУпАП постанова судді у справі про адміністративне правопорушення може бути переглянута лише в апеляційному порядку. Постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає. Главою 24-1 КАС України також передбачено перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Проте, у цьому випадку, згідно з положеннями статті 297-4 КУпАП, заява про перегляд такої постанови подається до Верховного Суду. Іншого порядку перегляду судових рішень у справах про адміністративне правопорушення

²⁵⁵ Постанова Золочівського районного суду Львівської області від 16 березня 2021 року по справі № 445/706/18 (провадження № 3-в/445/3/21). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95560492>

(в тому числі за виключними обставинами) чинним законодавством не передбачено. Повноваженнями переглядати судові рішення, які набрали законної сили, у цій категорії справ місцевий загальний суд не наділений²⁵⁶. Тому логічно, що заява була повернута заявнику.

Й загалом слід відмітити, що адміністративних справ, які б містили таку стадію як перегляд справ за виключними обставинами не так багато у вітчизняній судовій практиці. Причин означеному є декілька. Починаючи від чіткості підстав, які дають можливість для реалізації такого права, закінчуючи окремими процесуальними особливостями для його ініціації. Зокрема особам вкрай важко іноді довести причини пропуску звернення до суду, адже їхня поважність підлягає оцінці у кожному конкретному випадку з урахуванням конкретних обставин. Актуальним у цьому випадку є приклад справи № 640/39235/21, що була у провадженні Шостого апеляційного адміністративного суду. Так в обґрунтування поданої заяви позивач зазначає, що Конституційним Судом України 12 жовтня 2022 року № 7-р(П)/2022 винесено рішення щодо не відповідності Конституції України приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI зі змінами, що поширюють свою дію на Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII, втім, що вони не забезпечують соціальних гарантій високого рівня, які впливають зі спеціального юридичного статусу громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії російської федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року²⁵⁷.

²⁵⁶ Постанова Золочівського районного суду Львівської області від 16 березня 2021 року по справі № 445/706/18 (провадження № 3-в/445/3/21). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95560492>

²⁵⁷ Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 17 березня 2023 року по справі № 640/39235/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109658818>

Перевіривши заяву, суд розцінив її як таку, що не може бути прийнята до апеляційного провадження та підлягає залишенню без руху, оскільки не відповідає вимогам статті 364 КАС України, зокрема з підстав пропуску строку на звернення. Заявник вказував, що такі дії зумовлені об'єктивним та суб'єктивним факторами. Зокрема, на його думку, у зв'язку з тим, що в цей час був ініційований касаційний порядок розгляду цієї справи, подання заяви було унеможливленим. Також він посилається на те, що з технічних причин дана заява була подана до суду першої інстанції, помилковість вчинення чого була виявлена згодом. Суд апеляційної інстанції вбачає такі доводи недовідатними, а їхнє обґрунтування таким, що не доводить їхню поважність. Тому заявнику було запропоновано подати до суду обґрунтоване клопотання про поновлення строку подання заяви про перегляд постанови Шостого апеляційного адміністративного суду від 19 вересня 2022 року за виключними обставинами із зазначенням поважних причин його пропуску та подання доказів їх поважності²⁵⁸. Таке рішення мотивовано тим, що встановлення процесуальних строків законом передбачено з метою дисциплінування учасників адміністративного судочинства та своєчасного виконання ними передбачених КАС України певних процесуальних дій і стимулює учасників адміністративного процесу добросовісно ставитися до виконання своїх обов'язків²⁵⁹. З одного боку, дійсно, адміністративний суд має бути на боці «прописаних істин», втім стверджувати про те, що таким чином суд має карати заявників, які допустили звичайну життєву помилку, на нашу думку, теж не зовсім коректно. Основне завдання адміністративного судочинства полягає у наданні захисту, а отже – адміністративний суд має бути толерантнішим, тим паче, що заявник не мав умислу до зловживання процесуальними правами чи навмисного затягування судового процесу.

²⁵⁸ Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 17 березня 2023 року по справі № 640/39235/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109658818>

²⁵⁹ Там само.

Як бачимо на конкретно цьому прикладі яскраво продемонстровано подвійність сутнісного змісту принципу диспозитивності адміністративного суду, адже будучи обмеженим процесуальним аспектом вчинення дій, можливість застосування загальної дискреції дає йому надважливі важелі впливу на хід вирішення адміністративної справи.

Таким чином, проведений аналіз досліджуваної проблематики спонукає до таких висновків:

- провадження у справі у зв'язку з нововиявленими обставинами або виключними обставинами є способом перегляду судового рішення адміністративного суду, що набрало законної сили. Важливість цієї стадії судового розгляду справи полягає у тому, що у такий спосіб забезпечується можливість оцінити відповідність між тим чи відповідало постановлене рішення критеріям ефективності та доцільності з огляду на факти, які можуть поставити зазначене під сумнів. Тому принцип диспозитивності адміністративного суду у її межах є більш обмеженим у порівнянні з іншими стадіями, адже суд має визначити співвідношення між тим чи впливають нові факти, докази чи обставини на зміст прийнятого рішення;
- у контексті регулювання здійснення провадження у справі у зв'язку з нововиявленими обставинами або виключними обставинами, адміністративно-процесуальне законодавство визначає: підстави для перегляду; вимоги до особи-заявника; порядок і строк для подання такої заяви; вимоги до її форми та змісту, а також процедури відмови від неї; особливості відкриття провадження та порядку здійснення її розгляду; наслідки перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами або виключними обставинами. Означені специфічні правила чинять прямий вплив на механізм реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України, адже функціональність цього інституту є безпосереднім вираженням виваженості законодавця до підходу врегулювання як забезпечення права особи на належний судовий захист, так і до розвитку правової системи загалом;

- існують різні підстави для перегляду судового рішення за нововиявленими та окремо – винятковими обставинами. При чому саме суд, що прийняв відповідне рішення має оцінити доводи заявника щодо того, чи дійсно вказані особою підстави і їхнє обґрунтування є такими, що відповідають встановленим правилам для ініціації цієї стадії судового розгляду;
- зміст принципу змагальності у межах провадження у справі у зв'язку з нововиявленими обставинами або виключними обставинами фактично не змінний, адже адміністративно-процесуальне законодавство надає можливість сторонам представити свої позиції щодо обставин, якими заявник обґрунтовує необхідність здійснення перегляду рішення;
- аналіз судової практики щодо перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами свідчить, що: 1) можливість такого перегляду є додатковою площиною для сторони спірних відносин (інших учасників справи) реалізувати потенціал принципів диспозитивності та змагальності сторін у межах адміністративного судочинства. З одного боку, це гарантія того, що навіть у випадку відсутності на момент розгляду справи усіх необхідних фактичних даних про предмет спору, забезпеченою є можливість надалі її вирішення на засадах справедливості. З іншого боку, активізація зазначеної стадії адміністративного судочинства не є виключним механізмом, що забезпечить скасування рішення, яке особі вбачається як не вигідне чи суб'єктно несправедливе; 2) попри те, що на цій стадії судового розгляду адміністративної справи значно обмеженим є принцип диспозитивності адміністративного суду, це не означає, що у межах апеляційного чи касаційного провадження зазначена «обмеженість» не може бути нівельована; 3) навіть прості за сутністю адміністративні справи можуть бути у провадженні адміністративного суду досить тривалий час з огляду на реалізованість принципів диспозитивності та змагальності сторін, адже активізація кожного з факультативних етапів судового розгляду з-поміж того, що, як правило, сприяє більшій його ефективності, – також його уповільнює (в окремих випадках безпідставно);

- особливості реалізація принципів диспозитивності та змагальності при перегляді судових рішень за виключними обставинами, майже ідентичні тим, що притаманні провадженню за нововиявленими обставинами, адже положення КАС України деталізують окремо тільки підстави для подання такої заяви, а також уточнюють про звільнення від обов'язку сплати судового збору. Й загалом адміністративних справ, які б містили таку стадію як перегляд справ за виключними обставинами у вітчизняній судовій практиці небагато. Аналіз однієї з таких спонукає до висновку про подвійність сутнісного змісту принципу диспозитивності адміністративного суду, адже будучи обмеженим рамками аналізу виключних обставин та їх впливу на прийняте рішення, можливість застосування загальної дискреції дає йому надважливі важелі впливу на хід вирішення адміністративної справи.

Отже, проаналізувавши особливості реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України можемо сформулювати висновок, що специфіка їхньої об'єктивізації хоч і залежить від конкретної стадії розгляду адміністративної справи, втім доцільність її виявлення зосереджується саме у межах всього процесу розгляду справи (не обмежується конкретною його стадією). Першочергово слід розуміти, що кожна справа більшою мірою є унікальною і навіть у випадку типової чи зразкової справи можливими є випадки, коли фактичні обставини будуть настільки виразними, що постає питання про специфічність такого спору загалом. Причому може бути як загалом конкретна життєва ситуація, що потребує іншого підходу до вирішення, так і окрема процесуальна дія/її відсутність з боку учасників справи, яка своєю унікальністю зробить таку справу відмінною від інших. Також необхідно враховувати, що попри забезпечені рівні можливості для осіб та суду в загальному розумінні, конкретика їхніх процесуальних прав та обов'язків може набути різного відтінку в аспекті індивідуальної адміністративної справи. Разом з тим, тільки при наявності повного розуміння процесу розгляду адміністративної справи буде забезпеченою можливість адекватно оцінити ту чи іншу модель поведінки учасників конкретної адміністративної справи.

РОЗДІЛ 3

Основні напрями удосконалення ефективності реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України

Проведене дослідження дає можливість до узагальнення двох ключових висновків в контексті виокремлення основних напрямків удосконалення ефективності реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України. По-перше, зазначені принципи є функціональними, а отже – оптимізація їх належного правового забезпечення є запорукою створення умов для підвищення рівня ефективності та справедливості судових процедур. По-друге, неналежна регламентація окремих судових процедур або їхня формалізованість є перешкодою для повноцінної реалізації аналізованих принципів. Відповідно, формувати пропозиції та вектори для удосконалення ефективності реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України необхідно у діалектичному взаємозв'язку між організаційними засадами забезпечення ефективності адміністративного судочинства та конкретними особливостями підвищення рівня дієвості аналізованих принципів у його межах. Причому в контексті останнього необхідно дотримуватись підходу мінімального втручання до норм-принципів КАС України із зосередженням уваги на оптимізації його положень, що можуть бути об'єктивізацією їх змістового відображення.

Уточнимо, що в аспекті організаційних засад забезпечення ефективності адміністративного судочинства йдеться насамперед про пошук оптимальної моделі функціонування основних його інститутів, до числа таких належать такі як: адміністративного суду, складу суду

при здійсненні адміністративного судочинства, адміністративного позову, складу учасників адміністративного судочинства та їх процесуальних прав, доказів та доказування, засобів попереднього судового захисту, усного та письмового провадження, мови адміністративного судочинства та правової допомоги в адміністративних справах, інститут судового рішення²⁶⁰ тощо. Зрозуміло, що більший науковий інтерес цього дослідження об'єктивують ті, що є площиною для реалізації аналізованих принципів. Однак, слід враховувати неможливість у відриві від загальних засад розвитку системи правосуддя, оптимізувати окремі проблемні питання функціональності зазначених інститутів, адже уся судова система пронизана фундаментальними єдиними засадами, правилами та стандартами, які мають узгоджуватися між собою. Тобто означений вектор є достатньо проблематичним. Власне тому взагалі створення належних умов для здійснення судочинства завжди були головним і досить складним завданням держави²⁶¹. Можливо через це, виокремлюючи основні напрямки забезпечення належного розвитку функціональності судової системи загалом, більшість вчених акцентує на необхідності перейняття досвіду окремих зарубіжних країн у контексті проведення судових реформ для імплементації в українське законодавство. Однак впроваджувати європейські стандарти на українську судову систему треба вивірено, виважено. У найбільш розвинутих державах, таких як, скажімо, Німеччина, Франція чи Англія, відмінні від України історичні, соціальні, політичні, правові та економічні чинники. І пересаджуючи на український ґрунт без урахування національних особливостей їхні моделі судочинства, немає впевненості в тому, що ми отримаємо очікуваний позитивний результат²⁶².

Тобто, можемо узагальнити, що швидкого та простого способу забезпечення ефективності адміністративного судочинства в Україні

²⁶⁰ Адміністративне судочинство України : підручник / за ред. О. Пасенюка. К. : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.

²⁶¹ Юрченко В. Адміністративне судочинство: проблеми становлення та розвитку. *Форум права*. 2012. № 3. С. 850–855.

²⁶² Там само.

немає, що є логічним та природним. Навіть запозичуючи позитивний досвід зарубіжних країн, слід його адаптувати таким чином, щоб врахувати усю специфіку вітчизняної правової системи та закономірності розвитку суспільних відносин у її межах.

У цьому контексті важливо розуміти, що завдяки існуванню в радянські часи влади, що не визнавала навіть можливість існування та функціонування інституту «людина проти держави»²⁶³, актуальність проблеми належного судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб у спосіб здійснення адміністративного судочинства не втрачає своєї актуальності вже багато років поспіль. Нинішній етап не є тому виключенням, адже досі держава ставить перед собою ряд першочергових завдань у сфері судочинства, які потребують нагального вирішення для підвищення рівня ефективності правосуддя та довіри суспільства до самої процедури судочинства та суддів як гарантів законності у сфері публічно-правових відносин²⁶⁴. Зокрема йдеться про: 1) організаційні проблеми, що здебільшого пов'язані з ресурсним, кадровим, технічним та іншим забезпеченням адміністративних судів; 2) нормативні проблеми, які об'єктивують загалом низький рівень законодавчої та нормотворчої техніки суб'єктів законо/нормотворення, надмірність та розгалуження законодавчої бази, наявність правових колізій та прогалин тощо.

Окрім зазначеного, на критично низькому рівні лишається довіра громадян до суду; залежність судів і суддів; надзвичайно висока завантаженість судів; невиконання судових рішень, що набуло системного характеру; політизованість процедури формування суддівського корпусу; хронічне недофінансування судової влади тощо²⁶⁵.

²⁶³ Задирака Н. Адміністративне судочинство в Україні: актуальні проблеми. *Форум права*. 2011. № 3. С. 277–281.

²⁶⁴ Боровик А., Парамонов Д. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 268 с.

²⁶⁵ Манайку Т. Європейський досвід організації судової влади: ідеї для України. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.) ; редкол.: О. Щербанюк (голова), Л. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ : Видавництво ВАІТЕ, 2020. С. 325–328.

Окремо зазначимо, що під час здійснення цього дослідження нами виявлена проблема відсутності належного рівня обізнаності фізичних та юридичних осіб про свої права, свободи та інтереси, а також щодо шляхів і можливостей їхнього захисту. Кожен повинен знати і вміти реалізовувати свої права²⁶⁶, – це аксіома.

Означене є важливим не тільки в контексті правової держави, а й тому, що правова необізнаність ставить адміністративне судочинство у незручне положення, оскільки неналежна реалізація особами своїх процесуальних прав та обов'язків має відповідні наслідки, які у свідомості таких осіб можуть ототожнюватись з недієвістю судової системи загалом.

Власне, на нашу думку, це є однією з причин низького рівня довіри громадян до діяльності адміністративних судів. Зневіра у його дієвості породжує безкарність суб'єктів владних повноважень. Тому ми переконані, що, усвідомлення проблеми захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав і законних інтересів юридичних осіб широкими верствами населення має бути передумовою формування реальної, а не декларативної демократичної правової держави. З метою поширення інформації щодо важливості та значущості захисту й охорони прав і законних інтересів, насамперед людини і громадянина, органами публічної влади й іншими суб'єктами має систематично здійснюватись низка заходів правоосвітнього, правопросвітнього та правороз'яснювального спрямування задля підвищення правової просвіти населення²⁶⁷.

У суто процесуальному аспекті проблема належного судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб у спосіб здійснення адміністративного судочинства є об'єктивно існуючою принаймні з трьох основних причин – надмірна тривалість строків

²⁶⁶ Shapoval R.V., Hetman, Ye.A. & Mernyk, A.M. (2022). Relative human rights in the conditions of special legal regimes. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 29(1), 26–38.

²⁶⁷ Боровик А., Гресько О. Характеристика взаємодії адміністративних судів із громадськістю. *Юридичний вісник*. № 5. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 27–35.

розгляду справ, неоднакова судова практика та низька ефективність. Кожна із них вже сама по собі є достатньо серйозною, тому важко виділити якусь одну як основну. До того ж ці проблеми проявляються комплексно, підсилюючи одна одну²⁶⁸.

Однак вони мають коріння глибші, ніж здається на перший погляд, – не в особі судді, не в самому суді, у провадженні якого перебуває адміністративна справа, а в судовій та виконавчій сфері загалом і, ймовірно, за все, – у питанні їх адміністрування. Йдеться насамперед про те, що держава ще не створила достатніх забезпечувальних умов; а по-друге, суб'єкти владних повноважень недостатньо мірою усвідомлюють свою соціальну місію та ухвалюють свої рішення, не завжди враховуючи права та інтереси громади й окремого її представника; по-третє, людський чинник, а точніше – історично зумовлена ментальність громадян України, що не дозволяє їм у повному обсязі зрозуміти, що відсутність законодавчо закріпленої заборони хоч формально не зобов'язує їх утримуватись від певної дії, однак має згідно з морально-етичними настановами зупиняти їх при вчиненні завідомо протиправних дій, спрямованих на посягання прав, свобод та інтересів інших осіб²⁶⁹.

Наприклад, чинним законодавством визначено вичерпний перелік підстав для відмови у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки. Зокрема особа «А» виявивши намір скористатись своїм правом на безоплатну передачу земельних ділянок громадянам звернулась до Ковельської міської ради із заявою від 06 серпня 2022 року про надання дозволу на складання проекту землеустрою для ведення особистого селянського господарства. До заяви було додано графічні матеріали щодо розміщення бажаної земельної ділянки. Особі «А» було відмовлено у наданні дозволу на складання такого проекту у зв'язку

²⁶⁸ Пасенюк О. Адміністративне Судочинство: Становлення Завершилося, Проблеми Залишилися. ЮВУ. № 37 (845).

²⁶⁹ Погрібніченко І. Адміністративні справи, пов'язані із оскарженням індивідуальних актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДІПП. Київ, 2021. 217 с.

із невідповідністю експлікації бажаної земельної ділянки за видами угідь на теперішній час тій, що міститься в матеріалах схеми землеустрою і техніко-економічного обґрунтування використання та охорони земель, іншій документації із землеустрою²⁷⁰. Слід акцентувати, що підставою відмови у наданні такого дозволу може бути лише невідповідність місця розташування об'єкта вимогам законів, прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів, генеральних планів населених пунктів та іншої містобудівної документації, схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, проєктів землеустрою щодо впорядкування територій населених пунктів, затверджених у встановленому законом порядку²⁷¹. При цьому, чинним законодавством не передбачено право суб'єкта владних повноважень відступати від зазначених положень²⁷². Тобто бачимо класичний приклад порушення прав особи «А» з боку суб'єкта владних повноважень, спричиненого прийняттям протиправного рішення.

Таким чином, наявність прозорих правил взаємодії між державою та громадянами й бізнесом – одна з визначальних ознак охорони їхніх прав, свобод та інтересів. Відповідно, оптимізацію адміністративно-процесуальних норм необхідно здійснювати синхронно з матеріальним законодавством, адже коли ми говоримо про адміністративну юстицію, то маємо на увазі не лише адміністративні суди, які розглядають адміністративні спори. Адміністративна юстиція – це також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які розглядають заяви, звернення, клопотання усіх громадян України. І наразі у них немає узагальненої систематизованої процедури

²⁷⁰ Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 27 лютого 2023 року по справі № 140/5968/22 (пров. № А/857/16932/22). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109224482>

²⁷¹ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

²⁷² Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 27 лютого 2023 року по справі № 140/5968/22 (пров. № А/857/16932/22). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109224482>

розгляду таких звернень. Кожен суб'єкт владних повноважень має свій порядок та свої процедури розгляду звернень. Необхідно привести таку діяльність до єдиної процедури, і для громадянина, і для суб'єктів владних повноважень. Тоді і судам буде простіше розглядати такі спори²⁷³.

Саме тому 17 лютого 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про адміністративну процедуру» (№ 3475), який повинен забезпечити належний баланс між інтересами громадян, суспільства та обов'язками держави. Набрання ним чинності заплановано на 15 грудня 2023 року. Мета Закону більше не допустити таких випадків, як зазначено вище, та змінити ситуацію. Суть новел Закону наступна: не повинно бути негативного рішення про особу без її права на участь; прагнути орієнтуватися на позитивний результат навіть тоді, коли справу треба вирішувати довше; максимальна збалансованість рішень публічної адміністрації, зокрема інтересів різних приватних та публічних, а також – приватних осіб²⁷⁴. Тобто Закон про адміністративні процедури для всіх суб'єктів владних повноважень встановлюватиме однакові правила. Сьогодні ж суб'єкти владних повноважень часто не дотримуються навіть своїх базових законів, і звідси виникають конфлікти. Звичайно у кожного суб'єкта владних повноважень можуть бути особливості, але їх в цій процедурі 10 %. А на 90 % суб'єкти владних повноважень під час розгляду заяв, звернень громадян мають діяти однаково. Лише тоді буде зрозумілість і прозорість²⁷⁵.

Ми переконані, що за належної функціональності цього інституту можна буде стверджувати, що система суб'єктів владних повноважень (головним чином, органів виконавчої гілки влади та органів

²⁷³ Адміністративна юстиція – це надбання нашої держави», – Михайло Смокович. Судово-юридична газета, 2018. № 24–28 (443–447). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/525058/>

²⁷⁴ Тимошук В., Бойко І., Школик А., Школьний Є. Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозори правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом : посібник для публічних службовців. Київ, 2022. 75с.

²⁷⁵ Адміністративна юстиція – це надбання нашої держави», – Михайло Смокович. Судово-юридична газета, 2018. № 24–28 (443–447). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/525058/>

місцевого самоврядування) є тим механізмом, який ефективно захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, що мінімізує можливість виникнення спорів у публічно-правовій сфері та, відповідно, робить непотрібним звернення до адміністративного суду²⁷⁶.

Тобто беззаперечно цей Закон має бути введений в дію, однак слід підтримати думку В. Шулежко, який стверджує, що окремі його положення є недопрацьованими. Зокрема мова йде про відсутність у ньому розмежувань між діями та рішеннями адміністративних органів, а також норм щодо притягнення суб'єкта владних повноважень до дисциплінарної відповідальності на підставі підтвердженого факту протиправності його рішень та дій. На думку вченого необхідно допрацювати його положення через додання до змісту статті 2 (визначення термінів) категорії розмежування рішень та дій адміністративного органу й окремого розділу під назвою «Правові наслідки визнання рішень та дій суб'єктів владних повноважень протиправними» із доданням спеціалізованих норм: 1) статті 101 «Наслідки визнання адміністративним органом вищого рівня рішень та дій суб'єктів владних повноважень протиправними»; 2) статті 102 «Наслідки визнання адміністративним судом рішень та дій суб'єктів владних повноважень протиправними». Тобто протиправність дій суб'єкта владних повноважень, підтверджена судовим рішенням, має бути підставою для обов'язкової дисциплінарної відповідальності таких суб'єктів. Це буде додатковим чинником суб'єктам владних повноважень діяти лише в певних рамках закону. Ця норма має бути викладена в такому формулюванні:

«Рішення суду, що набрало законної сили, є підставою для притягнення відповідальної особи адміністративного органу до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження,

²⁷⁶ Верховний Суд визначив поняття «ефективне правосуддя» та вказав на обов'язок суб'єкта влади поновлювати порушені права особи без звернення такої особи до адміністративного суду. *Судово-юридична газета*. 2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/252531-verkhovniy-sud-viznachiv-ponyattya-efektivne-pravosuddya-ta-vkazav-na-obov-yazok-subyekta-vladi-ponovlyuvati-porusheni-prava-osobi-bez-zvernennya-takoyi-osobi-do-administrativnogo-sudu>

передбаченого Законом України «Про державну службу» (889-VIII), іншими законами та підзаконними актами України»²⁷⁷.

Відповідно, за таких умов окрім адміністративно-процедурного аспекту буде створено ще одну засаду для вирішення питання про функціональність інституту відповідальності органів влади, адже проголошення факту встановлення непорушних правил відповідальності кожного перед законом, у тому числі самої держави, як гаранта його непорушності²⁷⁸ недостатньо для твердження про його існування загалом. Наголосимо, державні органи, органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи повинні діяти в межах своєї компетенції, тим самим утверджувати законність як невід’ємний елемент демократії²⁷⁹, а отже – давно актуальним є питання забезпечення простору застосування нормативно-правової бази з питань юридичної відповідальності органів і посадових осіб публічної служби²⁸⁰.

Окрім того, на нашу думку, доцільною вбачається ініціатива щодо доповнення його змісту положеннями, які зобов’язують адміністративних органів до обов’язковості використання у правозастосовній практиці позицій Верховного суду, викладених у рішеннях за зразковими справами²⁸¹.

Маємо надію, що з практичним втіленням у дійсність положень Закону про адміністративну процедуру вирішиться низка актуальних питань ефективності адміністративної юстиції загалом. Проте у дискурсі власне удосконалення ефективності реалізації принципів

²⁷⁷ Шулежко В. Адміністративне судочинство у справах про протиправність дій суб’єктів владних повноважень в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2020. 212 с.

²⁷⁸ Боровик А., Парамонов Д. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб’єктів підприємницької діяльності в Україні. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 268 с.

²⁷⁹ Білик В. Законність як принцип, вимога та режим. *Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні* : матеріали III Всеукраїнської наук.-теор. конф. М-во внутр. справ України, Нац. академ. внутр. справ. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 80–81.

²⁸⁰ Тимофеева Л. Відповідальність публічної влади перед людиною. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2019. № 1. С. 52–54.

²⁸¹ Погрібніченко І. Адміністративні справи, пов’язані із оскарженням індивідуальних актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2021. 23 с.

диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України необхідно вести мову про забезпечення доступності адміністративного судочинства, адже без такого наявність аналізованих принципів загалом може бути розцінена як абсурдна, адже вони будуть декларативними за суттю.

Зокрема наразі досить гостро стоїть питання доступності адміністративного судочинства під час запровадження правового режиму воєнного стану.

Через напад російської федерації на Україну 20 % судів не могли здійснювати правосуддя. Згідно зі статтею 64 Конституції в умовах воєнного часу право на судовий захист не обмежується і держава несе позитивні обов'язки по забезпеченню доступу до адміністративного правосуддя у повному обсязі. Відповідно до позиції Венеційської комісії, при надзвичайних правових режимах судова система має продовжувати гарантувати здійснення права на справедливий суд. Функціонування судової системи не повинно обмежуватися, за винятком ситуацій цілковитої необхідності або в тому разі, коли таке функціонування фактично неможливе²⁸². Таке втручання має бути пропорційним і не посягати на сутнісний зміст права на судовий захист, щодо забезпечення якого держава має виконати низку позитивних зобов'язань²⁸³. У зв'язку із цим положення законодавства та судова практика мають бути доволі гнучкими у світлі обставин воєнного часу²⁸⁴.

Уточнимо, що у зв'язку з військовою агресією режим роботи кожного конкретного суду визначається індивідуально, а відповідно – діяльність та робота суду залежить від того, яка ситуація склалась в конкретному

²⁸² Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування: Венеційська комісія за демократію через право (CDL-PI(2020)005rev, 26.05.2020). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLPI\(2020\)005rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLPI(2020)005rev-ukr).

²⁸³ Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. 2-е вид. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 291–292.

²⁸⁴ Завидняк А. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, 2022. № 1. С. 218–222.

регіоні, де розташований суд²⁸⁵. Тому цілком логічно, що необхідність нормативного врегулювання діяльності судових установ в умовах воєнного чи надзвичайного стану²⁸⁶ є досить актуальною.

Так законодавцями вбачалось за доцільне запровадження додаткового повідомлення учасників судового процесу про розгляд справи з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, в тому числі з використанням мобільного додатка Порталу Дія (Дія), та отримання через відповідний додаток в електронній формі судового рішення по справі, виконавчого документа, виданого у формі електронного документа, особою, що є стороною по справі. А також запровадження можливості проведення зборів суддів дистанційно у режимі відео конференції²⁸⁷. Зазначені зміни було прийнято шляхом внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Однак примітно, що ці зміни виходять за межі правового регулювання статті 11 цього Закону, яка має назву «Гласність і відкритість судового процесу». Загалом доцільним є їх внесення саме у процесуальні закони, а не створення нагромадження норм, які б регулювали одне й те ж саме питання в різних нормативно-правових актах. А також слід враховувати, що Єдиний державний вебпортал електронних послуг створений для виконання інших завдань ніж інформування учасників судового розгляду про перебіг судової справи²⁸⁸. Причому діючим законодавством вже врегульовано питання повідомлення учасників

²⁸⁵ Олексій У. Адміністративне судочинство під час військового стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); за загальною редакцією С. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 108–110.

²⁸⁶ Шевчук С. Ефективність функціонування адміністративного судочинства в Україні: сьогочасна проблематика. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2023. Вип. 2. С. 73–77.

²⁸⁷ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану» від 7315 від 26 квітня 2022 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1280205>

²⁸⁸ Висновок щодо проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану (реєстр. № 7315 від 26 квітня 2022 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1310965>

судового процесу про перебіг справи в електронній формі. Так, відповідно до вимог процесуального законодавства, часом вручення процесуальних документів в електронній формі є дата отримання судом повідомлення про доставлення документів на офіційну електронну адресу (пункт 2 частини 1 статті 127, пункт 2 частини 6 статті 251 КАС України). Тобто з суті таких змін випливає, що ухвалення законопроекту призводить до додаткових витрат на інтеграцію інформації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи і Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, що видається не виправданим для держави, яка веде збройне протистояння агресору, тим більше що таке дублювання інформації не матиме правового значення²⁸⁹. Однак з іншого боку, інформаційно-телекомунікаційної системи потребують захисту з огляду на інформацію їхнього вмісту та можуть бути не функціональними на певний період. Й загалом в контексті забезпечення права на справедливий суд такі зміни є прийнятними, а уточнення про виключно інформаційні цілі використання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг і відсутність процесуальних наслідків повідомлення особи про хід справи свідчить про правильно обраний підхід щодо можливості його використання у цьому випадку²⁹⁰.

Окремо зазначимо щодо змін в організації роботи суду. Пропоновані зміни є доцільними, однак логічніше запровадити механізм проведення зборів суддів у режимі відеоконференції за загальним правилом, окрім тих випадків, коли судді воліють зібратися офлайн або коли в Законі встановлено такий порядок прийняття рішення, який неможливо реалізувати в режимі відео конференції²⁹¹.

²⁸⁹ Медведєв К. Судочинство під час війни: які зміни передбачено ухваленим Законом (проектом 7315). *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/212847_sudochinstvo-pd-chas-vyni-yak-zmni-peredbacheno-ukhvalenim-zakonom-proektom-7315

²⁹⁰ Шевчук С. Ефективність функціонування адміністративного судочинства в Україні: сьогочасна проблематика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 2. С. 73–77.

²⁹¹ Медведєв К. Судочинство під час війни: які зміни передбачено ухваленим Законом (проектом 7315). *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/212847_sudochinstvo-pd-chas-vyni-yak-zmni-peredbacheno-ukhvalenim-zakonom-proektom-7315

Втім необхідно забезпечити: 1) безпечний канал для спілкування між суддями, щоб він відповідав вимогам кібербезпеки та захисту даних; 2) унеможливити доступ інших осіб, які не мають права брати участь чи бути присутніми під час обговорень; 3) запобігти запису цих зустрічей²⁹².

Свою чергою, спробою врегулювати питання здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану, є законопроекти: 1) № 7316 від 26 квітня 2022 року про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (не прийнятий); 2) №8358 від 13 січня 2023 року про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді (очікує розгляду). Зокрема останнім пропонується: передбачити можливість надавати повноваження секретаря іншим працівникам апарату суду та можливість дистанційної роботи секретаря; встановити, що суд викликає або повідомляє учасників судового процесу про дату, час і місце судового засідання у справі будь-якими можливими засобами, на всі відомі засоби комунікації (телефонограма, СМС повідомлення, електронна пошта, повідомлення у месенджерах тощо), а також через оголошення на офіційному вебпорталі судової влади України. При цьому, виклик або повідомлення вважається врученим учаснику судового процесу лише у випадку надходження до суду підтвердження про отримання чи ознайомлення із викликом або повідомленням; передбачити, що підготовче провадження та/або судовий розгляд має бути проведений протягом розумного строку з урахуванням можливості учасників справи взяти участь у розгляді справи; розширити сферу застосування письмового

²⁹² Bachmaier, Lorena. EXPERT OPINION Of the Law 7315 “On Amending the Law of Ukraine ‘On the Judicial System and Status of Judges’ regarding the Judicial Proceedings during the Martial Law or State of Emergency” Council of Europe, 2022. С. 2–4.

провадження у судах всіх юрисдикцій; поширити особливості розгляду судових справ, які застосовувалися у зв'язку із введенням карантину з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), також і на період дії воєнного чи надзвичайного стану; передбачити можливість дистанційного доступу до автоматизованої системи документообігу суду з використанням власного кваліфікованого електронного підпису судді; удосконалити процедуру врегулювання спору за участю судді²⁹³.

Отже, процесуальне законодавство України, яке визначає процедуру розгляду судами справ у порядку адміністративного судочинства, має недоліки, що не забезпечують можливість здійснення правосуддя в умовах воєнного стану судами, які опинилися в зоні воєнного конфлікту, в окупації або в оточенні²⁹⁴. Одним зі способів вирішення означеного також є удосконалення та введення додаткових норм, що дозволяють судам переходити на час воєнного стану на паперову форму діловодства, здійснення ними судочинства, а також комунікації з учасниками судових процесів і між судами, запроваджують тимчасовий мораторій на внесення ухвалених у цей період судових рішень до Єдиного реєстру судових рішень²⁹⁵. Дійсно, документарне судочинство більше не є ефективним, адже це значні часові витрати, відсутність оперативного доступу учасників процесу до матеріалів справи, затягування процесу, необхідність засвідчення копій документів, недоцільне ускладнення роботи адвокатів, нераціональне використання значної кількості паперу²⁹⁶ тощо. Однак такий

²⁹³ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді» № 8358 від 13 січня 2023 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1608269>

²⁹⁴ Шеремет О., Коверзнев В. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 25–30.

²⁹⁵ Там само.

²⁹⁶ Шевцова Н. Особливості застосування принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 12–18.

тимчасовий захід забезпечить сталу роботу судів в умовах воєнної небезпеки для державної незалежності та територіальної цілісності України, хоч і певною мірою й потягне за собою ускладнення учасникам судових процесів комунікацію із судами та їхню безпосередню участь у вирішенні справ²⁹⁷.

Також зазначимо, що оскільки відеоконференція, як формат проведення судового засідання може претендувати на визнання одним з ефективних засобів відправлення правосуддя²⁹⁸ (особливо під час дії непередбачуваних факторів змін функціональності адміністративного судочинства), доцільно виправити недоліки дистанційного судочинства, зробивши його повноцінною альтернативою офлайн засідання.

Й загалом, ведучи мову про оптимізацію адміністративно-процесуального законодавства в аспекті електронного судочинства, що безумовно вплине на рівень ефективності реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України, на нашу думку, доцільно зменшити бюрократичні бар'єри, тим самим оптимізувати процедури його доступності. Як приклад, вимога вказати місце проживання як обов'язкова в контексті підтримки взаємозв'язку сторони із судом у нинішніх реаліях цілком втрачає актуальність, адже достатнім є встановлення альтернативних способів ведення комунікації.

Щодо інших питань, які об'єктивують проблеми належної реалізації аналізованих принципів можемо виокремити, як приклад: 1) КАС України не визначає, за якою формою адміністративного судочинства потрібно вирішувати адміністративні справи у тих випадках, коли позивачі є службовими особами, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище. Показово, що навіть у Верховному Суді склалась неоднозначна практика з цього питання: в одних

²⁹⁷ Шеремет О., Коверзнев В. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 25–30.

²⁹⁸ Боровик А., Парамонов Д. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 268 с.

випадках констатується необхідність розгляду зазначених справ лише за правилами загального позовного провадження, а в інших – допускається їх розгляд у спрощеному порядку²⁹⁹; 2) норми КАС України не передбачають продовження строку на звернення до суду у зв'язку із дією воєнного стану³⁰⁰; 3) наявність рішення суду про задоволення позовних вимог у спорі із суб'єктом владних повноважень не завжди є останньою крапкою в питанні відновлення порушеного права³⁰¹ (проблематика виконання судових рішень); 4) відсутність можливості вирішення адміністративного конфлікту (відмінного від компетенційного) у спосіб адміністративного судочинства та судовою системою загалом тощо.

Окрім означених проблем, на нашу думку, слід також виокремити відсутність спеціалізованого закону, який має визначати засади організації та діяльності системи адміністративних судів України, спеціальні вимоги до суддів цього суду та гарантії їх діяльності³⁰².

Зокрема за рекомендаціями Консультативної Ради Європейських Суддів створення спеціалізованих палат або судів підлягає ретельному регулюванню. Зокрема спеціалізовані суди мають забезпечуватися належними кадровими, адміністративними та матеріальними ресурсами, необхідними для забезпечення їхньої діяльності, однак це не має шкодити іншим судам, які мають право на однакові умови стосовно зазначених ресурсів. Злиття кадрових та матеріальних ресурсів може стати засобом до уникнення проблем, пов'язаних з організацією спеціалізації. Тобто має бути зроблене усе необхідне

²⁹⁹ Постанова Верховного Суду від 7 жовтня 2021 року у справі № 640/23517/20. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/100189697>; Постанова Верховного Суду від 8 квітня 2021 року у справі № 640/10536/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96112626>

³⁰⁰ Цвіркун Ю. Аналіз законодавчих змін, рекомендацій та законопроектів, спрямованих на удосконалення адміністративного судочинства в Україні під час дії воєнного стану. *Київський часопис права*. 2022. № 2. С. 111–117.

³⁰¹ Шулежко В. Адміністративне судочинство у справах про протиправність дій суб'єктів владних повноважень в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2020. 212 с.

³⁰² Погрібніченко І. Адміністративні справи, пов'язані із оскарженням індивідуальних актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2021. 217 с.

для забезпечення оптимальних умов адміністрування судочинства в спеціалізованих судах. Причому загалом, в спеціалізованих судах мають застосовуватись загальні процесуальні норми. Особливі процесуальні норми допустимі, тільки якщо вони задовольняють одну з потреб, яка призвела до створення спеціалізованого суду³⁰³.

Тому актуальними вбачаються ініціативи Окружного адміністративного суду міста Києва, суддівський та апаратний корпуси якого пропонують ухвалення спеціалізованого Закону України «Про адміністративний судоустрій (Про систему адміністративних судів і України)», що буде позитивним кроком, адже на сьогодні вони існують виключно на підставі Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який є загальним і який не враховує особливостей розгляду адміністративних справ, де стороною завжди є влада. Тому слід більш чітко закріпити в окремому законі незалежність і самостійність адміністративної юрисдикції, описати її структуру (трирівнева зі своїм касаційним судом, що не входять до складу Верховного суду), а також визначити повноваження Верховного суду як вищого суду, які не стосуються формування правових позицій з розгляду справ адміністративними судами, а стосуються лише узагальнення судової практики (як раніше), а також визначення питань підсудності справ (юрисдикції)³⁰⁴.

До речі, Голова Вищої ради правосуддя А. Овсієнко вважає, що логічно було б надати судовій гілці влади право законодавчої ініціативи і цим захистити нормативно-правову базу від аматорських експериментів. Він зазначив, що наразі відбуваються фрагментарні зміни, що призводить до розбалансування роботи інституцій.

³⁰³ Висновок № 15 (2012) Консультативної Ради Європейських Суддів стосовно спеціалізації суддів, прийнятий на 13-ому пленарному засіданні КРЕС (Париж, 5-6 листопада 2012 року). URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%E2%84%96_15_\(2012\).pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%E2%84%96_15_(2012).pdf)

³⁰⁴ Погрібніченко І. Адміністративні справи, пов'язані із оскарженням індивідуальних актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2021. 217 с.; Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 06 серпня 2018 року по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75702165>

Як приклад він наводить ситуацію довкола Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» № 193-IX. Ще на етапі законопроекту Вища рада правосуддя у своєму консультативному висновку висловила низку суттєвих застережень щодо пропонованих новел. Проект був негативно оцінений також органами системи правосуддя та професійними юридичними організаціями. Однак цю позицію законодавці не взяли до уваги, у результаті чого була заблокована робота Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що призвело до наростання дефіциту кадрів у судах і збільшило тривалість розгляду справ. Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції, деякі норми Закону № 193-IX. Для виправлення ситуації Президент подав до Верховної Ради законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування» № 3711, який уже рекомендований до ухвалення в першому читанні. У всіх цих перипетіях минув майже рік, упродовж якого через непередумані зміни продовжував знижуватися рівень доступу громадян до правосуддя³⁰⁵.

Отже, концептуальні основи здійснення адміністративного судочинства оптимізуються під впливом різноманітних об'єктивних чинників, однак процес його здійснення є складним, потребує виваженості та обґрунтованої доцільності, оскільки будь-які реформи проводяться саме для людей, то насамперед потрібно аналізувати, який позитив такі зміни принесуть громадянину чи іншій особі³⁰⁶, чи сприятиме це захисту їхніх прав, свобод та інтересів, а також чи створить це надмірне навантаження на державний апарат в реалізаційному аспекті.

³⁰⁵ Овсієнко А. Щоб реформування не було фрагментарним, варто дослухатися до судової гілки влади. *Судова влада України*. 2020. URL: <https://court.gov.ua/press/news/973641/>; Шулежко В. Адміністративне судочинство у справах про протиправність дій суб'єктів владних повноважень в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2020. 212 с.

³⁰⁶ Кузьмишин В. Адміністрування апеляційних судів в Україні: дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. *Науково-дослідний інститут публічного права*. Київ, 2018. 222 с.

Відповідно, при здійсненні оптимізації вітчизняного адміністративно-процесуального законодавства доцільним є врахування двох фундаментальних положень: по-перше, кореляції доцільності з узгодженістю; по-друге, взаємозв'язку між прогресивністю та збалансованістю. Означене вимагає:

- 1) чітко розуміти межу між текстуальним та змістовим аспектами приписів КАС України – попри всі добрі наміри законодавця, окремі положення КАС України можуть не враховувати всіх нюансів відносин, що реально виникатимуть на підставі цих норм. Тому кожного разу, застосовуючи положення Кодексу, дається їм таке тлумачення, яке б впливало із завдання адміністративного судочинства та максимально відповідало змісту його принципів. У разі якщо в КАС України відсутнє конкретне положення для регулювання певних процесуальних відносин, тоді суд керується принципами адміністративного судочинства. Таким чином, суд може виводити з принципу правила, які прямо не сформульовані у тексті КАС України, але є логічним висновком зі змісту цього принципу³⁰⁷;
- 2) вносити зміни до КАС України виключно на основі експертності, тобто після проведення публічної дискусії;
- 3) зосереджувати увагу на якості адміністративного законодавства загалом, практиці його реалізації з боку суб'єктів владних повноважень (окрім адміністративно-процедурного аспекту важливо вирішити питання про функціональність інституту відповідальності органів влади);
- 4) систематично відстежувати динаміку об'єктивно зумовлених трансформаційним процесом розвитку суспільних відносин факторів впливу на ефективність адміністративного судочинства;
- 5) постійно змінювати підходи до вирішення проблем забезпечення належного рівня обізнаності фізичних та юридичних осіб про свої права, свободи та інтереси, а також шляхи і можливості їхнього захисту;

³⁰⁷ Коментар до статті 7 КАС України. НПП Юрисконсульт. URL: <http://surl.li/atocuy>

- б) зменшити бюрократичні бар'єри та оптимізувати процедури доступності адміністративного судочинства, зокрема в умовах дії непередбачуваних факторів змін його функціональності.

Таким чином, в контексті ефективної діяльності адміністративного суду вкрай важливо, щоб держава вчасно виявляла будь-які зміни функціональності адміністративного судочинства, працювала на «випередження» або ж здійснювала кроки до мінімізації потенційно негативних факторів недостатності судового захисту прав, свобод та інтересів осіб.

ВИСНОВКИ

У монографії представлено результати проведеного комплексного аналізу юридичної природи та специфіки реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України з позиції діалектичної єдності їхнього змісту. Основні з них такі:

1. Доведено, що згідно з конституційними нормами фізичні та юридичні особи мають право на захист своїх прав, свобод та інтересів, однак слід чітко розуміти поверхневність зазначеного формулювання. Щонайменше обумовлюється це тим, що не кожна особа має необхідний обсяг правосуб'єктності для активізації відповідних механізмів (винятком є фізичні особи, які в правовому контексті завжди мають статус людини, й за умов громадянства України – громадянина). Виявлено, що інститут судового захисту їхніх прав, свобод та інтересів є одним з найбільш ефективних його форм, адже це основне і функціональне призначення судової влади будь-якої цивілізованої, демократичної та соціально-орієнтованої держави. Узагальнено, що наразі адміністративне судочинство має самостійність та відокремленість від інших форм судового захисту, визначається важливим інструментом сервісно-організованого типу управління суспільними та державними справами.

2. Визначено, що принципи адміністративного судочинства становлять єдину систему забезпечення функціональності здійснення правосуддя адміністративними судами України. Маючи спільну мету – ефективно здійснювати захист порушеного права особи та сприяти юридичній визначеності правових норм – ці принципи репрезентують базову ідею запровадження правопорядку у сфері адміністративно-процесуальних відносин. Як невід'ємна складова реалізації права на справедливий суд, вони надають можливість його практичного втілення у межах вирішення публічно-правових спорів, де суд є незалежним від будь-яких проявів стороннього впливу, має достатньо ресурсу

та нормативну забезпеченість задля прийняття об'єктивних рішень, а його сторони – користуються фізичною, фінансовою та інформаційною доступністю як в аспекті реалізації права на звернення до суду, так і під час кожного етапу здійснення судового захисту порушених прав, свобод та інтересів особи, який загалом є безперешкодним, справедливим, ефективним, транспарентним і найголовніше – забезпечує можливість кожному буди автономним, вислуханим, підтвердити свої доводи та аргументи доказами, а також реалізовувати у межах процедурного аспекту своє право незгоди з окремими процесуальними діями чи рішеннями суду.

3. Доведено, що юридична природа принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві має дуальне значення:

- 1) в аспекті регулювання взаємовідносин між сторонами публічно-правового спору, переданого на вирішення адміністративному суду як кореляції їхньої адміністративно-процесуальної правосуб'єктності з автономією власної волі, де будь-яке обмеження чи втручання у процес реалізації ними процесуальних прав та обов'язків з боку адміністративного суду є допустимим у межах процедурної форми реалізації ним контрольних повноважень;
- 2) в аспекті діяльності адміністративного суду як обов'язку бути незалежним арбітром, що активізує загальний змагальний судовий процес (у виключних випадках номінально може вважатись його учасником, адже наділений можливістю за власною ініціативою збирати необхідні докази (не тільки пропонувати сторонам їхнє подання, однак і встановлювати обов'язок їхнього пред'явлення)), забезпечує об'єктивний розгляд адміністративної справи, у тому числі у спосіб застосування судової дискреції.

4. Доведено, що нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві є необхідним та ключовим аспектом утвердження дієвості зазначених принципів, адже це забезпечує їхню обов'язковість, спричинення правових наслідків за відступ від закріплених ними правил. Й загалом це сприяє юридичній визначеності у публічно-правовій

сфері, її зрозумілості та прогнозованості у розвитку. Окрім того, аналіз таких джерел надає вичерпне уявлення про їхню теоретико-правову значимість, яка у єдності реалізаційного аспекту передбачає наявність створених умов для урівноваження автономії сторін публічно-правового спору, переданого на розгляд адміністративному суду, з його контрольною функцією щодо розпорядження ними їхніми процесуальними правами і обов'язками, що зрештою забезпечує основне призначення справедливого розгляду адміністративної справи.

5. З'ясовано, що принцип диспозитивності адміністративного судочинства можна розглядати у відриві від принципу змагальності, – останній без реалізації принципу диспозитивності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції є практично неможливим. Тому доцільним вбачається узагальнення, що принципи диспозитивності та змагальності під час вирішення адміністративної справи в суді першої інстанції необхідно розглядати у діалектичній єдності (яка забезпечує в практичній площині взаємодоповнюваність та ефективність їхнього змісту) як таких, що реалізуються у межах забезпечених рівних умов для сторін користування та розпорядження своїми процесуальними правами і виконання загальних та похідних обов'язків у кореляції з тим, як адміністративний суд сприяє чи обмежує таке право.

6. Визначено, що у межах загальної процедури розгляду адміністративної справи сторони мають більше можливостей для реалізації принципу змагальності, адже на стадії розгляду справи по суті сторони мають право, наприклад, заявляти клопотання, а інші учасники – висловити свою думку щодо них. Окрім того, під час проголошення вступного слова чи з'ясування всіх обставин у справі та перевірки їх доказами можна додатково надати необхідні пояснення щодо предмета позову. Наслідком останніх зокрема може бути повернення до стадії з'ясування обставин у справі. Водночас стверджувати про те, що принцип змагальності під час розгляду адміністративної справи в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін є мало функціональним теж не є доцільним, адже у кореляції зі зручністю, економією часу та зрозумілістю сторони

не позбавлені можливості надання вичерпних доказів, доводів та аргументів по суті спору. Тобто тільки після того, як сторони реалізують своє диспозитивне право у межах процедури змагальності сторін, адміністративний суд досліджує матеріали адміністративної справи, всебічно і повно з'ясовує всі фактичні обставини, на яких ґрунтується адміністративний позов, формує висновки, покладені в основу судового рішення.

7. Узагальнюється, що реалізація принципів диспозитивності та змагальності у апеляційному та касаційному провадженнях мають свою специфіку, детерміновану процесуальними особливостями цих стадій судового процесу, зокрема:

- 1) не допускається заміна неналежного відповідача;
- 2) подання апеляційних та касаційних скарг є можливим по відношенню не до всіх судових рішень, а тільки тих, щодо яких передбачена така можливість;
- 3) необхідність подання разом зі скаргою або відзивом на неї клопотання про намір бути учасником розгляду справи (за відсутності такого клопотання вважається, що особа не бажає брати участі у судовому засіданні суду);
- 4) не розглядаються позовні вимоги та підстави позову, що не були заявлені в суді першої інстанції; зміна предмета та підстав позову у суді касаційної інстанції не допускається;
- 5) доповнення чи зміни до скарги мають бути належним чином обґрунтованими, а також необхідно повідомити про такі дії інших учасників справи;
- 6) подання нових доказів до суду апеляційної інстанції є можливим, однак необхідно довести причину їхнього не подання до суду першої інстанції;
- 7) суд касаційної інстанції не досліджує докази;
- 8) для оскарження прокурором чи суб'єктом владних повноважень встановлено строк в один рік для реалізації права на звернення до апеляційного і касаційного суду;
- 9) неможливість закриття провадження на підставі відмови від скарги, коли щодо цього є заперечення інших осіб,

які приєдналися до скарги, а також відсутність повторної можливості оскарження цього рішення особою, яка відмовилася від скарги;

10) можливість суду апеляційної чи касаційної інстанції не обмежуватись доводами та вимогами скарги у виключних випадках тощо.

8. На основі аналізу судової практики щодо перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами визначено, що:

1) можливість такого перегляду є додатковою площиною для сторони спірних відносин (інших учасників справи) реалізувати потенціал принципів диспозитивності та змагальності сторін у межах адміністративного судочинства. З одного боку, це гарантія того, що навіть у випадку відсутності на момент розгляду справи усіх необхідних фактичних даних про предмет спору, забезпеченою є можливість надалі її вирішення на засадах справедливості. З іншого боку, активізація зазначеної стадії адміністративного судочинства не є виключним механізмом, що забезпечить скасування рішення, яке особі вбачається як невідгідне чи суб'єктно несправедливе;

2) попри те, що на цій стадії судового розгляду адміністративної справи значно обмеженим є принцип диспозитивності адміністративного суду, це не означає, що у межах апеляційного чи касаційного провадження зазначена «обмеженість» не може бути нівельована;

3) навіть прості за сутністю адміністративні справи можуть бути у провадженні адміністративного суду досить тривалий час з огляду на реалізованість принципів диспозитивності та змагальності сторін, адже активізація кожного з факультативних етапів судового розгляду з-поміж того, що, як правило, сприяє більшій його ефективності, – також його уповільнює (в окремих випадках безпідставно).

9. Запропоновано при здійсненні оптимізації вітчизняного матеріального та процесуального адміністративного законодавства враховувати два фундаментальних положення: по-перше, кореляції

доцільності з узгодженістю; по-друге, взаємозв'язку між прогресивністю та збалансованістю. Доведено, що означене в частині підвищення ефективності реалізації принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України вимагає:

- 1) чітко розуміти межу між текстуальним та змістовим аспектами приписів КАС України;
- 2) вносити зміни до КАС України виключно на основі експертності (після проведення публічної дискусії);
- 3) зосереджувати увагу на якості адміністративного законодавства загалом, практиці його реалізації з боку суб'єктів владних повноважень (окрім адміністративно-процедурного аспекту важливо вирішити питання про функціональність інституту відповідальності органів влади);
- 4) систематично відстежувати динаміку об'єктивно зумовлених трансформаційним процесом розвитку суспільних відносин факторів впливу на ефективність адміністративного судочинства;
- 5) постійно змінювати підходи до вирішення проблем забезпечення належного рівня обізнаності фізичних та юридичних осіб про свої права, свободи та інтереси, а також шляхи і можливості їхнього захисту;
- 6) зменшити бюрократичні бар'єри та оптимізувати процедури доступності адміністративного судочинства, зокрема в умовах дії непередбачуваних факторів змін його функціональності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Адміністративна юстиція – це надбання нашої держави», – Михайло Смокович. *Судово-юридична газета*. 2018. № 24–28 (443–447). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/525058/>
2. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді; за загальною редакцією О. Пасенюка. К. : Істина, 2007. 608 с.
3. Адміністративне судочинство України : підручник / за ред. О. Пасенюка. К. : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
4. Алієв Т. Реалізація принципів на стадії перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами у цивільному процесі. С., 2005.
5. Берназюк Я. Принцип змагальності судового процесу як складова права на справедливий судовий розгляд. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3 (87). С. 14–25.
6. Білик В. Законність як принцип, вимога та режим. *Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні* : матеріали III Всеукраїнської наук.-теор. конф. М-во внутр. справ України, Нац. академ. внутр. справ. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 80–81.
7. Білик В. Організаційно-правові засади реалізації поліцейської функції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Київський національний ун-т внутрішніх справ. К., 2008. 20 с.
8. Божко В. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» крізь призму правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2011. Вип. 54. С. 124–132.
9. Боровик А. Питання уніфікації антикорупційної термінології. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному*

- вимірі*: матеріали IV Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч.; редкол.: В. Черней, С. Гусарев, С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 2. С. 34–37.
10. Боровик А., Гресько О. Характеристика взаємодії адміністративних судів із громадськістю. *Юридичний вісник*. № 5. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 27–35.
 11. Боровик А., Махаринець О., Дрозд О. та ін. Адміністративне судочинство як форма реалізації судової влади: організаційного-правовий аспект : навч. посіб. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 260 с.
 12. Боровик А., Парамонов Д. Адміністративно-правове забезпечення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 268 с.
 13. Бояринцева М. Принципи адміністративного права щодо діяльності публічної адміністрації в країнах Європейського Союзу та Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2 (2). С. 115–120.
 14. Верховний Суд визначив поняття «ефективне правосуддя» та вказав на обов'язок суб'єкта влади поновлювати порушені права особи без звернення такої особи до адміністративного суду. *Судово-юридична газета*, 2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/252531-verkhovniy-sud-viznachiv-ponyattya-efektivne-pravosuddya-ta-vkazav-na-obovyazok-subyekta-vladi-ponovlyuvati-porusheni-prava-osobi-bez-zvernennya-takoyi-osobi-do-administrativnogo-sudu>
 15. Вимоги до форми та порядку оформлення адміністративних позовів відповідно до вимог КАС України. *Судова влада України*. URL: <https://sf.dp.court.gov.ua/sud0439/gromad/zajava/2>
 16. Висновок № 15 (2012) Консультативної Ради Європейських Суддів стосовно спеціалізації суддів, прийнятий на 13-ому пленарному засіданні КРЄС (Париж, 5–6 листопада 2012 року). URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%E2%84%96_15_\(2012\).pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_%E2%84%96_15_(2012).pdf)
 17. Висновок № 6 (2004) Консультативної Ради Європейських Суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про справедливий суд

- у розумні строки та роль судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів (Страсбург, 24 листопада 2004 року) URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_06.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/58f4a4dd76aacfd0c2257d87004971a6/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA_06.pdf)
18. Висновок щодо проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану (реєстр. № 7315 від 26 квітня 2022 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1310965>
 19. Владовська К., Черевичник К. Малозначність справ адміністративної юрисдикції та право на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. Вип. 61(1). С. 126–129.
 20. Гентош Р. Диспозитивність – міжгалузевий принцип процесуального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Вип. 52. Том 1. С. 13–16.
 21. Гонгало Р. Конституція України як основне джерело цивільного процесуального права. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.); за загальною редакцією С. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 545–547.
 22. Горобцова Я. Щодо принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 12(2). С. 136–140.
 23. Гриценко І., Погорецький М. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23–27.
 24. Гришанова Н. Принцип диспозитивності та спосіб судового захисту у спадкових справах: позиція КЦС ВС. *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*, 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/212738_printsip-dispozitivnost-ta-sposb-sudovogo-zakhistu-u-spadkovikh-spravakh-pozitsya-ktss-vs

25. Даниленко А. Принципи національного врядування для країн-кандидатів та потенційних кандидатів на членство у Європейському Союзі (на прикладі України). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. Т. 2. С. 63–67.
26. Демський Е. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
27. Джафарова М. Особливості законодавчого визначення принципу диспозитивності адміністративного судочинства України. *Адміністративне право України: сучасний стан та шляхи розвитку*. Харків, 2012. С. 39–42.
28. Джерела права. Навчально-методичні матеріали з курсу «Теорія права». *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*. URL: <http://surl.li/jwewn>
29. Додаткове рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 09 червня 2020 року по справі №344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89680663>
30. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування: Венеційська комісія за демократію через право (CDL-PI(2020)005rev, 26.05.2020). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdfid=CDLPI\(2020\)005rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdfid=CDLPI(2020)005rev-ukr).
31. Єзеров А. Застосування Конституції при здійсненні правосуддя: вихідні принципи. *Constitutionalist*. 2020. URL: <https://constitutionalist.com.ua/zastosuvannia-konstytutsii-pry-zdijsnenni-pravosuddia-vykhidni-pryntsyu/>
32. Завидняк А. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 1. С. 218–222.
33. Задирака Н. Адміністративне судочинство в Україні: актуальні проблеми. *Форум права*. 2011. № 3. С. 277–281.
34. Законодавець передбачив обов'язок суду примусити суб'єкта владних повноважень до правомірної поведінки: практика ВС. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: [https://sud.ua/ru/news/publication/158237-zakonodavets-peredbachiv-obovyazok-sudu-](https://sud.ua/ru/news/publication/158237-zakonodavets-peredbachiv-obovyazok-sudu)

- primusiti-subyekta-vladnikh-povnovazhen-do-pravomirnoyi-povedinki-praktika-vs-98f9b0
35. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
 36. КАС ВС розтлумачив основні ознаки публічно-правового спору. *Судово-юридична газета*. 2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnauya-praktika/218639-kas-vs-roztlumachiv-osnovni-oznaki-publichno-pravovogo-sporu>
 37. Качур І. Законодавча класифікація адміністративних справ в адміністративному судочинстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 2. С. 27–33.
 38. Ківалов С. Принципи адміністративного судочинства України як основоположні засади формування адміністративної юстиції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. С. 5–18.
 39. Клименко Ю. Особливості застосування принципів адміністративного судочинства під час розгляду та вирішення митних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 283–286.
 40. Ковалів М., Гаврильців М., Стахура І. Адміністративне судочинство. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 596 с.
 41. Ковалів М., Стахура І. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 4. С. 174–184.
 42. Кодекс адміністративного судочинства України Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20230628#Text>
 43. Колодій А. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри*. 2012. № 3. С. 40–44.
 44. Коментар до статті 7 КАС України. *НПП Юрисконсульт*. URL: <http://surl.li/atocy>
 45. Комзюк А. Деякі проблеми реалізації прав людини і громадянина в державно-службових відносинах (на прикладі органів

- внутрішніх справ). *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених*. Сімферополь, 2005. Спец. вип.: Ч. 1.
46. Комзюк А., Бевзенко В., Мельник Р. Адміністративний процес України. К. : Прецедент, 2007. 531 с.
 47. Кондратенко В. Місце гласності та відкритості серед принципів адміністративного судочинства України. *Держава та регіони. Сер.: Право*, 2014. № 2. С. 27–30.
 48. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
 49. Концепція негативного доказу : постанова Верховного Суду 27 травня 2020 р. 2-879/13. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/143771.html>
 50. Корольова Ю. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*; голов. ред. Ю. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т.1. Вип. 31. С. 10–13.
 51. Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки, 2017. № 876 (15). С. 151–156.
 52. Кравцова З. Конституційні основи державної влади в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 3. С. 22–28.
 53. Кравчук В. Принципи адміністративного судочинства. *Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Kravcuk_prezentatsia_18_06_2020.pdf
 54. Кузьменко О. Адміністративно-процесуальне право України : підруч. К. : Атіка. 2007. 416 с.
 55. Кузьмишин В. Адміністрування апеляційних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2018. 222 с.
 56. Куйбіда Р. О., Шишкін В. І. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : підручник. К. : Старий світ, 2006. 576 с.

57. Курко О. Порядок розгляду компетенційних спорів в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2023. 233 с.
58. Куса Л. Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство. *ЮРИСТ&ЗАКОН*, 2021. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014837
59. Кучук А., Перепьолкін С. Принципи права як категорія внутрішньо державного й міжнародного права. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 22–26.
60. Маляренко В. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення. *Право України*. 2004. 5. С. 3–13.
61. Мамченко Н. Верховний Суд визначив поняття «ефективне правосуддя» та вказав на обов'язок суб'єкта влади поновлювати порушені права особи без звернення такої особи до адміністративного суду. *Судово-юридична газета*. 2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/252531-verkhovniy-sud-viznachiv-ponyattya-efektivne-pravosuddya-ta-vkazav-na-obovyazok-subyektu-vladi-ponovlyuvati-porusheni-prava-osobi-bez-zvernennya-takoyi-osobi-do-administrativnogo-sudu>
62. Манайку Т. Європейський досвід організації судової влади: ідеї для України. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.) ; редкол.: О. Щербанюк (голова), Л. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ : Видавництво ВАІТЕ, 2020. С. 325–328.
63. Марченко О. Правила формулювання позовних вимог під час звернення приватної особи до адміністративного суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 388–392.
64. Медведєв К. Судочинство під час війни: які зміни передбачено ухваленим Законом (проектом 7315). *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/212847_sudochinstvo-pd-chas-vyni-yak-zmni-peredbacheno-ukhvalenim-zakonom-proektom-7315
65. Миколенко О., Добровольська Н. Право особи на перегляд справи та оскарження судового рішення: поняття та особливості правового регулювання. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4 (70). С. 182–187.

66. Миронюк Р. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 352 с.
67. Мирошниченко Ю. Неконкурентна змагальність. Правосуддя, 2010. Вип. 19–20 (954–955). *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/3173.html>
68. Мілієнко О. Принципи адміністративного судочинства та їх класифікація. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 132–139.
69. Міліціанов Р. Змагальність сторін як основна конституційна засада судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 30(1). С. 85–88.
70. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Юридична газета*. 2020. № 8 (714).
71. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». К. : ВАІТЕ, 2017. 192 с.
72. Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в адміністративному судочинстві». К. : ВАІТЕ, 2016. 116 с.
73. Овсієнко А. Щоб реформування не було фрагментарним, варто дослухатися до судової гілки влади. *Судова влада України*. 2020. URL: <https://court.gov.ua/press/news/973641/>
74. Олексій У. Адміністративне судочинство під час військового стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.); за загальною редакцією С. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 108–110.

75. Пасенюк О. Адміністративне Судочинство: Становлення Завершилося, Проблеми Залишилися. *ЮВУ*. № 37 (845).
76. Погрібніченко І. Адміністративні справи, пов'язані із оскарженням індивідуальних актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2021. 217 с.
77. Погрібніченко І. Адміністративні справи, пов'язані із оскарженням індивідуальних актів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2021. 23 с.
78. Подкопаев С. До питання про модернізацію засад (принципів) організації та діяльності прокуратури в Україні. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2020. № 25. С. 224–229.
79. Постанова Верховного Суду від 02 жовтня 2018 року по справі №910/18036/17. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77112562>
80. Постанова Верховного Суду від 12 серпня 2021 року по справі № 240/2395/21 (адміністративне провадження № К/9901/23529/21). *ZAKONONLINE*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/98947286>
81. Постанова Верховного Суду від 13 квітня 2023 року по справі № 757/30991/18-а. *Інформаційна система «ipLex»*. 2023. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=110215638&red=10000348b8b24d77afccf766fe19746477081e&d=5>
82. Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2020 року по справі №344/13462/16-а (адміністративне провадження №К/9901/28496/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602275>
83. Постанова Верховного Суду від 13 травня 2021 року по справі № 806/1001/17 (адміністративне провадження № К/9901/29144/20). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96866899>
84. Постанова Верховного Суду від 22 липня 2020 року по справі № 809/538/17 (адміністративне провадження № К/9901/30067/18). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90590700>
85. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2019 року по справі №917/1307/18. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211537>

86. Постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2022 року по справі № 260/1896/20 (провадження № К/9901/13843/21). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106988277>
87. Постанова Верховного Суду від 29 листопада 2022 року у справі № 240/401/1 (провадження № К/9901/48257/21). *Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2022_12_12_240_401_1
88. Постанова Верховного Суду від 31 січня 2019 року по справі № 825/2845/15-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79557062>
89. Постанова Верховного Суду від 7 жовтня 2021 року у справі № 640/23517/20. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/100189697>
90. Постанова Верховного Суду від 8 квітня 2021 року у справі № 640/10536/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96112626>
91. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 02 жовтня 2019 року по справі № 857/8535/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84923354>
92. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 04 квітня 2019 року по справі № 857/3370/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80926301>
93. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 10 лютого 2022 року по справі № 380/14444/21 (пров. № А/857/21774/2). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103240462>
94. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 26 лютого 2019 року по справі № 857/132/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80126677>
95. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 27 лютого 2023 року по справі № 140/5968/22 (пров. № А/857/16932/22). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109224482>
96. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 5 грудня 2020 року по справі № 809/538/17 (пров. № А/857/12837/20). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93594670>

97. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 03 жовтня 2022 року по справі № 520/17000/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106569245>
98. Постанова Золочівського районного суду Львівської області від 16 березня 2021 року по справі № 445/706/18 (провадження № 3-в/445/3/21). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95560492>
99. Постанова Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 18 вересня 2020 року по справі № 809/538/17. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91748942>
100. Постанова Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 15 травня 2017 року по справі № 809/538/17. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66617441>
101. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 08 вересня 2016 року по справі № 826/26538/15. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6538805-16#Text>
102. Постанова Львівського апеляційного адміністративного суду від 05 липня 2018 року по справі № 876/4648/18. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75144293>
103. Постанова Львівського апеляційного адміністративного суду від 13 вересня 2017 року по справі № 876/6689/17. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68979850>
104. Потапенко С. Диспозитивність як принцип адміністративного процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.
105. Потапенко С. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. *Форум права*. 2010. № 2. С. 403–408.
106. Потапенко С. Сутність та призначення принципів адміністративного судочинства України. *Право і Безпека*. 2010. № 2. С. 60–64.
107. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану»

- від 7315 від 26 квітня 2022 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1280205>
108. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді» №8358 від 13 січня 2023 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1608269>
109. Про деякі питання участі прокурора у розгляді справ, підвідомчих господарським судам: Постанова Вищого господарського суду від 23 березня 2012 року № 7. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007600-12#Text>
110. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України : від 28 квіт. 1992 р. № 2296-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.
111. Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді: Наказ Офісу Генерального прокурора від 21 серпня 2020 року № 389. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0389905-20/ed20210609#Text>
112. Про способи захисту права у публічно-правових відносинах: Прес-служба Сьомого апеляційного адміністративного суду. *Юридична газета*, 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/pro-sposobi-zahistu-prava-u-publichnopravovih-vidnosinah.html>
113. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
114. Пчелін В. Організація адміністративного судочинства України : правові засади : монографія. Харків : ТОВ «У справі», 2017. 488 с.
115. Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя :

- Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 367 засіданні заступників міністрів 28 лютого 1984 року. *Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_84_5_1984_02_28.pdf
116. Рішення Верховного Суду від 06 вересня 2021 року по справі №160/2743/21 (адміністративне провадження № П/9901/196/21). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99555500>
117. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 12 вересня 2022 року по справі № 160/8908/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106232124>
118. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції [...] від 18.06.2020 № 5-р(II)/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>
119. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Карякіна Едуарда Сергійовича, товариства з обмеженою відповідальністю [...] від 24.06.2020 № 6-р(II)/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va06p710-20#Text>
120. Рішення ЄСПЛ від 30.10.1991 р. у справі «Борджерс проти Бельгії» (Borgers v. Belgium), § 24, серія А № 214-В.
121. Рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 14 березня 2023 року по справі № 240/10437/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109566829>
122. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 18 липня 2019 року по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83375038>
123. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень [...] від 30.06.2009 № 16-рп/2009. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>
124. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо

- відповідності Конституції України (конституційності) [...] від 27.10.2020 № 13-р/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>
125. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих [...] від 18.02.2020 № 2-р/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text>
126. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного [...]: Рішення Конституційного суду України від 08.04.1999 № 3-рп/99. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99#Text>
127. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 06 березня 2023 р. по справі № 380/9887/22. *Опендатабот, 2023*. URL: <https://opendatabot.ua/court/109402007-9ed6e12f7ac62acd3f060e1a1c69bb71>
128. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 30 грудня 2022 року по справі №380/3713/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108218989>
129. Рішення Миколаївського окружного адміністративного суду від 11 листопада 2022 року по справі № 400/6246/20. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107275376>
130. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 09 вересня 2022 року по справі № 420/9106/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106207944>
131. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 28 квітня 2021 р. по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96650930>
132. Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 21 липня 2022 року по справі № 185/5225/22 (провадження № 2-а/185/50/22). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105376982>

133. Рішення Сарненського районного суду від 06 липня 2021 року по справі № 572/50/21. *Система YouControl*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/98178174/>
134. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 30 вересня 2021 року по справі № 520/13882/21. *Система YouControl*. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/100043279/>
135. Савчин М. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму. 2-е вид. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 291–292.
136. Сербан Ф. Кореляція принципу офіційності і принципів змагальності та диспозитивності в адміністративному судочинстві. *Юридична наука*. 2015. № 7. С 74–82.
137. Сkochиляс-Павлів О., Сало П. Проблемні питання судового розгляду адміністративних справ щодо проходження публічної служби. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Том 1 № 75. С. 284–292.
138. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України; відп. ред. В. Сіренко, С. Станік. К. : Вид-во «Оріони», 1998. 502 с.
139. Соломін О. Концепція правової держави: сучасний контекст. Наукові записки НаУКМА. *Політичні науки*. 2012. Т. 134. С. 3–6.
140. Стафійчук К. Касаційне провадження в адміністративному судочинстві України: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2022. 219 с.
141. Тимофеева Л. Відповідальність публічної влади перед людиною. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 52–54.
142. Тимощук В., Бойко І., Школик А., Школьний Є. Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом : посібник для публічних службовців. Київ, 2022. 75с.
143. Тимченко Г. Зміст змагальності у сучасному цивільному процесі. *Право України*. 2005. № 5. С. 111–114.

144. Тимченко Г. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 306–317.
145. Тимченко Г. Проблеми реалізації принципів судочинства на стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 312–318.
146. Ухвала Верховного Суду від 05 квітня 2019 року по справі № 344/13462/16-а (адміністративне провадження №К/9901/9212/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80979609>
147. Ухвала Верховного Суду від 06 липня 2020 року по справі №344/13462/16-а (адміністративне провадження №К/9901/28496/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90213012>
148. Ухвала Верховного Суду від 10 лютого 2020 року по справі №344/13462/16-а (адміністративне провадження №К/9901/28496/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87478287>
149. Ухвала Верховного Суду від 24 жовтня 2019 року по справі №344/13462/16-а (адміністративне провадження №К/9901/28496/19). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85206590>
150. Ухвала Верховного Суду від 28 травня 2021 року по справі №160/2743/21(адміністративне провадження №П/9901/196/21). *ЄДР судових рішень*. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97267896>
151. Ухвала Волинського окружного адміністративного суду від 30 грудня 2022 року по справі № 140/8308/22. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108207292>
152. Ухвала Восьмого апеляційного адміністративного суду 21 серпня 2019 року по справі № 857/8535/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83783348>
153. Ухвала Восьмого апеляційного адміністративного суду від 08 січня 2019 року по справі № 857/132/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79036198>
154. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 01 березня 2021 року по справі № 160/2743/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95403225>

155. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 26 березня 2021 року по справі № 160/2743/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95809615>
156. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 27 квітня 2021 року по справі № 160/2743/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96575844>
157. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 14 травня 2019 року по справі № 344/13462/16-а. *Система YouControl*. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/81793532/>
158. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 01 грудня 2016 року по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63083443>
159. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 05 червня 2018 року по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74464083>
160. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 06 серпня 2018 року. по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75702165>
161. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 21 грудня 2018 року по справі № 344/13462/16-а. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78760428>
162. Ухвала Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 31 серпня 2020 року по справі № 809/538/17. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91268314>
163. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 15 березня 2023 року по справі № 320/11974/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109596084>
164. Ухвала Личаківського районного суду від 12 грудня 2022 року по справі № 463/7637/22 (провадження № 2-а/463/137/22). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107827905>
165. Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 22 лютого 2017 року по справі № 876/9997/16. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64976712>

166. Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 22 червня 2018 року по справі № 876/4648/18 (про відкриття апеляційного провадження). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74870064>
167. Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 22 червня 2018 року по справі № 876/4648/18 (про призначення справи до апеляційного розгляду). *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74870071>
168. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 24 лютого 2021 року по справі № 1340/3904/18. *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95135215>
169. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 03 грудня 2019 року по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86135251>
170. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 07 жовтня 2020 року по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92072639>
171. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 17 жовтня 2019 року по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84984467>
172. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 24 вересня 2019 року по справі № 640/17424/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84461086>
173. Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 26 вересня 2019 року по справі № 640/18199/19. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84565779>
174. Ухвала Рівненського окружного адміністративного суду від 28 грудня 2020 року по справі № 460/8739/20. *Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/93847542>
175. Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 17 березня 2023 року по справі № 640/39235/21. *ЄДР судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109658818>
176. Фулей Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини при тлумаченні загальних положень та принципів

- адміністративного судочинства : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.
177. Фулей Т. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2006. С. 12–13.
178. Харитонов Є. Архаїчне поняття «фізична особа» у офіційній концепції оновлення ЦК України має бути виправлене. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України : проблеми практичної реалізації* : матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 25 лютого 2021р.) ; за заг. ред. Є. Харитонова, О. Харитонові. Одеса : Фенікс, 2021. С. 5–9.
179. Хобор Р. Апеляційне провадження в адміністративному судочинстві. Чи потребує змін процесуальне законодавство? *Офіційний сайт Судової влади України*. URL: https://8aa.court.gov.ua/sud4857/pres-centr/komentar_suddi/768428
180. Хотинська-Нор О. Теорія і практика судової реформи в Україні. К. : Алерта, 2016. 428 с.
181. Цвіркун Ю. Аналіз законодавчих змін, рекомендацій та законопроектів, спрямованих на удосконалення адміністративного судочинства в Україні під час дії воєнного стану. *Київський часопис права*. 2022. № 2 . С. 111–117.
182. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
183. Шаповал Р., Пономаренко В. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система: реальність і виклики сьогодення. *Право та інновації: наук.-практ. журнал*. Х. : Право, 2019. № 1 (25). С. 23–32.
184. Шатіло В. Загальнонаукові підходи до визначення принципів права та їх вплив на розвиток конституційного механізму державної влади. *Публічне право*. 2019. № 2 (34). С. 9–14.
185. Шевцова Н. Особливості застосування принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 12–18.
186. Шевчук С. Ефективність функціонування адміністративного судочинства в Україні: сьогочасна проблематика.

- Науковий вісник публічного та приватного права.* 2023. Вип. 2. С. 73–77.
187. Шевчук С. Коло потенційних суб'єктів права, наділених можливістю реалізації права на судовий захист у формі адміністративного судочинства. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 14–15 черв. 2022 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 21–23.
188. Шевчук С. Нормативно-правове закріплення принципів диспозитивності та змагальності в адміністративному судочинстві України. *Держава та регіони. Серія: ПРАВО.* 2022. № 4 (78). С. 258–262.
189. Шевчук С. Принцип диспозитивності як основа адміністративного судочинства: новітній дискурс. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2023. Вип. 1. С. 102–106.
190. Шевчук С. Принципи адміністративного судочинства як складова реалізації права на справедливий суд. *Юридична наука.* 2020. № 2 (104). Т. 2. С. 133–140.
191. Шевчук С. Принципи змагальності та диспозитивності через призму європейських стандартів судочинства. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 22–23 верес. 2021 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 22–24.
192. Шевчук С. Співвідношення загального змагального процесу та принципу змагальності сторін в адміністративному судочинстві. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 12–13 серп. 2020 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 32–34.
193. Шевчук С. Юридична природа принципу змагальності та його особливості в аспекті діяльності адміністративних судів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 9. С. 408–410.
194. Шевчук С. Адміністративне судочинство як форма захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб. *KELM.* 2023. № 4 (56). С. 169–173.

195. Шеремет О., Коверзнев В. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 25–30.
196. Шулежко В. Адміністративне судочинство у справах про проти-правність дій суб'єктів владних повноважень в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НДПП. Київ, 2020. 212 с.
197. Шулежко В. Аналіз основних засад здійснення правосуддя в Україні. *Теорія і практика сучасної юриспруденції* : Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 7–8 грудня 2018 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 77–80.
198. Шулежко В. Місце адміністративної юстиції у механізмі захисту осіб від свавілля суб'єктів владних повноважень. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 91–96.
199. Щодо визнання протиправною та нечинною постанови Кабінету Міністрів України: Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 28 квітня 2021 року № 640/17424/19. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1742805-21#Text>
200. Юрченко В. Адміністративне судочинство: проблеми становлення та розвитку. *Форум права*. 2012. № 3. С. 850–855.
201. Bentham J. An introduction to the principles of morals and legislation / J. Bentham. – reprint ed. – Oxford : Clarendon Press; London : Oxford University Press Warehouse, Henry Frowde, Amen Corner, E. C., 1823. – xxxiii, 389 p.
202. Bachmaier, Lorena. EXPERT OPINION Of the Law 7315 “On Amending the Law of Ukraine ‘On the Judicial System and Status of Judges’ regarding the Judicial Proceedings during the Martial Law or State of Emergency” Council of Europe, 2022. С. 2–4.
203. Shapoval R. V., Hetman, Ye. A. & Mernyk, A. M. (2022). Relative human rights in the conditions of special legal regimes. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 29(1), 26–38.
204. United States v. Bench, 82 MJ 388. URL: <https://www.armfor.uscourts.gov/digest/IB3.htm>

Наукове видання

**БОРОВИК Андрій Володимирович
ШЕВЧУК Світлана Михайлівна**

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ДИСПОЗИТИВНОСТІ
ТА ЗМАГАЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ
СУДОЧИНСТВІ З МЕТОЮ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД**

Монографія

Верстка	<i>Н. Ковальчук</i>
Обкладинка	<i>А. Юдашкіна</i>
Технічне редагування	<i>О. Гринюк</i>



Підписано до друку 11.09.2023 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 10,70. Наклад 300.
Замовлення № 068м/0923.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.